

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TARİHÎ, siyasi, dinî ve hukukî açıdan

ΕΚΥΜΕΝΙΚ ΠΑΤΡΙΚΗΑΝΕ

DERLEYEN
Cengiz Aktar

Derleyen
CENGİZ AKTAR
Ekümenik Patrikhane

İletişim Yayınları 1571 • Bugünün Kitapları 127

ISBN-13: 978-975-05-0864-6

© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2011, İstanbul

EDITÖR Ahmet Insel

YAYIN SEKRETERİ Kıvanç Koçak

KAPAK Suat Aysu

KAPAK GRAVÜRÜ Fatih ve Yennadios, S. Vargulis, 1990.

(Fatih'in başının solunda "Sultan", sağında "Mohammed II";
Yennadios'un başının solunda "Patrik", sağında "Yennadios Scholarios"
yazmaktadır. Fatih'in elindeki beratta ise "Sen Patrik, senden öncekilerin
tüm ayrıcalıklarına sahipsin" yazmaktadır. Bu belge 1454'ten
60-70 sene sonra Saray tarafından istetilmiş ve kaybolmuştur.)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI ve CILT Sena Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
CENGİZ AKTAR
Tarihî, Siyasi, Dinî ve
Hukuki Açidan
Ekümenik
Patrikhane

i l e t i ş i m

İÇİNDEKİLER

Önsöz

CENGİZ AKTAR 7

İstanbul Patrikhanesinin Tarihî Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi Faktörler (Osmanlı çağına kadar)

KÜRŞAT DEMİRCİ 19

“Tarihi Uzlaşma”dan “Entente Cordiale”e?

İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi Arasında
İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği (15. yüzyıl ortası - 16. yüzyıl sonu)

PARASKEVAS KONORTAS 27

Ekümenik İstanbul Patrikhanesi ile Moskova Patrikhanesi

PANTELEİMON RODOPOULOS 69

Lozan Konferansı ve İstanbul Rum Patrikhanesi’nin Ekümenik Boyutu: 10 Ocak 1923 Tarihli Tutanağın Önemi

ALEXİS ALEXANDRİS 77

Yargıtay’ın Bir Kararı Üzerine:

İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ve Ekümeniklik

BASKIN ORAN 121

Rum Patrikhanesi Meselesine Çağdaş Uluslararası Hukuk Açısından Yaklaşımlar	
EMRE ÖKTEM	147
Yetimhane Kararı Kapsamında Rum Patrikhanesi'nin Tüzel Kişilik Sorunu	
CEM SOFUGÖLU	197
Önyargılar ve Tekrarlar: Türk Tarihyazımının İstanbul Rum Patrikhanesi Hakkındaki Cehaleti	
ELÇİN MACAR	203
Patrikhane, Patrik Bartholomeos ve Türkiye Kamuoyu: Uluslararasılaşmanın Arkeolojisi	
SAMİM AKGÖNÜL	215
Ekümenik Patriğin Dinî Otorite Alanı	247
YAZARLAR	249

Önsöz

CENGİZ AKTAR

Elinizdeki derleme bilimsel merak kadar dünyanın sayılı evrensel kurumları arasında yer alan kadim bir kurumun Türkiye’de maruz kaldığı cahilâne, ahlâk ve hukuk dışı muameleye duyulan tepkiden kaynaklandı. Açıkça, bu tepkisellik bilime, bilmeye, öğrenmeye ve öğretmeye olan ihtiyacı katlıyor.

İstanbul’un Eyüp ilçesine bağlı Fener mahallesinde bulunan evrensel kurum, resmî adıyla İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ve kurumun reisi şimdiki Ekümenik Patrik I. Bartholomeos’un Türkiye’de her anlamda gördüğü muamele dünyanın geri kalan ülkelerinde gördüğü sevgi, hürmet, itibar ve ilginin tam aksi yönde tezahür eder. Bu tuhaf-lık Cumhuriyet dönemiyle başlar. Öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu’nda Patrik ve Patrikhane bugünkünün tam tersi bir konumdadırlar. Atina Üniversitesi Tarih ve Arkeoloji bölümünde öğretim üyesi Paraskevas Konortas’ın katkısı işte bu döneme ve özellikle 1453 sonrasına ışık tutuyor. Konortas’ın makalesinin alt başlığı Osmanlı’nın Fatih ile başlayan devlet geleneğini gayet veciz söylüyor: “Patrikhane ile Osmanlı idaresi arasında ideolojik ve siyasi amaç birliği.”

Nitekim Patrikhane tüm Yeni Çağ boyunca Osmanlı'nın Katolik Batı ve Ortodoks Rusya ile olan güç ilişkilerini belirleyen temel kurumlardan birisiydi. Osmanlı'nın Avrupa'da ve Akdeniz'de hatırı sayılır bir güç olmasında ciddi payı vardı. Ancak bu karşılıklıydı ve söz konusu olan adı konulmamış bir çıkar ittifakıydı. Konortas'ın da işaret ettiği gibi Ortodoks Doğu Roma Kilisesi, himayesi altında bulunduğu Bizans'ın zayıflaması dönemi boyunca Katolik Batı Roma Kilisesi karşısında güç ve itibar kaybetmişti. Öyle ki, 1453'ten yaklaşık on beş yıl önce 1439'da bugünkü İtalya'nın Ferrara kentinde iki Kilisenin dört yüz yıllık ayrılığını Vatikan'ın lehine sona erdiren Birleşme'yi imzalamak zorunda kalmıştı. Baskı altında akdedilen Birleşme, Ortodoks dünyada kat'iyen bir uzlaşma sağlamamış, aksine "Türk'ün sarığını Romalı'nın kavuğuna tercih eden" hizbin şiddetle Birleşme'ye karşı çıkmasına yol açmıştır. Konortas, Birleşme'ye muhalif hizbin başını çeken ruhaninin kentin fethinden sonra Fatih tarafından Patriklik tahtına getirildiğini hatırlatıyor.

Fethin akabinde 1454'te Doğu Hristiyanlığı'nın yeni hamisi Fatih Sultan Mehmed, Bizans'tan Osmanlı'ya neredeyse hiçbir değişime uğramadan intikal eden tek meşru kurum olan Büyük Kilise'yi ihdas ederek hem kendi imparatorluğunun hem de Doğu Hristiyanlığı'nın Batı Hristiyanlığı karşısında ortak çıkarını belirlemiştir. Fatih, aynı şehirde Kilise'nin tahtına kendisi çıkardığı Patriğin yetkilerini tanıyan tek dünyevi hükümdar olurken Patrikhane'nin temsil ettiği mezhebin İmparatorluk coğrafyasında Hristiyanlığın asıl temsilcisi olmasına da muazzam bir meşruiyet alanı açmıştır. Osmanlı bundan böyle ehl-i Sünnet olduğu kadar ehl-i Rum'dur da. Nitekim Osmanlıca'da "Rum Ortodoks Kilisesi" tanımlamasındaki "Rum" kelimesi, İmparatorluğu oluşturan halklarından birini değil Roma imparatorluk geleneğine ve dolayısıyla evrenselliğe gönderme yapar. Osmanlı'da

devam eden Roma teamülü tarih çalışmalarında altı çizilen idari teamülden fazlasıdır.

Osmanlı, yükseliş döneminde Doğu Hıristiyanlığı'nı Katolik Batı'ya karşı Avrupa siyasetinin temel öğelerinden birisi olarak görmekle kalmamış, Patrikhane ile olan "işbirliği"ni Ortodoks ruhbana Saray'ın temsilcisi sıfatıyla diplomatik görevler vermeye kadar götürmüştür. Konortas, Kilise'nin İmparatorluk içinde Osmanlı idaresine karşı isyan teşebbüslerini caydırıcı çalışmalar dahi yaptığını hatırlatıyor.

Daha sonraki dönemlerde ve esas, ulus "virüsü"nün imparatorluğa sirayet etmesine kadar Devlet ile Kilise ittifakının işlemeye devam ettiğini, ancak uluslaşma ve laikleşme ile birlikte Patrikhane'nin siyasi ve dinî itibarının giderek eridiğini görüyoruz. Bu süreçlerle birebir bağlantılı olarak, erken dönem Osmanlı'nın kozmopolit ve evrensel yapı ve siyaseti karşısında, uluslaşma zorundaki unsurların tarif ettikleri ulusların içine hapsolan siyasetin hâkim olduğu bir döneme intikal edilir. 19. yüzyılın ulus mimarlarıyla 15. yüzyılın kozmopolit hükümdarlarını karşılaştırdınca Osmanlı'nın evrensel ve pragmatik bilgeliği açıkça ortaya çıkar.

Patrik ve Patrikhane işte bu tarihî koşullarda Osmanlı İmparatorluğu'ndan en son neşet eden ulus-devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş destanlarından birisi olarak tarihte yerini alır. Kurum ve kurumun reisine atfedilen, Osmanlı dönemine kıyasla yeni "ötekilik" hali siyasi olduğu kadar dinî/ideolojiktir. Siyaseten Patrik ve Patrikhane –ve dolayısıyla Rum cemaati– "ezeli düşman" Yunanistan'ın çiçeği burnunda Cumhuriyet içindeki uzantısı, beşinci koldur. Dinî ve ideolojik olarak ise laikliği dünyevi din mertebesinde telâkki eden pozitivist tasavvurun, tıpkı Hilâfet gibi rakipleridirler.

Patrikhane ve temsil ettiği düşünülen her şey cumhuriyetçi Kemalist tasavvur için homojen ulus, ulus-devlet ve çağ-

daş toplumun önünde kozmopolit imparatorluğu ve dinî aidiyetleri hatırlatan kalıntılar ve dolayısıyla engellerdir. Onlardan şu veya bu şekilde kurtulmak gerekir.

Kuruluş destanının –ki bunun Yunanistan’da bir benzeri mevcuttur– vücut bulduğu yer Lozan Konferansı’dır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş akdi olan Lozan Antlaşması müzakerelerini kapsayan Konferans boyunca Patrikhane konusu bir hayalet misali salonlarda dolaşır. Hâlâ tartışılan “Lozan’da Patrikhane” konusunu Yunanistan’ın eski İstanbul Başkonsolosu, İstanbul doğumlu diplomat Alexis Alexandris irdeledi.

Patrikhane konusunu Lozan’a, yeni Türkiye’nin bir meselesi olarak Ankara taşır. Bunu yaparken ister istemez dinlerarası bir sürtüşme haline gelmesine önyak olur. İlginçtir ki, Ortaçağ’daki Katolik-Ortodoks çekişmesi bu sefer Patrikhane’nin Fener’de kalıp kalamayacağı tartışması üzerinden depreşir. İngiliz Delegasyonu’nun şahsında Katoliklik karşıtı Anglikan Kilisesi Ortodoksluğun yanında saf tutar. Alexandris’in ifadesiyle: “Anglikan Kilisesi, Patrikhane’nin Türk hâkimiyeti altında gücü azaltılmış kısıtlı ve yerel bir Ortodoks kilisesi olması yönünde hareket eden Roma-Katolik güçlere, yani Fransa ve İtalya’ya karşı, Fener ile aynı endişeleri paylaşmaktadır.” Bu pazarlıkta Hristiyanlık içi husumet ile zamanın büyük güçleri arasındaki siyasi rekabetin nasıl bir araya gelip ne gibi uluslararası dinamikler oluşturmaya muktedir olduğunu gözlemlemek mümkündür.

Lozan’daki uzun pazarlık ve müzakereler sonucunda 10 Ocak 1923’te bir nevî centilmenlik mutabakatı ile Patrikhane’nin ekümenik sıfatı ve bundan kaynaklanan ruhanî yetkileri, münakaşa konusu yapılmadıkları ölçüde teyit edilirler, kurum Fener’de kalır. Buna karşılık Rum-Ortodoks vatandaşların milletbaşılığı ve bu konumdan doğan siyasi ve idari yetkiler modern bir vatandaşlık tanımı üzerine kurulacak

olan Türkiye Cumhuriyeti'nde gereksiz olacağından, Patrikhane'den alınır.

Türkiye bu andan itibaren Patrikhane konusunu kendi bildiği gibi mütalaa etmeye başlar. Patrikhane'yi, vatandaşı olan gayrimüslim Ortodoks Rumlara dinî önderlik eden yerel bir kilise olarak telakki eder ve kurumun ekümenik karakterinden doğan, aynı mezhep veya farklı mezhepten kiliselerle olan her türlü dinî ve ruhanî ilişkisini siyasi bir faaliyet olarak addeden bir yaklaşım içinde olur. Bu yaklaşımın ardında Patrikhane'nin sıradan bir Türk kurumu olduğu mütalaa ve iddiası vardır.

Nitekim Lozan sonrasında, Osmanlı'nın Patrikhane siyasetinin tam aksi yönde bir küçümseme, azımsama ve sonuçta engelleme siyaseti giderek hâkim olmaya başlar. Artık kurum, Eyüp Kaymakamlığı'na bağlı, Patrik adayları listesi İstanbul Valiliği'ndeki yirmi bir vali yardımcısından biri tarafından onaylanan "Fener Patrikhanesi"dir. Ezcümle Türkiye, Patrikhane'nin işleyişini *ad hoc* kararnameler ve gizli talimatlarla, yani keyfî yöntemlerle düzenlemeyi tercih etmiş, kurumu iç hukuka dahil tüzel bir kişilik olarak tanımamış ve bunu düzenleyecek herhangi bir yasayı da yürürlüğe koymakla ilgilenmemiştir.

Tüzel kişilikten yoksun olan Patrikhane'nin ekonomik gelirleri ve taşınmaz mal varlıkları da yoktur. Öyle ki, Patrikhane içerisindeki kilise binası bile kurumun mülkü sayılmaz. Bu durumun somut ve hâlâ güncel sonucu, Heybeliada Ruhban Okulu 1971'de kapatıldığı zaman karara karşı Patrikhane'nin Danıştay'a açtığı davanın, Patrikhane'nin tüzel kişiliği olmadığı, yargıya başvurma ve okul açma ehliyeti bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiş olmasıdır! Bu durumun olumlu yönde bir nebze değişmesi için 2010 yılının Kasım ayını beklemek gerekiyormuş. Nitekim İstanbul Büyükşehir'de Patrikhane'ye bağışlanmış olan bir bina konu-

sunda, Patrikhane'nin Strazburg'daki Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne açtığı davada müşteki haklı bulundu, iade süreci başladı ve gayrimenkul tapusunun adına düzenlenmesiyle Patrikhane'nin tüzel kişiliği fiilen kanun önünde kabul görmüş oldu. Avukat Cem Sofuoğlu'nun makalesi bu süreçte ışık tutuyor.

Uluslaşma süreçlerinin kısıcılığının üzerinden geçen uzun zamana rağmen Türkiye'de Patrik ve Patrikhane "ta-kıntısı"nın genel anlamda sürdüğünü görüyoruz. Cumhuriyet'in kuruluş döneminin Patrikhane konusundaki kâh hasmane ve reddiyeci, kâh sitemkâr ve kırgın ama buna rağmen malumatlı siyaseti, o dönemin siyasi ve ideolojik birikim ve verileriyle şekilleniyordu. Daha sonraları Patrik ve Patrikhane, Türkiye ile Yunanistan arasında bitmek tükenmek bilmeyen Kıbrıs, Batı Trakya'daki Müslüman ve Türk azınlıklar, İstanbul, İmroz ve Bozcaada'daki Rum azınlıklar, Ege Denizi kıt'a sahanlığı anlaşmazlığı gibi sorunların rehineli olmuştur.

Yakın dönemdeki Patrikhane siyasetinin ise adına siyaset denemeyecek kadar iptidaî ve belli grupların merhametine terk edilmiş, onların başka amaçlarla istismar ettiği bir kavram kargaşası halinde cereyan ettiğini görüyoruz. Nitekim süren Ergenekon soruşturması kapsamında Patrik ve Patrikhane'ye yönelik sözel veya kaba kuvvete dayalı saldırıların kışkırtma amaçlı olduğu şüphesi hasıl olmuştur.

Bu kaba cehalete koşut olarak Türk hukuk ve adalet sisteminde, kuruluş döneminin ve Lozan Antlaşması esnasında ve etrafında şekillenen Patrik ve Patrikhane ile ilgili tereddütlerin yeniden gündeme getirildiği vakıadır. Ancak bu gayretlerin temelleri ciddi anlamda sorunludur. Bas-kın Oran ve Emre Öktem'in hukuki mütalaaları Türk hukuk ve adalet sisteminde Patrik ve Patrikhane'ye olan bakışın Lozan Antlaşması bağlamında olsun, çağdaş uluslararası

sı İnsan Hakları hukuku bağlamında olsun zaafalarını gözler önüne seriyor.

Bu fevkalâde esef verici ortamın temelinde bu konulara eğilenlerin esinlendikleri bilgi kirliliği yatmaktadır. Zira Türkiye’de bu konular o kadar küçümseniyor ki, bilgi, konuyla en ufak ilgisi olmayanların elinde ve dilinde deforme ediliyor. Elçin Macar ve Samim Akgönül’ün makaleleri bu bilgi kirliliğinin ayrıntılarına girerek sorunun Patrik ve Patrikhane’den ziyade Türkiye’den kaynaklandığını ortaya çıkarıyor. Birkaç çarpıcı örnek verelim. Televizyonda Patrik ve Patrikhane konusunda görüşlerine sıkça başvurulanan akademisyen Mehmet Çelik, Patrikhane bir Havariyun Kilisesi olmadığından ekümenik sıfatını taşımaya hakkı olmadığını ve dolayısıyla Ekümenik Patrikhane olamayacağını iddia ediyor. Çelik’e göre, Havari Kilisesi olmanın ölçütlerini sağlayan merkezler, Roma, İskenderiye ve Antakya Patrikhaneleri’nden ibarettir. Halbuki bu iddianın aksine, ilk başlarda episkoposluk olan İstanbul Kilisesi’nin başına, 471-489 yıllarında Acacius’un (Akakios) riyaseti döneminde önce “Patrik” unvanı verilmiş ardından Saim (oruçlu) lâkaplı IV. İoannes 585-595 yılları arasındaki riyaseti esnasında “Ekümenik Patrik” olarak anılmaya başlanmış.

Bu sürecin nasıl geliştiğini Kürşat Demirci’nin çalışmasında buluyoruz. Demirci, Doğu Roma döneminde İstanbul’un gereken tüm sıfatlarla evrensel bir dinî merkez olarak ortaya çıkmasının ardındaki siyasi irade ve tarihî verileri okura sunuyor. Keza peder Rodopoulos çalışmasında “ekümenik”, yani “bilinen dünya” ile özdeş Roma İmparatorluğu’nun başkentinin episkoposu olduğundan Konstantinopolis Patriğine 6. yüzyıldan itibaren bu paye verilmeye başlanmıştır” derken, siyasi arka planın altını çiziyor.

Her hâlükarda anlaşılması gereken, 324 yılından itibaren Doğu Roma İmparatorluğu’nun yani dönemin “süper gü-

cü”nün başkentindeki Kilise’nin evrenselliğinin yani ekümenikliğinin dinî olduğu kadar siyasi bir muradın yansıması olduğudur. Tıpkı dünya imparatorluğu kurmakta olan Fatih Sultan Mehmed’in, kenti fethettikten sonra Kilise’nin tahtına, himayesi altında olan Patriği yeniden ihdas ederek o aynı evrenselliği siyasetine dahil etme niyetinde olduğu gibi. Ya da aksine, cumhuriyetçilerin dini devre dışı bırakan laik siyaset anlayışında olmadığı gibi...

Günümüzdeki kısır ekümeniklik tartışmasının belki de esas nedeni 6. yüzyıl sonundan itibaren kesintisiz olarak kullanılan sıfatın kamuoyunun yeni işitmesi ve yanlış duyumasıdır. Bu konuda aydınlatıcı olacak iki basit kanıttan biri Osmanlı İmparatorluğu’nun bankası Osmanlı Bankası’nın arşivlerinde Patrik ya da Patrikhane’nin hesaplarına ilişkin belgelerde ekümenik sıfatının kullanıldığıdır. Diğer bir kanıt ise Lozan’da Patrikhane’nin Türkiye dışına çıkarılması yönündeki Türk tarafının tez ve talebini dile getiren yazılı açıklamada “Ekümenik Patrikhane” yazdığıdır.

Bir üçüncü örneği Elçin Macar’ın çalışmasından alıntılayalım. Türkiye’deki Patrik ve Patrikhane efsanelerinin en muteberlerinden birisi Patrikhane binasının orta kapısı ile ilgilidir. 1821’deki Mora İsyanı’nı desteklediği iddiasıyla Patrik V. Grigorios idam edilir. İdamın infaz edildiği orta kapı, cesedi denize atılıp bulunamadığı için Patriğin mezarı kabul edilerek Patrikhane tarafından kapatılır ve bir daha kullanılmaz. Türk tarih yazımı, herhangi bir kaynak göstermeye gerek duymaksızın, “bir Türk büyüğü burada asılmadan” kapının açılmaması için Patrikhane’de yemin edildiğini, bu nedenle bir “kin kapısı” olarak kapalı tutulduğunu tekrarlar durur.

Bilgi kirliliğinin beslendiği güçlü damarlardan birisi erken cumhuriyetçi dönemin devrimci laik geleneğidir. Milliyetçi sol Kemalist gelenekten gelen Niyazi Berkes’in *Patrikhane ve*

Ekümeniklik adlı derlemesindeki makale başlıklarına bir göz atmak din düşmanlığı şeklini almış olan bu damarı iyi anlatır: “Atatürk Türkiye’sinde Ekümenik Patriklik”; “Rum Milliyetçiliği, Sömürgeciliğin Aracıdır”; “Saldırgan Kilise Milliyetçiliği 1940 Sonrası”; “Yobazlarla Papazların Perende Atma Devri”; “İstanbul Üzerindeki Haç Resmi”; “Ortodoks Halifelğine Paydos”; “Yobaz İçeride, Papaz Dışarıda”.

Lozan’dan itibaren Patrikhane’nin uluslarüstü ruhanî boyut, yetki ve görevlerini reddeden taraflı okuma bugün hâlâ gayet yaygındır. 1994’te Patrik Bartholomeos Strazburg’da Avrupa Konseyi nezdinde, Brüksel’de de Avrupa Birliği kurumları nezdinde temsilcilik açmak isteyince Dışişleri Bakanlığı ve TBMM’nin şimşeklerini üzerine çekmiştir. Buna rağmen sonunda elbette her iki kentte de temsilcilikler açılmıştır. Akgönül’ün Patrik Bartholomeos’un uluslarüstü çalışmalarını irdeleyen makalesi, bu aktif çalışmaların Türkiye’de, hiddetli olduğu kadar beyhude bir tepkiyle karşılandığını anlamak açısından aydınlatıcı.

Bugün Rusya’nın Moskova Patrikhanesi üzerinden Ortodoks dünya üzerinde kurmaya çalıştığı hâkimiyeti engelleyen, bir anlamda, Patrik Bartholomeos’tur. Ironik olarak, Moskova-İstanbul çekişmesinde, Patrikhane’nin dinî statüsüne sadık Yunanistan ile Patrikhane’nin merkezi olması açısından Türkiye, aynı saftadırlar.

Patrik, Hristiyan dünya içerisindeki diyalogda da etkindir. Katoliklerle yıldızı barışmayan Protestanlarla diyalog içerisinde; erken dönem Doğu Hristiyanlığı’nın temsilcileri Keldani, Nasturi ve Süryani Kiliseleri ile muhataptır. Ermeni Patrikhanesi ile mükemmel ilişkileri vardır. Vatikan’ın tepeden bakmaya yatkın olmasına rağmen Katolik dünya ile ilişkileri kiliselerarası diyalogda ve papa ziyaretlerinde görüldüğü üzere yapıcıdır. Semavî dinlerarası diyalogu Türkiye’deki İslâm ile sınırlı değildir. Yedi düvelde kabul gören,

hürmet edilen bir din adamıdır. Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda sarf ettiği kişisel çabayı ise duymayan kalmamıştır. Yukarıda adı geçen, Patrikhane'ye nihayet geri verilmiş olan Büyükkada'daki bina ise Patriğin muradıyla –muhtemelen– uluslararası bir çevre koruma merkezine dönüştürülecek.

Gerçekten de ekümenikliğin ve Patriğin uhrevî olduğu kadar dünyevi çalışmalarının reddiyesi, yurtdışında alay konusu, içeride ise füzuli öfke ve yüz kızartıcı şiddet vesilesi olmaktan gayri ne tarihî, ne hukuki, ne dinî, ne de siyasi anlamda ihtimal dahilindedir.

Bu kitabın amacı okura tarihî, dinî, siyasi ve hukuki açılardan bilgiye dayanan bir Patrik ve Patrikhane anlatmak ve bunu yaparken genç araştırmacıları teşvik edebilmek. Bu çerçevede dinî hassasiyeti yüksek siyasi otoritenin müstakbel normalleşme sürecine yapabileceği bariz katkıların altını bir kez daha çizelim. Heybeliada Ruhban Okulu'nun kapanışının kırkinci yıldönümü olan 2011'de açılması; Patrikhane'ye gereken tüzel kişiliğin esirgenmemesi; Patrik ve Patrikhane'nin ekümenik sıfatını kabul etmek veya hoşgörmek; Patrik ve Patrikhane'yi 1923'ten bugüne Yunanistan'daki azınlıklarla ilgili menfi mütekabiliyet çerçevesinde ele almaktan vazgeçmek; ulus-devletin ilk tanımına dahil edilmeyen gayrimüslim yurttaşlarımızı, merkeze azınlık haklarından ziyade insan haklarını alarak kucaklamak. Patrikhane'nin, Türkiye'yi dünyada sözü geçen bir ülke yapma arzu ve hedefinde olan hükümete vereceği katkı ise bu normalleşmenin, biraz da Osmanlı'yı çağrıştıran artısı olabilir.

Terimlerle ilgili not: Türkçede Patrik ve Patrikhane ile ilgili ayırdında ve bilincinde olunmadan kullanılan ve dilde yer etmiş birçok sözcük ve tanımlama mevcut. Bu sözcük ve tanımlamaların böyle olmaları telaffuz sorunu veya tesadüf sonucu değil. Siyasi ve ahlâkî nedenleri var. Tınıları ki-

mi zaman bir sıfattan ziyade bir hakareti çağrıştırıyor. Misa-
salen “Rum” sözcüğünün sadece, kendilerine Grekçe “Rho-
maioi” yani Romalı diyen Doğu Romalılar’dan türediğinin
kaç kişi farkında? Bir tarih fakültesi öğrencisinin zihninde
Roma İmparatorluğu Batı Roma İmparatorluğu’ndan başka
bir şey ifade eder mi?

Bu çalışmada sözcük ve tanımlamaların doğrularını ve ki-
tabın konusunu oluşturan kurumların kullandıkları sözcük-
leri kullanmaya özen gösterdik. Farklı din ve dilden vatan-
daşlarımızın din ve dil konusunda hassasiyetlerinin dikkate
alınması, dolayısıyla o kültür dünyasından dilimize girmiş
bulunan sözcüklerin layıkıyla kullanımı, önemli.

Belli başlı sözcük ve tanımlamalar şöyle: “Fener Patrikha-
nesi” tanımlaması Ortodoks dünyada kullanılmıyor. Lozan
sonrasında Patrikhane’nin önemini azımsamak maksadıyla
üretilmiş bir terim olduğu veri ve çalışmalardan anlaşılıyor.
Bu tanımlama, kitaptaki yazılarda, Patrikhane’nin mahalini
belirtmek amacı dışında kullanılmadı. Bir diğer sözcük gru-
bu olan ve Hristiyan ruhbanı tanımlayan “piskopos”, “baş-
piskopos” sözcüklerinin doğruları “episkopos” ve “başepis-
kopos”. Türkiye topraklarına dahil olan Kuzey Ege’deki iki
adadan İmroz’un Lozan Antlaşması uyarınca isminin deği-
ştirilmesi mümkün değildi. Lozan’ı açıkça deler şekilde bu
ada resmî ve günlük dilde artık sadece Gökçeada olarak ge-
çiyor. Okuyacağınız metinlerde ise İmroz kullanıldı.

İstanbul Patrikhanesinin Tarihî Gelişiminde Rol Oynayan Siyasi Faktörler (Osmanlı çağına kadar)

KÜRŞAT DEMİRCİ

VII. Konstantin Porphyrogenesos'un *Geoponiko'su*,¹ Osmanlı'daki umera, ulema ve reaya terimlerini hatırlatacak şekilde, devletin militarist/bürokrat, ruhban ve tarım/köy şeklindeki üç temel ögesini vurgularken, Roma'nın doğusundaki topraklarda din, siyaset ve toprak sistemi arasındaki ilişkinin basit bir tarifini de yapıyordu. Bu üçlünden herhangi birinde meydana gelen değişiklik doğrudan doğruya ülkenin temelini oluşturan dinamikleri de alt üst ediyordu. Kutsal üçlünün dengesini sarsan en ağır problem de, Roma'nın toprak genişleme ve işgalleri süresince, ülkeye dahil olan yeni halkların yarattığı konjonktür olacaktır. Bu halkların imparatorluğa kendileriyle birlikte getirdiği farklı etnik ve dinî yapı, ancak dini homojenleştirme veya asimilasyon ile yapılabilirdi. Bundan dolayı din, Hristiyanlığın çıkışından sonra, geleneksel işlevinin dışında, doğrudan doğruya uyruklaştırma işleminde kullanılan siyasi bir manipülasyon aygıtı olmuştur. Ortak bir din anlayışı oluşturma kaygı-

1 Doğu Roma İmparatoru (905-959). Dört kitabı ile meşhur, birisi de *Geoponiko'su*dur.

sı, siyasi merkezin dinî merkezi de içine almasıyla telif edilebilir bir şeydi. İmparatorluğa sonradan eklenen her yeni etnik unsur, doğal olarak sınıfsal mücadelelere zemin hazırlıyor, her sınıfsal ve etnik mücadele de merkezden kaçan dinî bir retorikle kendini ifade ediyordu.²

Bunun farkında olan düşman komşuların, Roma'nın içişlerine müdahalede dinî meseleleri kaşınması, devleti dine karşı daima uyanık olmaya sevk etmiştir. Bu kaygı ve uyanıklık arzusu devletin merkezî bir din anlayışı geliştirme çabasını sürekli kamçulamıştır. Konstantin'den önce çok yoğun hissedilmeyen bu kaygı, I. Teodosius'tan itibaren devletin en ağır meselesi olacaktır. İstanbul Patrikhanesi'nin oluşumunda bu konjonktür mutlaka göz önüne alınmak durumundadır. Bizim olayı ele alışımız da büyük oranda bu perspektiften olacak.

Şüphesiz Türklerin İstanbul'u alışından sonraki süreçte Patrikhane'nin gelişim süreci farklı bir çizgi izlemiştir; bununla birlikte olayın bu yönü bizim çalışmamızın konusu dışındadır ve ayrıca incelenmeyi gerektirmektedir.

Hıristiyan dünyasında –bilhassa doğuda– 4. yüzyıldan önce hiçbir şehir Roma İmparatorluğu'ndaki dinî ya da siyasi işlere bir merkezî otorite arzusuyla ne müdahil olmayı istemiş ne de böyle bir kaygı yaşamıştır. Petrus'tan devraldığını iddia ettiği miras Roma şehrini öncelikli yaptıysa da, bu öncelik hiçbir zaman evrensel bir otorite olma arzusunu yansıtmamıştır. Ayin dili, din adamlarının atanması, din adam-

2 Etnik meseleler Bizans'ın/ Doğu Roma'nın erken dönemlerinde sınıfsal ve dinî çatışmalar olarak bilinç üstüne çıkarken, 11. yüzyıldan itibaren bizzat etnik bilinçle doğan çatışmalar haline dönüşmüştür. Öyle ki –mesela– 1040'da Malatya'daki Grek ve Suriye kökenliler arasındaki çatışma, tam bir etnik kavga olmuş, devreye yine İstanbul Patrikliği girmiştir. Speros Vryonis, "Byzantium: The Social Basis of Decline in the eleventh Century", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Londra, 1959, s. 170. Helenler'in bir Genos (soy, aile) olarak kendi etnik bilinçlerinin farkına varmaları ancak 15. yüzyıldan itibaren. Bunun için de 15. yüzyılda yaşamış Gemistos Plethon'u beklemek gerekecektir.

ları arasındaki kavgalar gibi meselelerde, herhangi bir kilise kendisine en yakın metropollerdeki metropolitlere başvurarak çözüm bulma çabasındaydılar. Böylece Afrikalılar için Kartaca, Mısırlılar için İskenderiye, Asyalılar için Efes, Kapadokya, Suriyeliler için Antakya, Trakyalılar için Heraklia asıl başvuru şehirleriydi. Daha İznik Konsili'nden önce bu gibi şehirlerin içinde özellikle Roma, İskenderiye, Antakya ve Kudüs çok önemliydi. Bu şehirlerdeki dinî otoriteler, çeşitli konularda kendilerinin yetkili olduklarını ileri sürdülerse de, bu çatışmalar, ne güçlü siyasi veya etnik ne de dinî kavgalara yol açacak kadar etkindiler. Bu şehirlerin dinî kültürünü oluşturan arka zeminin onları merkezden uzaklaştırması ayrı bir konudur ve İstanbul'un siyasi gücü ile aralarındaki kavgayla ilgilidir. Geleneğe göre, Roma'nın Petrus, İskenderiye'nin Markos, Antakya'nın yine Petrus tarafından (veya diğer şehirlerin diğer Havariler tarafından) kurulduğu söylenerek, şehirlerin otoritesine bir meşruiyet sağlanmaya çalışıldıysa da, çoğu efsane olan bu rivayetlerin çok başarılı olduğunu söylemek zordur. Ayrıca özellikle bu üç şehrin önem kazanmasında, her birinin etnik bir kimliğin temsilcisi olduğu gerçeğini görmezden gelmemek gerekir. Latinler için Roma, Mısırlılar için İskenderiye, Suriye Arapları için Antakya, Yahudi Hristiyan kökenliler için Kudüs aynı zamanda etnik merkezlerdir.

Bu şehirlerin içerisinde İstanbul'un sivrilmesi ve patrikhaneye dönüşümü ise I. Teodosius'tan sonra başlayarak, tedrici bir süreçte gerçekleşecektir. İstanbul başlangıçta Trakya Heraklia'sına bağlı küçük bir episkoposluktu. Onun Havarî Andreas tarafından kurulduğu efsanesi ancak 9. yüzyıl civarında çıkar ve herhalde tarihî gerçekliği ciddi olarak sorgulanmalıdır. Gelenek, bu bilginin kökenini Diokletian zamanında "şehit" olan Tîr Episkoposu Doroteus'a çıkarır. İstanbul'un, hem siyasi hem dinî anlamda sahneye Roma'nın

önünde tarihî bir figür olarak ortaya çıkması için, İmparator Konstantin'in faydacı amaçlarla başkenti Roma'dan İstanbul'a taşıması ve Hristiyanlığı serbest bir din olarak tanımasını beklemek gerekecektir. Osmanlı'nın panislamist politikasına benzer şekilde Konstantin, imparatorluğun çöküşünü önlemek üzere merkezî otorite yaratma kaygısı ile İznik Konsili'ne zemin hazırlayacaktır. Fakat bu merkezîleştirme kaygısı İznik Konsili'nde İstanbul'u dinî bir merkez yapmaya varacak kadar geniş çeperli olmadı. İznik Konsili Roma, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ün otoritesini sürdürerek, geleneğin dışına çıkmamıştır. İstanbul'un siyasi merkez olma dışında, dinî merkez haline getirilme ihtiyacı I. Teodosius'un döneminde merkezden kaçan farklı kimliklerin merkeze geri döndürülme arzusundan doğmuştur. Her bölgenin büyük şehirleri Roma'da, dağılma ihtimali olan coğrafyaları zapt eden metropoller olmuştur. Bundan dolayı seçili metropollere güçlü yetkiler tevdi edilmiştir. Böylece söz konusu şehirlerde egemen olan kiliseler de siyasi güce denk otorite yetkisine sahip olma iddiasını gütmüşlerdir.

II. Ekümenik Konsil İstanbul'un diğer kiliselerden ayrıcalık kazanarak patrikhane statüsüne ulaşmasındaki ilk büyük süreçtir. 381 Konsili 3. kanonuyla İstanbul Patrikhanesi'ne bir şeref önceliği (*presueia times*) bahşederek, bunu Roma Episkoposu'ndan sonra hiyerarşide ikinci pozisyona koyuyordu.³

Bu kanona göre İstanbul Episkoposu doğudaki bütün episkoposlar içinde, o zamana kadar İskenderiye Episkoposu'na verilen bir şeref unvanı olarak (*prothronos*) ilk sıraya yükseltildi.⁴ Bu pozisyon İstanbul Episkoposu'nu birtakım özel yetkilerle (*exousia*) donatıyordu. Bu yetki daha çok di-

3 Adrian Fortescue, *The Orthodox Eastern Church*, Londra, 1911, s. 32.

4 Lewis Patsavos, "The Primacy of the See of Constantinople in Theory and Practice", *41st meeting of the Orthodox-Roma Catholic Bilateral Consultation in Brighton*, Massachusetts, 1990, s. 1.

ger kiliselerden yapılacak başvuruları değerlendirme ve karara bağlama otoritesi idi. Başlangıçta kendisine bağlı coğrafya içerisindeki kilise işleri ile ilgilenme olarak algılanan bu yetki, 14. yüzyılda Philothes Kokkinos gibi patriklerce evrensel bir yetki olarak yorumlanmıştır.⁵

Aynı konsilin 2. kanonu, İstanbul Episkoposluğu'nun coğrafi alanlarını veya sınırlarını belirleyerek, patrikhane sürecine giden yolu kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır. Hiçbir Latin kilise babasının bulunmadığı bu konsilin teolojik kararları Batı'da kabul edildiyse bile, patrikhane kavramını da içine alan disiplin kararları şiddetle reddedilmiştir.

Şüphesiz 381 Konsili ile İstanbul'a verilen bu imtiyazlar çeşitli zamanda ve kişilerce farklı yorumlansa bile, geleneksel Doğu Roma Ortodoksluğu bu imtiyazları geniş çeperli, ekümenik bir otorite olarak tanımlamıştır (mesela 12. yüzyıl Bizanslı Zonaras ve Balsamon). 4. yüzyılda Latin Kilisesi'nde de bu yetki geniş bir çerçevede kabul edilse bile (mesela Milano Episkoposu Ambrose'un Gerontios adlı diyakos ile ilgili meselede olayın taraflarından olan Kapadokyalı bir metropolite değil de İstanbul Episkoposu'na bağlaması) herhalde ekümenik bir anlamda asla düşünülmemişti. Özellikle Ioannis Chrysostomos'un İstanbul'un sahip olduğu bu yetkiyi çeşitli yerlerde dillendirmesi patriklik kurumunun meşrulaşmasına katkı sağlamıştır. Doğu'da İskenderiye Kilisesi'nin de Batı'da olduğu gibi bu kararları kabul etmediğini söylemeliyiz.

İstanbul Patrikliği'nin konsil kararları çerçevesinde Patrikhane konumuna yükselmesindeki diğer bir önemli süreç, 451 Kadıköy Konsili'nin 9., 17. ve 28. kanonları tarafından hazırlanmıştır.⁶ Kadıköy Konsili İstanbul'un bütün patriklik merkezlerini bertaraf ettiği bir sırada toplandı. İskenderiyeli Dioscur zaten papalıkça görevinden alınmıştı. An-

5 Patsavos, s. 1.

6 Patsavos, s. 5.

takyalı Maximus, monofozitizmle suçlanmıştı. Kudüslü Juvahal, Robber Sinodu'nda küçük düşürülmüştü.⁷ Konsilde Doğu'dan altı yüz otuz temsilci varken, Batı'dan beş temsilci vardı. 9. ve 17. kararlar herhangi bir kilisenin kendi metropoliti ile ilgili problem olursa meselenin İstanbul Patrikhanesine getirileceğine dairdi. Bu kanonlarla İstanbul tüm doğuda İskenderiye, Antakya ve Kudüs'ün üzerinde bir yetki merci haline geliyordu.⁸

Fakat özellikle 28. kanon önemlidir. Bu kanon Asya ve Trakya'daki bütün metropolitlerin atamaları için İstanbul'a gelmeleri gerektiğini kabul ediyordu. Şüphesiz bu basitçe atama olayının dışında hukuki olarak İstanbul'un egemenliğini de pekiştirmektedir. Ayrıca özellikle kuzeyden gelen saldırgan, çoğu Slav olan kabilelerin kuzey Trakya civarında işgal ettikleri topraklarda bulunan episkoposların da İstanbul tarafından atanması öngörülmektedir.⁹

Böylece İstanbul Patrikliği'nin egemenlik alanı genişletilmiş olmaktadır. Ancak bu kanon Batı dünyası tarafından hiç kabul edilmemektedir. Öte yandan kanon kararları içerisinde "babalar Eski Roma Episkoposluğu'na ayrıcalık yetkisini şehrin siyasi idari merkez oluşundan dolayı verdiler"¹⁰ ibaresi, Latin dünyasının şiddetli tepkisini çekmiştir, çünkü Roma'nın yetkisi basit bir siyasi ilişkiler ağına indirgenerek, Petrus'tan gelen otorite reddedilmiş, daha doğrusu Latin dünyasının ayrıcalığını sembolize eden önemli bir kurumun ciddi olarak tahrip edilme riski doğmuştur. Özellikle bundan dolayı Latin etkisindeki pek çok babanın bu karara şiddetli tepki gösterdiğini biliyoruz.¹¹

7 Fortescue, s. 36.

8 Fortescue, s. 37.

9 Fortescue, s. 38.

10 Fortescue, s. 38. Kanonun tümünün tercümesi Fortescue'da mevcuttur.

11 Lucentius'un kararlarına (6. kanon) dayalı olarak reddi, İlbeyra Episkoposu Ankaralı Eusebius reddi... bkz. Fortescue, s. 40.

İstanbul Patrikhanesi'nin kendini var kılmasındaki son ekümenik konsil kararları 692'de Quinisext Konsili'nde alındı. Bu konsilin 36. kanonu İstanbul Episkoposluğu'nun eş ayrıcalıklara sahip olduğunu, bununla birlikte yetki sırasında Roma'dan sonra geldiğini yeniden teyit etmektedir. Daha sonra İskenderiye sonra Antakya, en son da Kudüs olduğunu ilan etmiştir.

İstanbul'un patrikhane oluş sürecine katkıda bulunan diğer tarihî olgu, gelenektir. Her şeyden önce Justinien'in yasalar kodeksi İstanbul'un Roma'ya eş statüsünü şeklen bir mecmuaya dahil eden ilk metindir (Novella 131).¹² Bunun hemen akabinde 595 yılında Saim İoannes'in ilk kez Ekümenik Patrik sıfatıyla tarih sahnesine çıkması oldukça önemlidir.¹³ Her ne kadar burada kullanılan ekümenik sıfatı modern zamanlarda çağrıştırdığı imajı yansıtmamış olsa da, Latin Kilisesi bunu kendi ayrıcalığına saldırı olarak algılamıştır. Photius'un *Mayrobiblon*'unda, *Epanagoge*'da (883-4) da aynı gelenek sürdürülmüştür. Daha sonraki yüzyıllarda Nilus Doxapatris (12. yüzyıl), I. Callistus (14. yüzyıl), Philotheus (14. yüzyıl) ve Nilus (14. yüzyıl) gibi İstanbul patrikleri de İstanbul'un otoritesini ilan eden geleneğe katkıda bulundular. Balsamon ve Zonaras gibi 12. yüzyıl kanonistleri Roma'nın sapkınların eline geçtiği iddiasıyla İstanbul'un otoritesinin kaynağına farklı bir temel kazandırmaya çalıştılar. Öte yandan 11. yüzyıldan itibaren Bizans'ın hem doğu hem batı coğrafyasındaki toprak kaybı, İstanbul'un Batı'ya müdahalesini, artık gücünü kaybettiği siyasi retorik üzerinden değil, dinî merkez olma ayrıcalığından yani dinî retorik üzerinden sürdürmesine sebep olmuştur. Batı'yla ilgili siyasi problemler dinî bahanelerle güncelleştirilmeye çalışılmış

12 Cyril Toumanoff, "Caesaropapism in Byzantium and Russia" *Theological Studies*, ABD, 1946, s. 15.

13 Steve Runciman, *The Eastern Schism*, Londra, 1953, s. 18.

ve siyasi arenaya çekilmiştir. O andan itibaren İstanbul Patrikliği siyasi misyon icra etme gibi bir özelliğe de sahip olmuştur.¹⁴

Ayrıca İstanbul'un patriklik olma sürecinde, 7. yüzyıldan itibaren Müslümanların Antakya Kudüs ve İskenderiye'yi ele geçirmeye başlamasının hızlandırıcı bir rol oynadığı söylenmelidir. En büyük rakip şehirler artık tamamen saf dışı kalmış olmaktadır.¹⁵

Sonuçta, Davut zamanında neden *Medinah'ha Yahuda'nın* başkenti Şekem'den Kudüs'e kaydırıldıysa, neden halifelik Yavuz Sultan Selim zamanında Kahire'den İstanbul'a getirildiyse, benzer nedenlerden Theodosius döneminden itibaren İstanbul da patriklik merkezi olmuştur.

14 Milton Anastos, *Aspects of the Mind Byzantium*, Londra, 2001.

15 Joan M. Hussey, *The Byzantine World*, New York, 1961, s. 101.

“Tarihi Uzlaşma”dan “Entente Cordiale”e?*

**İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi
Arasında İdeolojik ve Siyasi Amaç Birliği
(15. yüzyıl ortası - 16. yüzyıl sonu)**

PARASKEVAS KONORTAS

Giriş

II. Yennadios, Doğu Roma İmparatorluğu’nun tarihten silinmesinden sadece birkaç ay sonra, 1454’te patriklik tahtına otururken, on bir asırdır olmayan olacak, İstanbul Ortodoks Patrikhanesi’nin görevini artık farklı bir siyasi düzende, Hristiyan olmayan bir gücün gölgesinde ve bu gücün belirlediği siyasi çerçevenin sınırları içinde yerine getirmesi gerekecekti.

Yennadios’u seçen Padişahın bizzat kendisiydi ve daha sonra göreceğimiz gibi, bu seçiminin birçok geçerli nedeni vardı. İki kurumun, üstelik de aynı şehirde, uzun sürecek bu bir arada yaşam döneminin başlangıç noktası olması ne-

(*) Yazar, Osmanlı İmparatorluğu ile Patrikhane arasındaki ilişkinin makalesine konu olan dönemin son bölümü için 19. yüzyıllı bir siyasi terim kullanıyor. Fransa ile İngiltere arasında, formel bir ittifaktan ziyade aralarındaki sorunlar konusunda birtakım mutabakatı tarif eden bu “samimi anlaşma” sonucunda iki ülke kolonilerinde bir nebze daha rahat hareket eder olmuş ve mutabakat özellikle Fransa’nın kıta Avrupası’nda Almanya’dan gördüğü baskıyı dengelemesini sağlamıştır – der.n.

deniyle, Fatih'in almış olduğu bu karar geniş kapsamlı bir siyaseti yansıtıyordu. Bir yanda, resmî dini İslâm olan, prensipte hedefi İslâm inancının pekiştirilmesi ve yayılması olan çok etnili bir imparatorluk idaresi; diğer yanda, yine kendisi de çok etnili olan ama görevi artık Ortodoks mezhebini muhafaza etmek olan bir kurumun yöneticileri olmak üzere, görünürde çelişkili amaçlar güden bu iki aktörün, 465 yıl boyunca bir arada yaşayabilmeleri için çok sağlam siyasi temellerin atılmış olması gerekiyordu.

Geçmişten Osmanlı dönemine neredeyse hiçbir değişime uğramadan intikal eden tek meşru kurum ve dolayısıyla, en azından Osmanlı döneminin ilk asırlarında, Osmanlıların belirlediği yeni siyasi düzende imparatorluktaki çok sayıda Ortodoks topluluğun değerlerini muhafaza edebilecek tek kurum olarak Ortodoks Kilisesi'nin,¹ artık Osmanlı topraklarında yaşayan Ortodokslar nezdinde çok önemli bir yeri vardır. Bu nedenle, Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetlerinde ruhanî alanın dışına taşması şaşırtmamalıdır. Ortodoks yüksek ruhban sınıfının gitgide genişleyen yetkileri sadece hukuk alanıyla sınırlı değildi. Eğitim, ekonomi ve siyaset gibi alanları da kapsıyordu. Ayrıca bu Ortodoks yüksek ruhban sınıfı mensupları Osmanlı devletinin *sui generis* memurları idiler.² Eğer bu dönemde Ortodoks yüksek ruhban sınıfının

1 Hristiyan teolojisinde "Kilise" terimi müminlerin tümü anlamını taşır. Metnin devamında bu terimi sadece yüksek ruhban sınıfı mensupları için kullanacağız.

2 Osmanlı döneminde Ortodoks Kilisesi –ve özellikle de İstanbul Rum Patrikhanesi– tarihi ve dolaylı olarak bu kurumun Saray ile olan ilişkileri üzerine çok sayıda çalışma mevcuttur. Bunların bir kısmını tarih sırasına göre zikretmekle yetineceğiz: N. Jorga, *Byzance après Byzance*, Bükreş, 1935 (Yeni basım: Bükreş 1971); Th. Papadopoulos, *Studies and documents relating to the history of the Greek church and people under Turkish domination*, Brüksel, 1952; S. Runciman, *The Great Church in captivity; a study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge, 1968; D. Apostolopoulos, *To Mega Nomimon. Symvoli stin ereuna tou metavyzantinou dimosiou dikaiou*, Atina 1978; M. Paizi-Apostolopou-

lou, *Anepisima apo to Patriarcheio Konstantinoupoleos. Paraschedia kai martyries tou 1476*, Atina, 1988; D. Apostolopoulos, *O "Ieros Kodix" tou Patriarcheiou Konstantinoupoleos sto II miso tou IE' aiona. Ta mona gnosta sparagmata*, Atina, 1992.

Patrikhane-Saray ilişkilerini incelerken Osmanlı belgelerinden de yararlanan çalışmalar, tarih sırasına göre, aşağıda yer almaktadır:

J. Kabrda, *Le système fiscal de l'Église orthodoxe dans l'Empire ottoman*, Brno, 1969; P. Hidiroglou, "Soultanika veratia", *Epetiris Kentrou Epistimonikon Ereunon* (Lefkoşa), 7 (1973), s. 119-250; Radmilla Tričkovi, "Srpska crkva sredinom XVII veka", *Glas CCCXX Srpske Akademije Nauka i Umetnosti, Odeljenje Istorijjskih Nauka*, 2 (1980), s. 61-164; M. Maxim, "Les relations des pays roumains avec l'Archevêché d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits", *Revue des Études Sud-Est Européennes*, 19/4 (1981), s. 653-671; B. Braude, "Foundation myths of the millet system", B. Braude-B. Lewis (yay. haz.), *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The functioning of a plural society*, I, New York-Londra, 1982, s. 69-88; H. Inalcik, "Ottoman archival materials on millets", B. Braude-B. Lewis, *Christians, a.g.e.*, I, s. 437-449; P. Konortas, "Les rapports juridiques entre le Patriarcat orthodoxe de Constantinople et l'Empire ottoman (1453-1600): problèmes d'approche", *Questions et débats sur l'Europe centrale et orientale*, 4 (1985), s. 149-188; P. Konortas, "I othomaniki krisi tou ST aiona kai to Oikoumeniko Patriarcheio", *Ta Istorika*, 2/3 (1985), s. 149-188; P. Konortas, "Les contributions Patriarchikè Zetèia et Basilikon Charatzion: contribution à l'histoire économique du Patriarcat Oecuménique aux XVe et XVIe siècles", Centre des Recherches Néo-helléniques/Fondation Nationale de la Recherche Scientifique (yayıncı), *Actes du IIe colloque international d'histoire. Économies méditerranéennes, équilibres et intercommunications (XIIIe-XVe siècles)*, III, Atina, 1986, s. 217-255; P. Konortas, "I exelixi ton ekklesiastikon veration kai to Pronomiakon Zitima. periptosi tou nothou veratiou tou Mitropolitou Larisis Leontiou", *Ta Istorika*, 5/9 (1988), s. 259-286; P. Konortas, "Considérations ottomanes au sujet du statut du Patriarcat Orthodoxe de Constantinople. Quelques hypothèses", Comité National Grec des Études du Sud-Est Européen/Centre d'Études du Sud-Est Européen (yayıncı), *Communications grecques présentées au IVe Congrès International des Études du Sud-Est Européen*, Atina, 1990, s. 213-226; H. Inalcik, "The status of the Greek Orthodox patriarch under the Ottomans", *Turcica*, 21/23 (1991), s. 412-421; P. Konortas, "Syntomo schediasma mias syggrafis tis istorias tou Oikoumenikou Patriarcheiou apo tin Alosi os tis arches tou 20^{ou} aiona me aformi ti meleti tou Gunnar Hering *Oikoumeniko Patriarcheio kai europaiiki politiki*", *Synchrone Themata*, 18/56 (1995), s. 75-86; Elisavet Zachariadou, *Deka tourkika eggrafa gia ti Megali Ekklesia (1483-1567)*, Atina, 1996; P. Konortas, "From tâ'ife to millet: Ottoman terms for the Ottoman Greek-Orthodox community", D. Gondicas - Ch. Issawi (yayıncı), *Ottoman Greeks in the Age of nationalism: politics, economy and society in the nineteenth century*, Princeton, 1998, s. 169-179; P. Konortas, *Othomanikes theoriseis gia to Oikoumeniko Patriarcheio, 17os -arches 20^{ou} aiona. Veratia gia tous Prokathimenous tis Megalis Ekklesias*, Atina, 1998; P. Konortas, "Orthodoxoi Patriarches stin ypیره

giderek genişleyen yetkilerinin Bizans dönemindekine göre çok daha geniş kapsamlı olduğunu söylersek yanlış bir şey söylemiş olmayız.³

Hristiyanlık ve Ortodoksluk, Roma hukuk geleneği, Yunanca, çok etnililik gibi Bizans İmparatorluğu'nu tanımlayan birçok unsuru bünyesinde barındıran, üstelik merkezi de on bir asır boyunca Doğu Roma İmparatorluğu'na başkentlik eden şehirde olan İstanbul Ortodoks Patrikhanesi, ya da nam-ı diğer "Büyük Kilise", Osmanlı hâkimiyeti altındaki Ortodoks kiliseleri arasında istisnai bir konuma sahipti. Patrikhane hem merkezî Osmanlı idaresi ile vasitasız ve sürekli temas halinde olan tek Ortodoks Kilisesi olmasının, hem de kendisini diğer Ortodoks Kiliselerinden ayrı tutarak "ekümenik" olarak niteleyen Bizans geleneğinin sağladığı imkânlardan yararlanmasını bildi.

Bu çalışmada, Büyük Kilise ile Osmanlı idaresi arasındaki bu uzun soluklu bir arada yaşamının kimi veçhelerine ışık tutacak ana unsurları belirlemeye çalışacağız. Bunu yapar-

sia tis Ypsilis Pylis", Etaireia Meletis tis Kath' imas Anatolis (yayıncı), *Romi oi stin ypiresia tis Ypsilis Pylis*, Atina, 2002, s. 103-134; P. Konortas, "Relations financières entre le Patriarcat Orthodoxe de Constantinople et la Sublime Porte (1453 - fin du XVIe siècle", Centre d'Études Byzantines, Néo-helléniques et Sud-Est Européennes/École des Hautes Études en Sciences Sociales (yayıncı), *Le Patriarcat Oecuménique de Constantinople aux XIVe-XVIe siècles: rupture et continuité. Actes du colloque international. Rome, 5-6-7 décembre 2005* (Dossiers Byzantins 7), Paris, 2007, s. 299-318; P. Konortas, "Oikonomikes scheseis anamesa sto Oikoumeniko Patriarcheio kai tin othomaniki dioikisi", Adelfotis offikialon tou Oikoumenikou Patriarcheiu Panagia i Pammakaristos (yayıncı), *Epistimoniki Imerida "To Oikoumeniko Patriarcheio kai i oikonomia tou Genous"*. Eisigiseis, Atina, 2007, s. 79-113.

Patrikhane ile ilgili yeni yayımlanan Osmanlı belgeleri: bkz. E. Zachariadou, *Eggrafa*, a.g.e., s. 157 vd. ile G. Salakides, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I.*, Selanik 1995, s. 31 vd.

3 Kilise beratları, Saray tarafından yüksek ruhban sınıfı mensuplarına verilen bu atama belgeleri, yüksek Ortodoks ruhbanın yetkileri ve Osmanlı sistemindeki statüleri hakkında son derece aydınlatıcı bilgiler vermektedir. Bu yetkilerin tedricen genişlediği görülmektedir. Bu konuda, bkz. diğerlerinin yanı sıra, P. Konortas, *Theoriseis*, a.g.e., ve devamı.

ken, kendimizi sadece ideolojik ve siyasi alanla sınırlayarak, özellikle dış siyasette olmak üzere, Osmanlı Sarayı ile Büyük Kilise'nin örtüşen menfaat ve siyasi emellerinin kimi veçhelerini göstermeye çalışacağız.

Çalışmamız, kronolojik olarak II. Yennadios'un patriklik tahtına çıktığı 1454 yılı ile 17. yüzyılın ilk on yılı arasındaki zaman dilimini kapsayacak. Bu zaman dilimi tercihindan kesinlikle Patrikhane ile Osmanlılar arasında Bizans İmparatorluğu'nun düşmesinden önce hiçbir ilişki olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır.⁴ Ama bu dönemin başlangıcı olan 1454, Büyük Kilise'nin liderinin Osmanlı hâkimiyeti altına girdiği tarihtir ve bu da sanırız, sembolik olmanın ötesinde temel bir *terminus a quo* (başlangıç noktası) teşkil etmektedir. Dönemin sonu ise merkezi Osmanlı idaresinde tedricen kendini hissettirmeye başlayan yozlaşmanın dış siyasete yansıdığı döneme tekabül eden 17. yüzyıldır.

Dolayısıyla Hristiyan devletlerin her geçen gün daha çok hissedilen bir şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalelerinin şekillendirdiği gerçeğinin, ister istemez, bu alanda Saray ile Patrikhane arasında mevcut ilişkilerin çerçevesini değiştirmesi kaçınılmazdı ve bu nedenle 17. yüzyılın başının *terminus ad quem* (bitiş tarihi) olarak alınmasının isabetli olduğu düşünülmektedir.

Çalışmamıza, Patrikhane ile Saray arasındaki bir arada yaşamının ideolojik ve siyasi temellerinin, Osmanlı dönemindeki ilk Konstantinopolis/İstanbul Ortodoks Patriği'nin tanımladığı şekli ile kısa bir sunumunu yaparak başlamanın yerinde olacağını düşündük. Ardından, Büyük Kilise'nin gerek dış siyaset gerek Patrikhane'nin Osmanlı siyasi düzeni-

4 Örneğin bir *tahrir defteri* kaydına göre, bugünkü Arnavutluk sınırlarında kalan bazı bölgelerde 1431-1432'de, yüksek ruhban sınıfı mensuplarının tımar sahibi oldukları görülmektedir. Başka bir deyişle, bu din adamları dönemin Osmanlı yönetici sınıfına dahildirler, *Hicri 835 tarihli surât-i defter-i sancak-i Arnavid*, Ankara 1954, s. 43, 73, 99, 110.

nin meşruiyetini tanınması konularında Saray ile aralarındaki *modus vivendi*ye katkısının bazı veçhelerini incelemeye geçeceğiz.

Fetih ve Patrikhane

II. Yennadios, Roma İmparatorluğu'nun düşmesinin sebeplerini cemaatine açıklama ihtiyacını hissetmekteydi. Nitekim tahta çıkmasının hemen ardından, 6 Ocak 1454⁵ tarihinde, bu amaçla her yere mektuplar yolladı. Yennadios'un kendi elinden çıkan metinlerin⁶ incelemesinden ortaya çıkan ana fikirler aşağıdaki altı maddede özetlenebilir:

a) Konstantinopolis'in düşmesi Tanrı'nın günahkâr oldukları için terk ettiği Bizanslıların mukadderatıydı;⁷

b) Bizans'ın düşmesi tanrısal lanetin sonucu ve olması gereken bir vakaydı. Osmanlılara bu büyük askeri gücü veren Tanrı'ydı;

c) Konstantinopolis'in düşmesi beşeri olarak kaçınılmazdı;

d) 1453 olayları, beraberinde, esareti, aşağılanmayı ve patriğin yakındığı bütün dertleri getirdi;⁸

e) Buna rağmen, bütün kurtuluş umutlarının sönmesini istemeyen Tanrı sonsuz bağışlayıcılığı ile hak dininin "kâfirlerin" topraklarında barınmasına izin verdi;⁹

f) Daha da önemlisi, 1453-4 yıllarında Patrikhaneye *ex nihilo* yeniden can veren de Tanrı'nın kendisiydi. Yine II. Mehmed'i böyle bir karar almaya ve Büyük Kilise'nin başına Yennadios'un kendisini geçirmeye sevk eden de Tanrı idi: "Ta-

5 L. Petit-X. Sidéridès-M. Jugie, *Œuvres complètes de Georges Scholarios* Paris, IV, s. 233.

6 II. Yennadios'un bilinen bütün yazıları L. Petit-X. Sidéridès- M. Jugie tarafından yayınlanmıştır: *Œuvres, a.g.e.*, I-VIII, Paris 1928-1936.

7 *A.g.e.*, IV, s. 216, 231.

8 *A.g.e.*, IV, s. 216, 222, 231

9 *A.g.e.*, I, s. 180 ve IV, s. 203, 222.

bi taşları ilk yerinden oynatan Tanrı'nın iradesi idi; sonra da onun (Padişahın) insanseverliği oldu. İşte o zaman Kilise bizzim vasıtamızla (Saraya herhangi maddi bir katkıda bulunmaksızın) özgürleşti.”¹⁰

Bu söylemin kabulü, bir taraftan Osmanlı'ya direnişin 1453'ten önce de, esnasında da, sonrasında da nafîle olduğuna; diğer taraftan Ortodoks cemaatin Tanrı'nın yolladığı Osmanlı hâkimiyetine sadakatının gerekliliğine işaret ediyor. Nitekim yine Patriğe göre, her şey Tanrı ile başlamış ve insansever olarak nitelenen Padişahın vasıtasıyla Bizanslıların boyunduruk altına alınması ama Patrikhane'nin de yeneden ihdası ve Yennadios'un patrik olması ile sonuçlanmıştı.

1453'ü hazırlayan olayların bu metafizik izahına rağmen, olayların siyasi boyutları ve yansımalarının da olduğuna kuşku yoktur. Bunların ne olduğu, Patriğe göre Bizanslıların işledikleri ve üstlerine Tanrı'nın gazabını çeken büyük günahın ne olduğunu bulmaya çalıştığımızda daha iyi anlaşılacaktır. Bu günahın ne olduğunu, din adamı ve Yennadios'un yakın çalışma arkadaşı Teodoros Agallianos'un 1463 yılında yazdığı bir konuşmadan öğreniyoruz. Bu günah, 1438-9¹¹ Ferrara-Floransa Konsili'nde Roma Kilisesi ile Birleşme'nin imzalanmasıdır.

Bu duruş, açıkça imparatorluğu muhafaza etmeyi “hak” dinini muhafaza etmeye yeğlemekte beis görmeyen son iki Paleologos'un siyasetine muhalif bir tavidir. Birleşme'ye muhalif hizbin başı da aynı duruşu sergiliyordu ve nitekim kentin fethinden kısa bir süre sonra Fatih tarafından patrik yapılmasının sebebi de işte bu duruştur.

Yennadios, daha 1452'de, son Bizans imparatorunun huzurunda Aya Sofya'da (Birleşme taraftarları ile Katolikle-

10 A.g.e., I, s. 227, 273, 292 ve IV, s. 264.

11 H. Patrinnellis, *O Theodoros Agallianos tautizomenos pros ton Theofani Mideias kai oi anekdotoi logoi tou*, Atina, 1966, s. 97-98.

rin katılımıyla) yapılan ortak ayini de lanetlemişti. Bu ortak ayin, XI. Konstantin'in 1438-1439 Konsili'nin ruhunu canlandırmak için harcadığı son çaba olmuştu. Tarihçi Dukas'a göre, Yennadios, Bizans İmparatoru'nun bu inisiyatifine şu sözlerle karşı çıkmıştı: "Ey talihsiz Romalılar (Rumlar)! Niçin oyuna geldiniz ve Tanrı'dan umudunuzu kestiniz? Niçin Frenklerden (Katoliklerden) yardım umdunuz da harap olan Şehir ile birlikte imanınızı da kaybettiniz? Siz ne yaptığınızı biliyor musunuz ey bedbaht Kontantinopolisliler? Gark olacağınız esaretin üzerine bir de zındıklığı seçerek atalarınızın inancını kaybettiniz."¹²

Yennadios ve kendileri de Birleşme muhalifi olan yandaşları tarafından, İstanbul'un fethinden az bir zaman önce Paleologos'ların Batı yanlısı siyasetlerine karşı dile getirilen bu eleştirinin siyasi bir duruşun ifadesi olduğu açıktır. İmparatorluk ya da Ortodoksluktan hangisinin kurtarılacağı ikilemi çözülmeliydi. Yennadios'un tercihi, Bizans İmparatoru'ndan farklı olarak, Bizans İmparatorluğu'nun feda edilmesi pahasına bile olsa Ortodoksluktan yana idi. Müstakbel patrik, Katolik devletlerin hâkimiyetindeki bölgelerde, Katolik Kilisesi'nin, Ortodoks Kilisesi'nin yüksek ruhban sınıfının ne mevcudiyetine ne faaliyetlerine müsamaha göstermediğini iyi biliyordu. Oysa Osmanlı hâkimiyetine geçmiş bölgelerde durum farklı idi; buralarda başepiskoposluklar, metropolitlikler vardı ve bunların yüksek ruhbanını, hâlâ Bizans'ın elindeki Konstantinopolis'te toplanan sinod (Kutsal Meclis) seçiyordu.

Şimdi bir de öteki cenahtaki duruma bakalım: Padişah ve çevresinin kentin kuşatmasına başlamadan önce Konstantinopolis'te olup bitenler, yani Birleşme taraftarları ile muhalifleri arasındaki ihtilaf hakkında bilgisi olmaması pek inan-

12 Dukas, *Historia Turco-bizantina* (1341-1462), (yay. haz.) V. Grecu [Scriptores Byzantini I], Bükreş, 1958, s. 317.

dırıcı değil. II. Mehmed'in Ortodoksların Katolik Batı ile bir uzlaşmaya gitmekten vazgeçmesinde büyük menfaati vardı ve bu sebeple Birleşme muhaliflerini destekleyecekti. Patrikhane'nin yeniden ihdası ve Yennadios'un Padişah tarafından patrik seçilmesi Osmanlı hikmet-i hükümeti ile birebir uyumlu adımlardı.

Yennadios ise 29 Mayıs 1453'ün hemen ardından patriklik tahtına otururken, gelişmelerin kendisini haklı çıkarmasıyla övünebilirdi, çünkü olaylar tam onun öngördüğü sebeplerden çıkmış ve öngördüğü gibi seyretmişti. İşte şimdi Bizans'ın düşüşünü de gerekli bir musibet, ama Ortodoksluğun idame ettirilmesine imkân sunan bir musibet olarak sunuyordu: Artık Katolikliğin tehdidinden kurtulan Patrikhane, cemaatini hak dininin yoluna sevk edebilecekti. Padişah ise, yine Yennadios'a göre, Tanrı'nın hem gazabının hem de inayetinin aracı idi. Ayrıca Padişah zımnen Ortodoksluğun *sui generis* "kâfir" savunucusu konumundaydı. Dolayısıyla, Kilisenin Padişaha sadakati vacipti.

Ortodoks Kilisesi'nin geleneğinin bir parçası olan ve daha önceleri, 11. yüzyılda Bizans'ın Anadolu'da ve Güneydoğu Avrupa'da toprak kaybetmesine de sebep gösterilen bu hareket ekseni, Osmanlıların İstanbul'u almasından 20. yüzyılın başına kadar çoğu zaman Patrikhane'nin siyasetinde belirleyici bir rol oynamıştır.

Patrikhane'nin yeniden ihdası, Ortodoksların kendileri de dahil olmak üzere, çağdaşları tarafından tarihin gidişatını etkileyecek bir olay olarak algılanmışa benzemiyor. Hatta Hıristiyan olmayan bir hükümdarın tasarrufu olması nedeniyle, Ortodoks şeriatına aykırı bir teşebbüs olarak algılanmış olabileceğini bile düşünebiliriz. Nitekim Konstantinopolis'in fethinden önce, düşüşü sırasında ve sonrasındaki olayları Yunanca kaleme alan devrin en önemli dört vakanüvisinden üçünün, Sfrantzis, Halkokandilas ve Dukas'ın, Yen-

nadios'un patriklik tahtına çıkmasını zikretmeye değer bile görmemiş olmaları manidardır. II. Mehmed'in Yennadios'u patrik tayin etmesinden tek bahseden, Padişahın siyasetine yakınlığıyla bilinen Kritobulos¹³ olmuştur.¹⁴

Patrikhane'nin Padişah tarafından yeniden ihdasını takip eden birkaç on yıl boyunca patriğin otoritesinin uluslararası arenada çok tartışmalı olmaya –hatta görmezden gelinmeye– devam ettiğini düşünebiliriz. Zira en azından, devrin üç önemli siyasi aktörü, Papalık, Venedik ve Moskova Prensliği, Yennadios ve haleflerinin meşruiyetini ve ruhanî kaza yetkisinin kapsamını reddetmektedirler.

Papalığın ve Konstantinopolis Patrikhanesi'nin bir anlaşma arayışına girmeleri için hiçbir neden yoktur. Patriklik tahtına çıkan Yennadios'un ilk hedefi, 1439 yılında Floransa'da imzalanan Birleşme'yi hükümsüz kılmak olmuştur. Ama nihai karar, ılımlı ve katı Birleşme muhalifleri arasındaki inişli çıkışlı ve çatışmalı uzun bir sürecin sonunda ve ancak Yennadios'un ölümünden çok sonra, çalışmalarını İstanbul'da 1484 yılında sonlandıran “ekümenik sinod”da alınabilmiştir. Sinod, yüksek ruhbanın imzalarını taşıyan kararında, Ferrara-Floransa Birleşmesi'nin hükümsüz olduğunu ilan etmiştir: “Floransa'da toplanan sinodu reddederiz... Bunun şu an itibarıyla batıl ve hükümsüz olduğunu ilan ederiz. Daha önceki ekümenik sinodların ilan ettiği dinî akidelerle çelişkili ve onların hilafına beyanları ihtiva etmesi sebebiyle, bu sinodu hiçbir zaman toplanmamış addederiz.”¹⁵

Diğer bir deyişle, İstanbul Kilisesi ile Papalık arasında

13 I. Karagiannopoulos, *Pigai tis vyzantinis istorias*, Selanik 1971, s. 393; G. Moravcsik, *Byzantinoturcica; I: Die byzantinische Quellen der Geschichte der Türk-völker*, Berlin, 1958², s. 432-435.

14 Critobuli Imbriotae, *Historiae* (yay. haz. D. R. Reinch), Atina, 2005, B, 2, 2, s. 306-307.

15 Belgeyi yayımlayan Apostolopoulos, *Ieros Kodix*, a.g.e. s. 123-133.

1454'te başlayan kopuş süreci, Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından ancak otuz yıl sonra bitmiştir. Sinodun 1484'te aldığı bu karar, II. Mehmed'in 1453-1454'te ne kadar isabetli bir seçim yapmış olduğunu doğrular niteliktedir. Osmanlı İmparatorluğu egemenliğindeki Ortodoks âlemi, Katolik Batı'ya resmen sırtını dönüyordu, bu da padişahların hem içeride hem de dış siyasetlerinde güttükleri siyasi amaçlara hizmet ediyordu. Yennadios ve halefleri Roma Kilisesi'ne sapkın gözüyle baktıkları kadar Papa da onlara aynı gözle bakıyor, hatta işi Osmanlı başkentinde ikamet eden İstanbul patriklerinin meşruiyetini sorgulamaya kadar götürüyordu.

Nitekim Birleşme taraftarı olan Konstantinopolis Patriği Grigorios Mammias daha Ağustos 1451'de Bizans'ı terk ederek patrik unvanıyla Roma'ya gitmişti.¹⁶ Yani, Yennadios 4 Ocak 1454'te Konstantinopolis Patriği olarak tahta çıktığında, papanın desteklediği bir başka patrik de Roma'daydı. Grigorios'un ölümünden sonra Papa, patrik unvanını, sırasıyla ikisi de 1438-1439 Konsili'nde imzası bulunan ve ateşli birer Birleşme taraftarı¹⁷ olan Kiev Metropoliti Isidoros (1459-1463) ve Visarion'a (1463-1472) verdi. Visarion "Konstantinopolis Kardinali ve Patriği" gibi manidar bir unvanla taltif edilmişti.¹⁸

Dolayısıyla Konstantinopolis Ortodoks patrikleri ile 1453'ten itibaren papadan aldıkları yetkiyle aynı unvanı ta-

16 Bkz. diğerlerinin yanı sıra, St. Runciman, *La chute de Constantinople*, Paris, 1968, s. 71. Papa temsilcisi Kiev Metropoliti Isidor Ferrara-Floransa Konsili kararlarını uygulamak için 1452 yılında Konstantinopolis'e yaptığı ziyarette, bir önceki yıl Roma'ya kaçan (Birleşme taraftarı) Konstantinopolis Patriği Grigorios Mammias'nin geri dönmesi de söz konusu olmuştu: Dukas, *Historia*, a.g.e., s. 315.

17 Bkz. V. Grumel, *La chronologie* (Traité d'études byzantines), Paris 1958, s. 441 ve zikredilen kaynakça.

18 S. Lambros, "Treis epistolai tou kardinaliou Vissarionos", *Neos Ellinonmimon*, 5 (1908), s. 28, 35, 36.

şıyan Birleşme taraftarı patrikler arasında sert bir rekabet vardı. Öyle ki, 15. yüzyılın bütün ikinci yarısı boyunca Roma, sadece Yennadios ve haleflerinin vazettiği dinî akidelere değil, bizzat bu patriklerin meşruiyetlerine de itiraz ediyordu. Papa'ya göre bunlar sapkıncılar, sözde patriktiler, üstüne üstlük bu unvanı onlara veren de Hristiyanlığı tehdit eden Müslüman bir hükümdardı.¹⁹ Bu hal, Venedik, Ceneviz, Rodos Şövalyeleri ve Ukrayna hâkimiyetindeki bölgelerdeki Patrikhane'ye bağlı metropolitlik seçimlerinde İstanbul patrikleri ve Roma arasında çekişmeli bir rekabetin yaşanmasına yol açıyordu.²⁰

İstanbul Patrikhanesi ile Papalık arasında bir yakınlaşma olabilmesi için, Roma'nın 1506 yılında "Konstantinopolis Patriği" unvanını vermekten vazgeçmesini beklemek gerekecektir.²¹ Nihayet 1546-1547'de de Ortodoks Patriği II. Dionisios'un temsilcisi Kayseri Metropoliti Mitrofan Roma'ya gidecek ve Papa ile görüşecektir.²²

Osmanlı İmparatorluğu ile sık sık savaş halinde olan Venedik, 1453'ten 16. yüzyıla kadarki dönemde Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının muhalifi olarak gördüğü Ortodoks ruhban sınıfına şüphayle bakıyordu. Büyük Kilise'nin başında-

19 Bkz. C. Halecki, *From Florence to Brest (1439-1596)*, Roma, 1958, s. 86, 88, 117, 118 et W. K. Medlin - Chr. Patrinelles, *Renaissance influences and religious reforms in Russia*, Cenevre, 1971, s. 80.

20 Örneğin, 1469'da İstanbul Patriği I. Dionisios'un, Cenevizlilerin idaresi altındaki Kefe kentinin ölen metropolitinin yerine yeni birini takdis etmeye kalkışması üzerine, sıkışan yerel yetkililer Ceneviz'den talimat talebinde bulunmuşlardı: E. Zachariadou, "I mitropoli tou Kafa ton IE aiona", *Archeion Pontou*, 29 (1968), s. 286, 291, n. 1; daha 1455'te, (Birleşme taraftarı) Konstantinopolis Patriği Grigorios, Tapınak Şövalyeleri'nin idaresindeki Rodos'a Nilos adlı (Birleşme taraftarı) bir metropolit atamıştı. Yine Grigorios 15 Ekim 1458'de Kiev'e (Birleşme taraftarı) bir metropolit atamıştır: G. Gianelli, "À propos de la confirmation du métropolit de Kiev Joseph Bolharynoviç par le patriarche œcuménique Joachim I", *Orientalia Christiana Periodica*, 9 (1943), s. 452.

21 Bkz. Grumel, *Chronologie*, a.g.e., s. 441.

22 Bkz. diğerlerinin yanı sıra, Runciman, *Church*, a.g.e., s. 227-229. Bkz. aşağıda, dipnot. 54.

ki kişi Venediklilerin gözünde, “Türklerin tayin ettiği Konstantinopolis patriğinden” başka bir şey değildir.²³ Öte yandan, Venedikliler o dönemde hâkimiyetleri altında olan Girit’te Ortodoks ruhban sınıfının Venedik aleyhine faaliyetlerde olduğunu ve padişahın menfaatlerine hizmet ettiğini düşünüyorlardı ve bu şüpheleri dayanaksız değildi. Nitekim 15. yüzyılın bütün ikinci yarısı boyunca, Giritli Ortodoksların İstanbul Patrikhanesi ile temas kurma teşebbüsleri sert yaptırımlarla karşılık bulmuştur.²⁴

Örneğin, 26 Haziran 1466’da, Venedik makamları “büyük dalavereler ve hileyle İstanbul’a gidip patrik olan” şahsın babasını ve erkek kardeşini Girit’ten sınır dışı etme kararı aldılar.²⁵ Söz konusu şahıs, patriklik tahtına çıkmadan önce Girit’te Ortodoksluk davasının hararetili savunucusu olan, ultra-Ortodoks yani amansız Katoliklik muhalifi II. Markos Ksilokaravis’ti.²⁶

1487’de Onlar Konseyi, “ayrılma ve sapkınlığı yaymak ve de nifak sokmak için geldikleri zannıyla ve bütün bunlar bizim menfaatinize aykırı olduğundan”,²⁷ İstanbul Patrikhanesi’nin temsilcilerinin Girit’e girişini yasaklayacaktı.

Bütün bu dönem boyunca Venedik, merkezi Mora’da bulunan Monemvasia (Osm. Menekşe) Metropolitini’nin²⁸ dışında hiçbir Ortodoks metropolitinin toprakları üzerinde ika-

23 V. Lamansky, *Secrets d’Etat de Venise; documents, extraits, notices et études servant à éclairer les rapports de la seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte ottomane à la fin du XVe et XVIe siècle*, Sen Petersburg 1884, s. 048 (*Patriarcham Constantinopolitanum a Theucro constitutum*) ve 054-055 (*Patriarchae Constantinopolitani electi per dominum Turcum*).

24 Bkz. bu konuda Lamansky’nin yayımladığı belgeler, *Secrets*, a.g.e., s. 045-060.

25 Lamansky, *Secrets*, a.g.e., s. 052.

26 Bkz. H. Noiret, *Lettres inédites de Michel Apostolis*, Paris, 1889, s. 95.

27 Lamansky, *Secrets*, a.g.e., s. 055-056.

28 Bkz. bu konuda, diğerlerinin yanı sıra, M. I. Manousakas’ın çalışması, “Archieris Methonis, Koronis kai Monemvasias gyro sta 1500”, *Peloponnisiaika*, 3 (1954), ve devamı.

met etmesine izin vermemiştir.²⁹ 1462 ile 1509 yılları arasında bu makamın sahibi olan ve karma diye tabir edilebilecek özel bir statüye sahip olan yüksek ruhban, bir taraftan İstanbul Ortodoks Patrikhane'sine tâbi olurken, diğer taraftan Papa'nın otoritesini kabul ediyorlardı.³⁰ Bu karma statü, 1509'a doğru, kendinde Birleşmeci eğilimleri ayyuka çıkan Metropolit Arsenios'u (Apostolis) azledecek gücü gören Patrik I. Pahomios ile son buldu.³¹

Venedik ile İstanbul Ortodoks Patrikhanesi arasındaki ilişkilerinin iyileşmesi için 16. yüzyılı beklemek gerekecekti.³² Nitekim Venedik 1540'da, Ortodoks tebaasına karşı tutumunu yumuşattı, ama bu yumuşama her zaman padişahla olan ilişkilerindeki iyileşmenin seyrini takip etti.

Bu dönemde Moskova prensi, Hristiyan Batı'nın görmezden geldiği ve reddettiği Büyük Kilise'nin arkasını dayayabileceği tek Ortodoks hükümdardı. Oysa Moskova'da, 15. yüzyılın ortalarından itibaren Patrikhane'nin ruhanî vesayetinden kurtulma iradesi baş göstermektedir. 1448 ve 1459 yıllarındaki iki sinoddan sonra, daha önceleri Konstantinopolis Patrikhane'sine tâbi olan ve Moskova'da ikamet eden Rus-

29 Örneğin II. Yennadios'un kendi ifadesine göre "...Nafpaktos (Osm. İnebah-tı) Metropolit, şehrin metropolitini içeri almayan Latinlerin (Katolikler) elinde olması nedeniyle başka bir şehirde ikamet etmekle beraber, Nafpaktos Metropolit unvanını taşır". L. Petit-X. Sidéridès-M. Jugie, *Œuvres*, a.g.e., IV, s. 208.

30 Ne Menekşe'nin (Osmanlı idaresine geçtiği 1540'a kadar) ne de Mora'da bulunan ona bağlı episkoposluklar Koroni [Osm. Koron] ve Metoni'nin [Osm. Modon] (1500'e kadar) yüksek ruhbanın karma statüleri yeterince aydınlanmıştır. Açıklama için bkz. Manousakas, *Monemvasia*, a.g.e., s. 95.

31 Manuel Malaxos, *Patriarchiki Konstantinoupoleos Istoría apo tou 1454 eos tou 1575 etous Christou*, I. Bekker (yay. haz.), *Historia patriarchica et politica Constantinopleos. Epirotica*, Bon 1849, s. 146-147; S. Lambros, "O kat' Arseniou tou Apostoli aforismos tou Patriarchou Pachomiou A'", *Neos Ellinonimon*, 3 (1906), s. 56-58. Bu aynı konu için, bkz. Manousakas, *Μονεμβασία*, a.g.e., s. 107 ve devamı, 137-138, 142.

32 Bkz. örneğin Z. N. Tsirpanlis, *To klirodotima tou kardinaliou Vissarionos gia tous filenotikous tis venetokratoumenis Kritis (1439-17° ai.)*, Selanik, 1967, s. 9.

ya Metropoliti, Büyük Kilise'nin icazetini almadan tahta çıkar olmuş,³³ bu da doğrudan Patrikhane ile Rus Kilisesi arasındaki bölünmeyi doğurmuştur. Bu bölünmenin görünen sebebi, son Paleologosların Birleşmeci eğilimleri ve Ferrara-Floransa Konsili'nden sonra Konstantinopolis Patriği ve ona tâbi yüksek ruhbanın çoğunun imzaladığı Birleşme metniydi. Moskova'nın, bu durumdan hem siyasi hem de dinî açıdan fayda sağlamak amacıyla, politikası "tavizsiz Ortodoks" rolüne soyunmak oldu. Rus Kilisesi'nin Patrikhane'nin vesayetinden kurtulma süreci, Moskova prenslerinin siyasi amaçlarına paralel olarak gelişmişti. 1480'e doğru Altın Ordu vesayetinden kurtulan Moskova Prenslığı, 15. yüzyılın sonuna doğru bütün Rus prensliklerine tedricen kendi otoritesini kabul ettirmişti.³⁴ Üçüncü Roma tezi de bu dönemde Moskova'da ortaya çıkarak, yayıldı. Bu teze göre İkinci Roma'nın (Konstantinopolis/İstanbul) Müslümanların eline geçmesinden sonra, *Basileus* olarak, yani dünyadaki Bizans ve Ortodoksluk geleneklerine göre tek ve yegâne imparator, başka bir deyimle Bizans İmparatorları'nın meşru halefi olarak, artık geriye sadece grandük ya da granprens unvanını taşıyan Moskova Prensi kalıyordu. Moskova Grandüğü III. İvan da bu iddiayı şaşalı bir şekilde 1498'de hayata geçirdi.³⁵

Ancak bu siyasi bağımsızlık, dinî açıdan da bağımsız olunmasını gerektiriyordu. Nitekim İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'ndeki hiçbir belgede 15. yüzyılın bütün ikinci yarısı boyunca Moskova ile Büyük Kilise arasında herhangi bir bağdan bahsedilmiyor. Bu tür ilk dolaylı kayıt karşımıza 1515'te

33 Rus Kilisesinin bağımsızlaşması için, bkz. diğerlerinin yanı sıra, E. Denissoff, "Aux origines de l'église russe autocéphale", *Revue des Études Slaves*, 23 (1947), s. 66, 71, 73, 84; Runciman, *Church*, a.g.e., s. 321-323.

34 Bkz. Denissoff, *Origines*, a.g.e., s. 68.

35 Bkz. Runciman, *Church*, a.g.e., s. 323 ve özellikle P. Catalano, *L'idea di Roma a Mosca. Fonti per la istoria del pensiero sociale russo*, Roma, 1993.

çıkıyor.³⁶ İleriki satırlarda, Moskova hükümdarları ile Patrikhane arasındaki ilişkilerin 1546 yılından itibaren ve çok farklı temeller üzerinde tesis edildiğini göreceğiz.

Oysa 1454'den hemen sonra İstanbul Ortodoks Patrikhanesi son derece hassas ve hatta zor bir durumdaydı. II. Yennadios ve halefleri uluslararası düzeyde o dönemde Osmanlı İmparatorluğu nezdinde önemi olan –sadece Katolik değil, Ortodokslar da olmak üzere– bütün Hristiyan hükümdarlar tarafından tecrit edilmişlerdi. Bir yandan Roma ve Venedik, Patrikhane'nin meşruiyetini tanımayı reddediyor ve onu Hristiyanlığın düşmanı “kâfir” bir hükümdarın aracı ya da ajanı olarak görüyordu. Öte yandan, Üçüncü Roma tezini yaygınlaştırmakla meşgul olan Moskova prensleri, toprakları üzerindeki ruhanî kaza yetkisini tanımadıkları Büyük Kilise ile ilişkilerini koparmışlardı. Patrikhane'nin uluslararası düzeyde karşı karşıya bulunduğu bu tecrit durumu, 16. yüzyılın ortalarına doğru Patriğin neredeyse eşzamanlı olarak Papalık, Venedik ve Moskova ile temasa geçmesiyle son buldu. Bu üç devletin kendilerinin de 15. yüzyılın sonuna doğru, İstanbul Ortodoks Patriğinin, kâle alınması gereken, Doğru'da siyasi bir varlık gösterme iddiasında olanların muhatap almaları gereken bir güç olduğunun farkına vardıklarını söylemek belki daha doğru olacaktır.

Oysa Patrikhane'nin kâle alınması gereken bir güce dönüşmesinin önünü açan Osmanlı himayesidir. 1454 yılında II. Mehmed tarafından yeniden ihdas edilen Büyük Kilise'nin bundan sonra atacağı adımları tartışılmaz bir gerçeklik yönlendirecekti. İstanbul Rum Patriği'nin yetkisini tanıyan tek hükümdar, onu, kendisinin de başkenti olan İstan-

36 Bkz. Denissoff, *Maxime le Grec et l'Occident. Contribution à l'histoire de la pensée religieuse et philosophique de Michel Trivolis*, Paris-Luven, 1943, s. 339, 343, 345, 348 ve devamı. T. Ware, *Eustratios Argenti: a story of the Greek church under Turkish rule*, Oxford, 1964, s. 117; Runciman, *Church, a.g.e.*, s. 324 ve devamı.

bul'da patriklik tahtına çıkaran padişah'tı. Dolayısıyla, Büyük Kilise amacına ulaşmak için ihtiyaç duyduğu siyasi desteği onun nezdinde arayacaktı. Tabii bunu yapmakla da aynı zamanda Osmanlı hükümdarının meşruiyetini tanımış ve ona sadakatini ispat etmiş oluyordu. Şimdi bu sadakatin fiiliyatta nasıl tecelli ettiğine bakalım.

Osmanlı, Hristiyan dünyasının temel aktörlerinden biri oluyor

II. Mehmed'in İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'ni yeniden ihdası, karşılıklı verilecek teminatların oluşturduğu siyasi bir zemin gerektiriyordu. Padişah, Büyük Kilise'ye var olma ve yeni siyasi düzende faaliyet gösterme imkânı sunacaktı. Buna mukabil Patrik, Osmanlı hükümdarının meşruiyetini tanıyacak ve dolayısıyla, II. Mehmed'in, özellikle büyük bir çoğunluğu Güneydoğu Avrupa'daki Osmanlı topraklarında yaşayan, Ortodoks tebaası tarafından tanınması ve kabulü meselesini çözecekti.

Dolayısıyla padişahların, tayin ettikleri patriklerden ilk talebi, –seçimlerini düzenleyen Kilise usulüne uyulmasının yanı sıra– Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasetine ve menfaatlerine sadık kalmaları idi. Bu talep Saray için o kadar kendinden menkul idi ki, bilinen 15., 16. ve 17. yüzyıl patriklik beratlarında³⁷ bahsi dahi edilmezken, ancak 18. yüzyıl beratlarında³⁸ zikredilecekti. Çünkü bu dönem, İstanbul'un fethinden üç yüzyıl sonra Osmanlı İmparatorluğu hissedi-

37 Bilinen patrik beratları listesi için bkz. P. Konortas, *Theoriseis*, s. 56 vd.

38 Ne 1525 ne de 1626 patriklerin beratlarında, Patriğin Osmanlı hükümdarına sadakat zorunluluğuna atıfta bulunulmazken, 1757 tarihli berata göre “patriklerin dahi gerek...devlet-i 'aliyeme hiyaneti olur ise tekafil eden...muahace ve tedib olunup...”, Hidiroglou, *Veratia*, a.g.e., s. 180-181; P. Konortas, *Theoriseis*, a.g.e., s. 376. Bu hüküm, bu tarihten itibaren verilen ve bilinen bütün beratlarda yer almıştır: P. Konortas, a.g.e., s. 482-483.

lir bir şekilde gerilemeye başladığı, bunun sonucunda Patrikhane'nin Hristiyan âlemi ile temaslarını sıklaştırdığı ve süreklilik kazandırdığı; Hristiyan devletlerin Osmanlı hâkimiyetindeki toprakların içişlerine müdahalesinin Saray için tehlikeli boyutlara ulaşmaya başladığı dönemdir.

Yeniden 16. ve 17. yüzyıllara geri dönersek, Büyük Kili-se'nin Saray'a gösterdiği sadakat sadece Osmanlı Devleti'nin dayatması ile izah edilemez. Bu sadakatin birçok nedeninden biri de Patrikhane'nin 1453'ten itibaren en az bir asırdır maruz kaldığı uluslararası tecridin, patrikleri padişah nezdinde siyasi destek aramaya sevk etmesiydi. Patrikhane'nin Saray'a sadakatının daha iyi anlaşılabilmesi, muhtemel ortak siyasi menfaatlerin ortaya konulmasını gerektirir.

Anlaşılan odur ki, 1454'ten itibaren Ortodoksluğun, daha doğrusu Büyük Kilise'nin Katolik karşıtlığı ile Saray'ın Hristiyan Batı siyasetinin bulunduğu ortak bir ana eksen oluşmuştur. Patriklerin padişahlara sadakati işte bu siyasi itilaf eksenine üzerine kuruludur.

Papalığın gerek Haçlı seferleri ile gerek Osmanlı hâkimiyetindeki –çoğunluğu Ortodoks olan– Hristiyanları isyana teşvik etmesi ile en büyük potansiyel düşman olarak görülmesi, Osmanlıların Roma'ya duydukları güvensizliği ve husumeti izah etmektedir. Örneğin II. Selim, bir ihtimal eski Naksos (Osm. Nakşa) dükü olan, Dukna nam bir kişinin, Papa ve Venedik ile irtibatla olduğu ve Osmanlı hâkimiyetindeki Naksos Adası sakinlerini isyana teşvik ettiği gerekçeyle tutuklanmasını emretmiştir.³⁹

Papa ile padişah arasındaki bu sürekli gerilim, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik ruhban sınıfının statüsünü de etkiliyordu. İlk yüksek Katolik ruhbanın İstanbul'da ikametine izin verilmesi için 1646 yılını beklemek gerekti. Ciz-

39 A. Galante, *Don Joseph Nasi, duc de Naxos, d'après de nouveaux documents*, Constantinople, 1913, s. 31.

vitlerin Osmanlı başkentine yerleşme tarihi ise Osmanlıların gerilemeye ve Katolik devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun içişleri üzerindeki etkilerinin gitgide daha görünür olmaya başladığı 1583'tür.⁴⁰

Saray, Ortodoks ve Katolik Kiliselerinin Birleşmesi'ne de kesinlikle karşıydı. 1590'da bile, Kythira (Osm. Çuha veya Çuka Adası; Ital. Cerigo) Ortodoks Episkoposu Maksimos Margunios, bu yönde hiçbir teşebbüsün padişah tarafından hoş karşılanmadığını itiraf etmektedir.⁴¹

Nitekim II. Mehmed, 1454'te Yennadios'u tayin ettiğinde, Ortodoks patriği olarak seçtiği bu kişi Birleşme'ye muhalif hizbin başıydı. Büyük Kilise de 1453'ten itibaren Papalıkla ihtilafında güvenilir bir müttefik edinmişti.

Ama bilgimiz dahilinde, Yennadios ve haleflerinin işi, Akdeniz'de Venedik'in ya da herhangi başka bir Katolik devletin hâkimiyetindeki Ortodoks nüfusu, Ortodoksluk namına efendilerine başkaldırmaya teşvik ederek Sarayın siyasetine hizmet etmeye kadar vardırıdıklarına dair herhangi bir kaynak yoktur. Bununla beraber, İstanbul'un fethinden sonra gelişen ve bizi Ortodoks ruhban sınıfının Osmanlıları efendileri olarak "Frenklere" tercih ettiğini düşünmeye sevk eden bir dizi olaydan bazıları şu şekilde cereyan etmiştir.

1457'de Sadrazam Mahmud Paşa'nın Ortodoks olan kardeşi, Sırbistan'ın Birleşme taraftarı hükümdarına karşı bir isyan başlattı.⁴² Öte yandan, II. Mehmed Mora'da Muhlion Kalesi'ni muhasara ettiğinde, "İmparatora (padişaha) içerdenden bir adam yollayan şehrin yüksek ruhbanı, muhasara al-

40 M. Belin, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, Paris, 1894², s. 237-238 ve 348.

41 K. D. Mertzios, "Patriarchika, itoi anekdotoi pliroforiai schetikai pros tous patriarchas Konstantinoupoleos apo tou 1566 eos tou 1702", *Pragmatiai tis Akadimias Athinon*, 15/4 (1951), s. 22-23.

42 J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours* (terc. J. J. Hellert), Paris-Londra-Sen Petersburg, 1835-1843, III, s. 43.

tındakilerin yaşadığı zorlukları ve kendilerine çok az erzak kaldığını anlatır.”⁴³

1463’de, yine Mora’da, Venedik’e ait olan Argos kenti de, “içerden bir papazın ihanet ederek kuşatanlara şehri teslim etmesi ile”⁴⁴ Osmanlı ordusunun eline geçer.

12 Aralık 1559’da, İstanbul’daki Venedik balyosu, Kiklat takımadalarında halkı Naksos Adası’nın hâkimi Katolik dü-ke karşı kışkırtan Paronaksia yani Naksos ve Paros (Osm. Bara veya Para Adası) adalarının Ortodoks Metropolit Tionas ile ilgili şunları yazıyordu: “Müzekker patrik (İstanbul Rum Patriği) tarafından Naksos ve Paros Episkoposu yapılan Theoni (sic) nam bir keşiş bu kadar kalabalık sayıda yiğit Rumun bu kadar az sayıda Frenke (Katolik) tâbi olmasının doğru olmadığını ve bunun dinlerine (akidelerine) uymadığından bahisle Rumları Frenk hâkimiyetine başkaldırmaya kışkırttı”.⁴⁵ Oysa bu ayaklanma olsa olsa ancak Saray’ın menfaatlerine hizmet edebilirdi.

Venedikliler de, Ege’deki topraklarında yaşayan Ortodoks ruhban sınıfının Osmanlıların lehine hareket ettiklerine kani idiler. 1461’de, Onlar Konseyi’nin bir kararı, Girit’teki Venedikli yöneticilere “Resmo’daki son isyanın müsebbibi, bize düşmanca tavır içinde olan papazlara, Türk’ün davasını yayanlara (*his quae sonant de rebus Theucris*)” karşı tedbirler alınmasını emreliyordu.⁴⁶

Konumuz açısından ilginç bir belge de, 1570’de Onlar Konseyi’ne sunulan rapordur. Bu raporun bir pasajı

43 Chalcocandylas [Laonici Chalcocandylae], *Historiarum demonstrationes* (yay. haz. E. Darkó), Budapeşte, 1922, s. 209-210.

44 Chalcocandylas, *Demonstrationes*, a.g.e. s. 289; G. Zoras (yay. haz.), *Chronikon peri ton Tourkon soulanton kata ton Varverinon ellinikon kodika 111*, Atina, 1958, s. 114.

45 Lamansky, *Secrets*, a.g.e., s. 064-065.

46 A.g.e., s. 045-046. Sözü edilen, Sifis Vlastos (1453-1454) isyanıdır. Bu isyan için bkz., örneğin, M. Manousakas, “Nea eggrafa peri tis en Kriti synomosis tou Sifi Vlastou”, *Epetiris Etaireias Vyzantinon Spoudon*, 33 (1964), s. 232 vd.

1532 yılında Andrea Dorya'nın İmparator Şarlken'in amirali sıfatıyla Mora'da Osmanlılara karşı verdiği mücadeleden bahsediyor.⁴⁷ "Senyör Andrea Dorya Mora'ya geldiğinde (...) metropolitler, piskopos ve başpiskoposlar, derhal yöreyi terk edip İstanbul'a giderek Patriğe sığındılar ve sinod halinde toplanarak büyük şüpheleri, yani 'Grek' (Ortodoks) usulüne göre ayin yapma özgürlüklerini ve makamlarını kaybetme korkuları yüzünden, halkı Andrea Dorya'nın bıraktığı kalelerdeki garnizonlara yardım etmemeye, aksine Türklerin onları (garnizondakileri) kılıçtan geçirmelerine müsaade etmeye teşvik ettiler..."⁴⁸ Metnin müellifine inanacak olursak, yüksek Ortodoks ruhban hâkimiyetin el değiştirmesi halinde muhtemelen Katolik olacak yeni efendilerinin Osmanlılar'dan ele geçirdikleri topraklarda Ortodoks usulüne göre ayin yapılmasını yasaklayacaklarından ve Katoliklerin hâkimiyetinde, makamlarını Osmanlı döneminde olduğu gibi muhafaza edememekten korkuyorlardı.

Bu yukarıdaki bilgide altı çizilmesi gereken iki olgu var: Mora'daki Ortodoks yüksek ruhban sınıfı, bir taraftan, sadece Şarlken'in kuvvetlerine yardımdan kaçınmakla kalmayıp, üstüne üstlük onlardan kaçarak, tahtı Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde olan Patriğe sığınıyor; öte yandan İstanbul'da bir sinod toplayarak, belki Ortodoksluğun korunması amacıyla, ama her halükarda aynı zamanda Ortodoks yüksek ruhban sınıfının Osmanlı hâkimiyetinde sahip olduğu ayrıcalıklarını muhafaza etmek için, Mora halkını Katolik ordularına yardım etmemeye teşvik ederek, Padişah safinasına geçiyordu.

Her ne kadar başka kaynaklarca teyit edilmese de, bu bilginin gerçekliği yansıttığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim dönemin patriği I. İeremias, bu tarihten daha iki yıl önce Ati-

47 Bu sefer için bkz., diğerlerinin yanı sıra, Hammer, *Histoire*, a.g.e., V, s. 176-177.

48 Lamansky, *Secrets*, a.g.e., s. 085.

na'ya⁴⁹ kadar gitmiş, yani Mora yarımadası yakınlarından geçmiş ve bu vesileyle Patrikhane'nin Osmanlı menfaatleri açısından son derece kırılğan olan ve Batı'dan gelen saldırılara açık olan bu bölgedeki otoritesini teyit ederek, Ortodoks ruhban sınıfının hattı harekâtını belirleme imkânı bulmuştu. Osmanlıların Bilad eş-Şam ve Mısır'ı topraklarına katmasıyla otoritesini bu üç bölgedeki mevkidaşlarına teşmil eden Patriğin, Dorya ve Şarlıken'in davasına arka çıkması için de hiçbir sebebi yoktu. İkinci kez patriklik tahtına çıkmasını büyük bir ihtimalle Sadrazam İbrahim Paşa'ya borçlu olan İeremias, Osmanlı idaresine sadakati sayesinde yirmi iki sene patriklik yaparak, Osmanlı döneminin en uzun tahtta kalan patriği olmuştur.⁵⁰

Şimdi gelelim Osmanlı cenahına: Katolik Batı siyasetleri Osmanlıları, İstanbul Rum Patriği'nin Ege ve Doğu Akdeniz'de hâlâ Venedik hâkimiyeti altındaki bölgelerde otoritesini ve itibarını güçlendirmesine var gücüyle desteklemeye sevk etmiştir.

15 Ocak 1454'te, yani II. Yennadios'un patriklik tahtına çıkmasından sadece dokuz gün sonra, II. Mehmed Venedik ile akdettiği barış antlaşmasının altıncı maddesine, Patrikhane'nin, Venedik'in hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan Ortodokslar üzerindeki haklarının tanınması hükmünü dahil etmiştir. Nitekim imzalanan antlaşma metni, patriğin söz konusu nüfus üzerinde, Bizans İmparatorluğu zamanında sahip olduğu imtiyazları muhafaza etmesini vazetmektedir.⁵¹

Yennadios'un bu hususta Padişah'tan talepte bulunmuş

49 Bkz. Chr. Patrinellis, "Chronologika zitimata tis patriarcheias tou Ieremiou (1522-1546)", *Mmimosyni*, 1 (1967), s. 259-260; M. Gkitakos, *Anekdotoi epigrafi kai charagmata ek vyzantinon kai metavyzantinon mnimeion tis Ellados*, Atina, 1957, s. 26.

50 I. İeremias'nın iki dönemi ve Osmanlı sarayındaki nüfuz sahibi kişilerle ilişkileri için bkz. özellikle H. Patrinellis, *İeremias A', a.g.e. ve devamı*; M. Stroumbakis, *İeremias A', patriarchis Konstantinoupoleos. O vios kai to ergo tou*, Atina, 2004.

51 F. Thiriet, *Regestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie, III (1431-1463)*, Paris-Lahey, 1961, s. 194-195.

olması kuvvetle muhtemeldir. Oysa Patrik bu talebiyle, 1453 yılına kadar Bizans imparatorlarının uhdesinde olan Büyük Kilise'nin hamisi olma işlevini zımnen Padişaha atfederek, Osmanlı hâkimiyetini tanımış oluyordu. Görünen o ki, Padişah da devletin hikmet-i hükümeti gereği, aynı zamanda kendisine özel bir kaza yetkisi tanıyan bu sorumluluğu deruhte etmiştir.

Bundan yirmi yıl sonra Patrik III. Maksimos'un Venedik doçuna yolladığı mektup da Fatih'in benzeri bir müdahalesine atıfta bulunuyor. Patrik mektubunda, 1479 yılında II. Mehmed ile Venedik arasında yapılan barış müzakereleri esnasında "Kilisemizin Girit'te sahip olduğu ve iktidarın sahibinin (padişah) bile hatırladığı hakları bahis konusu oldu" diyordu. Oysa Padişah'ın "hatırlaması" için, ya patriğin şahsen kendisinin ya da Saray'daki dostlarının bu konuda bir telkinde bulunmuş olması gerekir. Maksimos, aynı mektubunda Fatih'in, hoşgörölü olarak nitelediği dinî siyasetini de övmekten geri kalmıyor. Patrik bu siyasetin Venediklilerin Ortodoks siyasetiyle taban tabana zıt olduğunu da altını çiziyor: "Oysa eğer ulu ve asil Efendimiz (padişah), farklı bir dine mensup olmakla birlikte, Hıristiyanlara ve hatta herkese, düşünce ve din hürriyetini tanıyorsa... sizin de aynı şekilde davranmanız çok daha adil olur."⁵² Bu çok manidar bir karşılaştırma: İstanbul Rum Patriği Osmanlı Padişahına, zımnen, eskiden Bizans imparatorlarına ait olan Ortodoksluğun hamisi payesini veriyor.

Patrik II. Dionisios (1546-1556), III. Mitrofan (1565-1572 ve 1579-1580) ve II. Ieremias'ın (1572-1579, 1580-1584, 1587-1595-6) Roma ile temaslari, İstanbul Rum cemaati içindeki muhaliflerin Saray'dan bu patriklerin azlini istemelerine gerekçe olmuştur. Yani en azından bir kesim

52 F. Miclosich - J. Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, Viyana V (1890), s. 284.

Ortodoks ruhban sınıfına hâkim olan Katolik Kilisesi düşmanlığı, Osmanlı padişahlarının dış siyasetiyle örtüşmektedir.

1547'ye doğru II. Dionisios'un muhalifleri "Papa'ya bir yüksek ruhban (müstakbel Patrik III. Mitrofan) yolladığı, bir Birleşme anlaşması yaptığı ve İstanbul'u nasıl ele geçirebileceğini anlattığı iddiası ile Patriğe karşı bir kampanya başlattılar". İkinci ve üçüncü suçlamaların isnattan yoksun olması kuvvetle muhtemeldir. Buna rağmen Dionisios istifa etmeyi düşünmüştür, zira "bu işin neticesinin hayırlı olmayacağını, bilakis hayatını bile tehlikeye sokabileceğinin farkına varmıştır."⁵³

1579'da, Padişahın azlettiği II. Ieremias, patriklik tahtını geri almak için hasmı III. Mitrofan'ı Roma'ya Papa'nın eteğini öpmeye gitmiş olmakla itham ederek divan-ı hümayun'a

53 II. Dionisios'un Katolik Batı ile başlattığı temaslar ve sonuçları için bkz. özellikle E. Zachariadou, "I patriarcheia tou Dionysiou se mia parallagi tou Pseudo-Dorotheou", *Thisaurismata*, 1 (1962), s. 146-147 ve 156-159. II. Dionisios'un temsilcisi Mitrofan, Onlar Konsili sırasında Venedik ve Roma'yı ziyaret etmiş ve nitekim Roma'da Papa ile görüşmüştü. II. Dionisios için bkz. diğerlerinin yanı sıra, P. Nsturel, "Denys II de Constantinople, empereur et patriarche (1546)", *Etudes balkaniques*, 4 (1997), s. 133-146. Kendisi de daha sonra patrik olan Mitrofan, kendi döneminde de Avrupalı elçilere birleşmeye yakınlığını beyan ediyordu: bkz. diğerlerinin yanı sıra, Ch. De Clercq, "Le Patriarche de Constantinople Métrophane II (1580) et ses sympathies unionistes", *Centre d'histoire juridique méridionale* (yay. haz.), *Mélanges offertes à J. Dauvilliers*, Toulouse, 1979, s. 193-206. Mitrofan'ın, 1572'de Venedik-Osmanlı savaşı sırasında patriklik tahtından indirilmesinde birleşmeye yakın eğilimlerinin payı olduğu düşünülebilir. Nihayet II. Ieremias ile Papa XIII. Gregorius arasında başlatılan temasın konusu ise sadece Papa'nın önerdiği yeni takvim olmuştur ki sonuçta, İstanbul Patrikhanesi Gregoryen takvimini kabullenme kararı almıştır; bkz. bu konuda, diğerlerinin yanı sıra, V. Peri, *Due date un'uniqua Pasqua. Le origini della disparità liturgica in una tentativa ecumenica tra Roma e Constantinopoli (1582-1584)*, Milano, 1968. Konuyla ilgili belgeler G. Hoffman, tarafından yayımlanmıştır: "Griechische Patriarchen und Römische Päpste. Untersuchungen und Texte", *Orientalia Christiana*, XXV/2 (76) (1932), s. 227-248. Roma ile daha sonraki patrikler arasındaki temaslar için, bkz. a.g.e., s. 251-276.

şikayet eder.⁵⁴ Aynı II. İeremias'ın yeniden patriklik tahtına çıktıktan sonra Papa XIII. Gregorius ile takvim reformu konusunda temasa geçmesi, Ortodoks Kilisesi'ndeki hasımları tarafından aleyhine kullanılmış ve Patriğin, Padişah tarafından 1584 yılında azledilmesinin gerekçelerinden birini oluşturmuştur: "İmparator'a (padişaha), İeremias'ın İmparatorluğun düşmanı olduğunu ve Papa'ya Majestelerinin aleyhine mektuplar yolladığını iddia eden bir rapor sundular."⁵⁵ Yine Şubat 1585'de II. Teoliptos (Yun. Θεόληπτος, 1584-1585) taraftarları da Padişahın, hasımları II. İeremias'ı yeniden patrik tayin etmesine engel olmak için aynı gerekçeyi öne sürmüşlerdir.⁵⁶

Bu da bizi Saray ile Büyük Kilise'nin karşılıklı menfaatlerinin dış siyasette aynı müşterekte bulunduğunu gösteriyor: Bir yanda, ruhanî kaza yetkileri Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının dışına taşan İstanbul Rum patriklerine tâbi yüksek ruhbanlara berat veren Osmanlı padişahları kendi uluslararası itibarlarını arttırırken; öte yanda, Patrikhane –kuramsal olarak yüksek Ortodoks ruhbanın yasaklı olduğu– Venedik, Ceneviz ve Rodos Şövalyeleri'ne ait toprakların Osmanlıların eline geçmesiyle bu topraklarda yeniden episkoposluklar ve metropolitlikler ihdas ederek, "Frenklerin" ellerinden aldığı otoriteyi yeniden sağlıyordu.

1525 yılında I. İeremias'a verilen ve daha önce zikrettiğimiz berat, Padişahın kendine biçtiği bu rolü açıkça ortaya koyuyor. I. Süleyman beratta şöyle diyor: "Sakız ve Cezire-i Kriti ve Rodos ve Eflak ve Karaboğdan ve Rus vilayetlerinde midrebolid ve piskopos (tayini) ihtiyac olsa der-

54 Mertziös, *Patriarchika*, a.g.e., s. 7 (26 Kasım 1579 tarihli yazı).

55 Doroteos (Monemvasia [Osm. Menekşe] Metropolit), *Vivlion istorikon periechon en synopsei diaforous kai exochous istorias...eis tin koinin glottan metaglotisthen para tou ierotatou mitropolitou Monemvasias kyriou Dorotheou...*, Venedik, 1818, s. 449.

56 Mertziös, *Patriarchika*, a.g.e., s. 16 (12 Şubat 1585 tarihli yazı).

gâh-i mu'allamdan ta'yin olunurmuş. Pişkeşleri ile... virilüb, mahruse-i mezburede (İstanbul), batrik olandan icazet ederler imiş.”⁵⁷

Bu metinde Padişahın kendisini, Osmanlı idaresinin iznini aldıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışındaki⁵⁸ veya İmparatorluğun vasalı olan memleketlerdeki yüksek ruhbanı atayan ve bu anlamda bir memur özelliğine sahip olan⁵⁹ İstanbul Rum Patriği'nin tâbi olduğu hükümdar olarak konumlandırması anlamlıdır.

Padişah Büyük Kilise'yi uluslararası itibarını güçlendirmenin bir aracı olarak kullanırken, İstanbul Patrikhanesi de Osmanlıların topraklarını Batı Avrupa devletlerinin aleyhine genişletmesinden ruhanî kaza yetkisini ve dinî otoritesini yaymak için yararlanıyordu.

Sakız örneğini ele alalım. Ceneviz'e tâbi bir şirket (Mahone) tarafından yönetilen adanın Osmanlılar tarafından fethin tarihi 1566'dır. Elimizde, 1454-1566 arası dönemde Kilise'nin adadaki statüsü ile ilgili bilgilerin bulunduğu sadece iki belge bulunmaktadır. İkisi de Mahone idaresinin son dönemine tekabül eden bu belgelerde herhangi bir Ortodoks Metropolit'i'ne gönderme yapılmamakta, buna mukabil, resmen bu unvanı taşımamakla birlikte, Patrikhane temsilciliği yetkisine sahip olduğu anlaşılan yüksek bir ruhbanın, bir *δικαίος*'un varlığından bahsedilmektedir.⁶⁰ Halbuki adanın Osmanlılar tarafından fethinden hemen sonra, daha III. Mitrofan'ın (1565-1572) ilk patriklik döneminde, Sakız'da Or-

57 E. Zachariadou, *Eggrafa*, a.g.e., s. 177.

58 Oysa Rodos 1522'den beri Osmanlı toprağı idi. Görülen o ki, eski bir beratı kopya eden müstensih, Rodos'u bu listeden çıkarmayı unutmıştır.

59 Ortodoks Patriği ve yüksek ruhban sınıfı mensuplarının Osmanlı hukuk düzenindeki statüsü için bkz. diğerlerinin yanı sıra, Konortas, *Considérations*, a.g.e., ve devamı.

60 Bu konuda bkz., diğerlerinin yanı sıra, P. Zerlenti, "Gramma tou patriarchou Ioasaf peri tis Chiakis ekklesias", *Athina*, 28 (1917), s. 228-230; M. Crusius, *Turcograeciae libri octo...*, Basel, 1584, s. 244.

todoks metropolitlerinin olduğu bilinmektedir⁶¹ Nitekim aynı Mitrofan'ın kendisi de, 1572 yılında istifaya zorlanmasından sonra, bir süre *locum tenens* yani kaymakam sıfatıyla Sakız Kilisesi'ni yönetmiştir.

Aynı şey Kıbrıs için de geçerlidir. 1489'te Venedik egemenliği altına giren Kıbrıs'ı Osmanlılar ancak 1581'de fethederek. Venediklilerin Ortodoks episkoposların görev yapmasına müsaade etmedikleri adadaki durum Osmanlıların fetihiyle değişmiştir. Patrikhane, fethin hemen ardından, 1191-1192'den beri ilk kez Ortodoks başepiskopos atamaya başlamış ve Kilise üzerinde güçlü bir vesayet sahibi olmuştur.⁶²

Patrikhane ile Saray arasında temelleri 1454'den itibaren atılan dış siyaset alanındaki karşılıklı menfaate dayalı bu ittifak, 16. yüzyılın sonlarına doğru kayda değer bir gelişme göstermiştir. Nitekim bu dönemde, İstanbul'un fethinden beri ilk defa, yüksek Ortodoks ruhbanın ve patriklerin, Osmanlı Sarayı'nın temsilcisi sıfatıyla diplomatik görevler üstlendiklerini görüyoruz. Nitekim 1597'de Saray, Osmanlı padişahına başkaldıran Eflak Voyvodası Cesur Mihai'ye baş eğdirmek için Patriğin Memleketeyn'deki (Eflâk Boğdan) nüfuzundan faydalanmış,⁶³ bu minvalde Patrik deġabahı [kay-

61 A. Papadopoulos-Kerameus, "Symvolai eis tin istorian tis neoellinikis filologias", *Ellinikos Filologikos Syllogos Konstantinoupoleos*, 17 (1882/3) [1886], s. 61.

62 Kıbrıs Başepiskoposu Timotios'un (Yun. Timotheos) 1575 yılında İstanbul'a geldiği belgelenmiştir: K. Delikanis, *Patriarchikon eggrafon tomos tritos, itoi ta en tois kodixi tou patriarchikon archeiofylakeiou sozomena episima ekklesiastika eggrafa ta aforonta eis tas scheseis tou Oikoumenikou Patriarcheiu pros tas Ekklesias Rosias, Vlachias kai Moldavias, Servias, Achridon kai Pekiou (1564-1863)*, II, Constantinople, 1905, s. 336. Ancak kendisiyle ilgili bir takdis belgesi bulunmamaktadır. O dönemde Patrikhane'nin Kıbrıs Kilisesi üzerindeki vesayeti için bkz. Delikanis, *a.g.e.*, s. 546-550; X. Sidéridés, "Gavriil Sevirou istoriki epistoli", *Ekklesiastikos Faros*, 11 (1913), s. 6. Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'nin tarihi ve gerek Babı Âli ile gerekse İstanbul Rum Patrikhanesi ile ilişkileri, diğerlerinin yanı sıra, M. Mihail, *I Ekklesia tis Kyprou kata tin othomaniki periodo (1571-1878). I stadiaki syngrotisi tis se thesmo polititikis exousias*, Lefkoşa, 2005, s. 99-125.

63 Cesur Mihai'nin hareketleri ve siyasi sonuçları için bkz., diğerlerinin yanı sıra, C. Giurescu (yön.), *Histoire chronologique de la Roumanie*, Bükreş 1976: A.

makam] Meletios Pigas, Mihail'e, Saray'a karşı husumetine son vermesi için birçok mektup yollamıştır. Meletios'un 5 Ağustos 1597 tarihli mektubu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yüceliğine ve Padişahın adaletine bir methiyedir: "Ulu Efendimiz, Sultan Mehmed (III. Mehmed) –ömrü uzun olsun– halkların zulüm görmesini istemiyor: çünkü o sadece Tanrı'nın halkını yöneten imparator (ως βασιλεύς) değil, aynı zamanda halkını bir baba gibi seviyor." Meletios aynı mektubunda Eflak Voyvodası'na Osmanlı hükümdarına boyun eğmeyi öğütlüyor: "Üstelik imparator (padişah) kötülüklerden habersiz ve bizim (Meletios'un kendisi) de imparatorun –ömrü uzun olsun– ve bizi seven alteslerinin (sadrazam) himayesi altında barış içinde olmamız için bunlara sebebiyet vermek istemiyor." Meletios Pigas 1597 yılının daha Mayıs ayında, Karaboğdan Voyvodası Yeremya Movila'ya, "Haşmetmaap Padişah ile gransenyörler, yani (Cesur) Mihai ve diğerleri arasında barış için" arabuluculuk yapması talebiyle bir mektup yollamıştı.⁶⁴

Aynı arabuluculuk görevini Saray ile bir uzlaşma arayışı içinde olan Yeremya Movila'nın talebi üzerine daha önce 1595'te Patrik değabahı diyakoz Nikefor da üstlenmişti.⁶⁵

Böylece 16. yüzyılın sonuna gelindiğinde, sadece Osmanlı Sarayı değil, Memleketeyn voyvodaları da İstanbul Patrikhanesi'nin ve temsilcilerinin Padişaha sadakatinden şüphe etmiyorlardı. Pigas ve Nikefor'un bu diplomatik faaliyetleri Büyük Kilise'nin uluslararası diplomaside oynadığı önemli siyasi rolün yanı sıra, Eflak ve Boğdan beylikleri üzerinde-

Randa, *Pro republica christiana. Die Walachei im., Längen" Türkenkrieg des katholischen Universalmächte (1593-1606)*, Münih, 1964.

64 E. Hurmuzaki (yay. haz.), *Documente privitoare la istoria Românilor*, böl. XIII: *Texte grecești*, yayımlayan A. Papadopoulos-Kerameus, Bükreş, 1909, s. 346, 347, 349.

65 Bkz. E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, Paris, 1885-1906, IV, s. 222.

ki nüfuzunun da göstergesidir. Patrikhane'nin II. Yennadios (1454-1456) dönemindeki konumu ile 16. yüzyıl sonundaki uluslararası saygınlığı karşılaştırıldığında, itibarının kayda değer bir şekilde arttığı görülmektedir.

Büyük Kilise ile Saray arasında 1595-7'de akdedilen bu "Entente Cordiale"i açıklayan bir başka gelişme de aynı dönemde Patrikhane ile Papalık arasında Ukrayna Kilisesi konusunda yaşanan ihtilâftır. İstanbul Patrikhanesi'nin kaza yetkisinde bulunan bu bölge, Lehistan Krallığı ile Litvanya Büyük Dukalığı'nın oluşturduğu federal birliğin, yani Katolik bir devletin topraklarına dahildir. Yerel kilisenin Ekim 1595'de Brest Konsili'nin ardından Roma ile birleşmeye karar vermesi üzerine, kaybeden taraf Patrikhane oldu.⁶⁶ Ne var ki, Ukrayna'nın kaybedilmesi, Cesur Mihai'nin isyanı nedeniyle için için kaynayan Eflak ve Boğdan Beylikleri'nin de Patrikhane'den kopmasını tetikleyebilirdi. Bu nedenledir ki, Patrikhane'nin menfaatleri padişahın menfaatleri ile birebir örtüşüyordu.

Bu menfaat ittifakının sonucu da, kendisi de Katolik Kilisesi muhalifi olan Pigas'ın 1595-1597'de aynen 1454-1456'da II. Yennadios'un yaptığı gibi İstanbul Patrikhanesi'nde Saray'ın menfaatlerine hizmet eden bir siyaset benimsemesi olacaktır. Bu siyasetin kendi menfaatlerine de hizmet ettiğine inanan Patrikhane, işi Saray'ın diplomatik temsilciliğini üstlenmeye kadar vardırırmıştı. Bu nedenledir ki, Papa ve Lehistan kralı, Meletios ve Nikefor'a, aynen bir buçuk asır önce Venediklilerin Ortodoks ruhban sınıfı için düşündükleri gibi, padişahın ajanları ve casusları gözüyle bakar olmuşlardır.⁶⁷

İstanbul Kilisesi'nin Saray'ın çıkarlarına sadakati sadece dış siyaset alanıyla sınırlı değildi. Kilisenin imparatorluk

66 Bkz. özellikle Halecki, *Florence, a.g.e.*, s. 367 vd. B. Gudziak, *Crisis and reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople and the genesis of the Union of Brest*, Cambridge (Mass.), 1998.

67 Bkz. *a.g.e.*, s. 250-251, 337-380.

içinde Osmanlı idaresine karşı isyan teşebbüslerini caydırıcı tedbirler aldığı da düşünülmektedir. Bu iki mesele artık iç içe geçmiştir, zira bu dönemde Saray'a karşı girişilen ayaklanma vakalarının büyük bir çoğunluğu, özellikle Katolik olmak üzere, yabancı güçler tarafından teşvik edilmekte ya da en azından desteklenmektedir.

Yukarıda 1532 yılında yüksek Ortodoks ruhban sinodunun, Mora Ortodoks nüfusunu Osmanlılara karşı savaştan Andrea Dorya'ya yardım etmemeye çağırdığını belirtmiştik. Patrikhane'nin tutumu 17. yüzyılın ilk yılında da aynı oldu. 1600'da, Tesalya'da Osmanlı idaresine karşı bir isyan başlatan Larisa (Osm. Yenişehir veya Yenişehir) Metropolitisi Dionisios, teşebbüsünün başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Batı Avrupa'ya kaçacak, önce Fransa'ya, ardından İtalya'ya daha sonra da İspanya'ya sığınacaktır.⁶⁸

İsyanın baş göstermesinin hemen ardından Patrikhane'nin herhangi bir tepki verip vermediği, veriyse bu tepkinin ne olduğu konusunda bir bilgimiz yok. Ama Dionisios'un ardından Larisa Metropolitliği'ne getirilen Teonas'ın seçimiyle ilgili Mayıs 1601 tarihli bir belge mevcut. Dionisios'un Patrik'e karşı disiplinsiz davranışına değinen belgede şu satırlar okunuyor: "Tahkik ettiğimiz üzere, herkes için aşikârdır ki, o (Dionisios), İsa'nın Büyük Kilisesine, episkoposluğuna ve bütün mümin cemaatine zarar veren bir teşebbüse cüret etmiştir. İmparator Mehmed'in (III. Mehmed) –ömrü uzun olsun– âli kudretine karşı küstahça ve abes bir isyan (αποστασία) düzenleyerek ve münasebetsiz tuzaklar ve ölümcül tehlikelerle dolu şeyler tasarlayıp düşünerek, çok sayıda papazın ve halktan kişinin ve hatta bölgenin yüksek ruhbanının korkunç bir şekilde ölümüne se-

68 Bu isyan için, bkz. D. Sarros, "Maximou tou Peloponnisiou logos stilitheutikos kata Dionysiou tou epiklithentos Skylosou kai ton synapostisanton auto eis Ioannina en etei 1611", *Ipeirotika Chronika*, 3 (1928), s. 173 ve devamı ile zikredilen kaynakça.

bep olmuş; ardından (yaptıklarını) mazur gösteremeyeceğini bildiği için, imparatorluğa ait olmayan memleketlere gitmiş ve dolayısıyla, mademki imparatorluğa vefasızlık etmiştir, Episkoposluğumuza geri dönemez”. Sinod, “müzekker kişi (Dionisios) yapmaması (bu şekilde davranmaması) gerekirken maalesef böyle bir anda (bunlara sebebiyet vermeye) cüret ettiğinden”⁶⁹ yeni Larisa Metropoliti olarak Teonas’ı seçmiştir.

Belge, Kilise’nin Osmanlı idaresine sadakati konusunda oldukça muğlak: Bir yandan Patriğin Dionisios’un isyanını takiben hemen yerine birisini seçmediği ve halefini belirlemek için altı ay beklediği ifade ediliyor ama bu gecikme, bölgede isyan sonrası hüküm süren karışıklık ve Osmanlı kuvvetlerinin kıyım tedbirlerinden kaynaklanabilir. Ayrıca başkaldıran yüksek ruhbanın azledilip edilmediğini de bilmiyoruz. Metinde bu konuda hiçbir bilgi yok. Öte yandan, sinod sarih bir şekilde bu metin vasıtasıyla bu tür isyanların Patrikhane ve “bütün mümin cemaati”ne “zarar ve musibet” getirdiğini beyan ediyor.

Ortodoks yüksek ruhbanının şuuruna nüfuz etmiş olan bu yaklaşım aynı zamanda Osmanlı idaresinin de işine gelen siyasi bir duruştur. Bu konuda, dönemin çağdaşı olan papaz Moralı Maksimos’un kaleme aldığı, “Dionisios ve onunla Yanya isyanına karışanları telin nutku” ilginçtir. Mümtaz bir ilahiyatçı, eğitilmiş, Katolik Kilisesi muhalifi Meletios Pigas ve Kirilos Lukaris’in yakını ve kendisi de ateşli bir Katolik muhalifi olan Maksimos bu yazısını, 1600 yılında kaçtığı Batı’dan döndükten sonra, 1611 yılında Dionisios’un Yanya’daki başarısızlıkla sonuçlanan isyan teşebbüsünden sonra kaleme almıştır.⁷⁰ Maksimos’un, Patrikhane idaresinin en

69 Sarros, *Maximos*, a.g.e., s. 179.

70 Moralı Maksimos’un hayatı ve eserleri için bkz. Sarros, *Maximos*, a.g.e., s. 168-176 ve zikredilen kaynakça.

azından bir kesiminin görüşünü yansıtan bu yazısı,⁷¹ dört ana başlık altında özetlenebilir:

Önce, bir yüksek ruhbanın görevi siyasi işlerle uğraşmak değildir; özellikle yüksek ruhban, hiçbir zaman dünyevi iktidarda gözü olmamış olan İsa'nın ve havarilerin örneğini izlemeli ve asla dünyevi bir iktidara tevessül etmeye yeltenmemelidir. Maksimos (infaz edilmiş olan) Dionisios'a hitaben şu satırları yazmaktadır: "Hem saltanat istedin hem ruhban olmak; oysa bu mümkün değildi."⁷² Üstelik Dionisios isyan etmesiyle sadece Müslümanların nezdinde değil, Hıristiyanların nezdinde de ruhban sınıfının itibarına ciddi şekilde zedelemiştir: "İmdi bundan, sadece zındıkların (Müslümanlar) ve Yahudilerin değil, bizimkilerin (Ortodokslar) de alaylarına ve hakaretlerine maruz kalan ve kadınların ve çocukların bile nefretle baktığı keşişlerin büyük bir kısmı ya da daha doğrusu hepsi olmak üzere zarar görmeyen kimse yok. Bu yüzden, artık eskiden bunların (Ortodokslar) nezdinde sahip oldukları saygı ve hürmetten yoksunlar."⁷³ Ayrıca isyanın başarısız olması sonucunda toplu halde İslâm'a geçişler de, ana hedefi Ortodoks mezhebi muhafaza etmek olan Kilise'nin amacına zarar vermiştir.⁷⁴

Maksimos'un kuramının ikinci ana başlığı da Osmanlı fethiyle ilgilidir. Bizans İmparatorluğu'nun düşüşünün metafizik bir izahını yaparken, Osmanlı idaresini, en azından Tanrı'nın gazabının vasıtası sıfatıyla meşrulaştırıcı unsurlar sunmaktadır. Burada Yennadios'un yaklaşımıyla benzerlik açıktır ve 1454'ten 1611'e bir devamlılığa işaret etmektedir. İstanbul'un fethinden çok sonra yaşamış olmasına rağmen, Yennadios'a nazaran halinden daha az yakınan

71 Metin aynı yerde yayımlanmıştır, *a.g.e.*, s. 188-210.

72 *A.g.e.*, s. 191.

73 *A.g.e.*, s. 205.

74 *A.g.e.*, s. 203.

Maksimos, daha suçlayıcı bir tavır içindedir: “Tanrı’nın (Bizans) İmparatorluğu(nu) bizimkilere, yeni yeni pekişen Ortodoksluğu sarsılmaz kılmaları için bahsettiğine inanıyorum. Bu işlev de gerçekleştikten sonra artık onlara ihtiyaç yoktu!”⁷⁵ Üstelik (“sapkın” Roma Kilisesi’yle Birleşme’ye imza atarak) hak dininden uzaklaşan Bizans imparatorları, Osmanlıların fethinden de sorumludurlar. Tanrı onları Birleşmeci eğilimleri yüzünden tahttan indirirken, Ortodoks halkını da akliselime riayet etmeleri için cezalandırdı.⁷⁶

Bu metafizik, bir o kadar da siyasi mütalaalardan sonra, müellif Dionisios’un başını çektiği isyana değinerek gerçekliğe dönüyor. Bu isyanın başarılı olmamasının iki sebebi vardır. Bunların başında, her türlü başkaldırı teşebbüsüne set çeken Osmanlı iktidarının şiddet ve gücü gelir: “(Bizans) İmparatorluğu(nu) yönetenler, bugün bizi yönetenleri daha bu kadar kalabalık değilken geri püskürtememiş ise, nasıl oluyor da bugün ne silahı ne de herhangi bir hazırlığı olmayan az sayıdaki ahmak, sayıları kendilerinkini fersah fersah aşan, çok daha üstün güce sahip olan ve tabir caizse ateş püskürenleri yenebileceklerini sandı?”⁷⁷ Öte yandan eğer isyan kanla bastırılmış ise bu da Tanrı’nın iradesinin bir tecellisidir: “Eğer (Tanrı) istemezse, ne bir ev inşa edilebilir, ne bir şehri müdafaa etmek mümkün olabilir.”⁷⁸

Son olarak Maksimos, Osmanlı idaresinin Tanrı’nın iradesi olduğu fikrini gerekçelendirmek ve meşrulaştırmak için yine metafiziğe başvuruyor. Bu da Maksimos’un tezinin dördüncü ana başlığını oluşturuyor: Bu tür teşebbüsler peşinen başarısızlığa mahkûm olduğuna göre, Ortodoks Hristiyanlar, Tanrı’nın yerleştirdiği ve belki de Bizans imparatorlarının

75 A.g.e., s. 193.

76 A.g.e., s. 193-194.

77 A.g.e., s. 194-195.

78 A.g.e., s. 158.

dan daha iyi olan Osmanlı hükümdarına itaat etmelidirler: “Ey Dionisios, kendini teselli etmeli, felaketleri metanetle göğüslemeli ve Tanrı’nın bahsettiği imparatorlara (padişahlar) saygıda kusur etmemeli ve (Ortodoks halkı) onlara karşı başkaldırmaya teşvik etmemeliydin; çünkü eğer onları basmıza geçiren Tanrı olmasaydı ve hele hele bir de kâfir oldukları düşünülürse, yerlerini (iktidarlarını) muhafaza edemezlerdi... O zaman, mademki Tanrı, bizi aşan sebeplerden bize onları dayatmış, bize düşen tahammül etmektir... Dahası, eğer bizimkileri (Bizans imparatorları) bunlarla (padişahlar) mukayese edersek, inanıyorum ki, bunlar, kâfir olmalarını bir yana bırakırsak –ki bunun da zararı sadece kendilerine ve aslında zındık olmamakla beraber kâfir olan aramızdaki kimi dikkatsizleredir– onlardan çok daha merhametli ve müsamahakâr ve hatta daha adil ve iyidirler.”⁷⁹

Maksimós’un sözleri kadar veciz hükümler içeren bize ulaşmış başka herhangi bir sinod kararı yok. Bununla beraber, bir isyan çıktığında veya hazırlandığında, kimi Ortodoks ruhban sınıfı mensuplarının isyandan caydırmak ya da isyanın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra hem kendilerini haklı çıkarmak hem de padişahların iktidarını meşrulaştırmak amacıyla verdikleri vaazların içeriğini tahmin edebiliriz. İstanbul’un fethinden, en azından bizi ilgilendiren dönemin sonuna kadar, Büyük Kilise’nin Osmanlı idaresine karşı resmî siyasetine hâkim düşüncenin, cemaate padişaha itaati tavsiye etmek olduğu söylenebilir.

Nitekim II. İeremias’ın Mayıs 1576’da Tübingenli Protestan ilahiyatçılara yolladığı Ortodoks itikadnamesi de bu yaklaşımın bir örneğidir. Patrik metninin “Siyasi işlere dair” (*Περὶ πολιτικῶν πραγμάτων*) başlıklı 16. bölümünde, şunları yazmaktadır: “Sadece erdemli yöneticilere değil, kötüler de dahil olmak üzere, (bütün) otoritelere itaat etmeli ve

79 A.g.e., s. 203.

kararlarına eksiksiz riayet etmeliyiz.”⁸⁰ Patriğin Kitab-ı Mukaddes’e atıfta bulunan bu ifadesi, aslında Osmanlı idaresinin menfaatleriyle harfiyen örtüşen siyasi bir duruşu yansıtıyor ve böylece Ortodoks Kilisesi yöneticileri “Kutsal Yazıları” günün şartlarına göre yorumlayarak, Ortodoks tebaanın kendisine biat etmesini telkin ettikleri Osmanlı idaresinin meşruiyetini tanımış oluyorlardı. Kilisenin bu duruşu, yüksek ruhban sınıfının imparatorluktaki ayrıcalıklı statüsünü yansıtmaktadır: yüksek ruhban, ruhanî görevlerinin yanı sıra Osmanlı idaresinin birer memuru idiler ve bu sıfatla, siyasi, malî ve vergisel ayrıcalıklar sağlayan bir statüden faydalanıyorlardı. Gün geçtikçe lehlerine gelişen bu statü, Ortodoks yüksek ruhban sınıfını Osmanlı siyasi düzeninin değişmemesini arzu etmeye sevk ediyordu.

Ancak Osmanlı iktidarına itaati tavsiye etmek, Osmanlı hâkimiyetine karşı resmî Kilise ideolojisinin sadece bir vechesini oluşturmaktadır. Bu ideolojinin ikinci bir vechesi –ki bu çalışmamızın konusu dışındadır–, Osmanlı iktidarına sadakatin sınırlarıdır. Kilise, her zaman “bizimkiler” yani Ortodokslar ile “ötekiler” yani Müslümanlar arasında bir hat çekmiş, Osmanlı hâkimiyetinin yabancı bir hâkimiyet olduğunu beyan etmekten hiçbir zaman vazgeçmemiş ve cemaatinin hukuken madun olduğunu kabul etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ortodoks halkların ortak belleğinde Bizans geleneği ve Bizans geçmişinin canlı kalmasında da büyük bir rol oynayan Kilise, Ortodoksluk inancını muhafaza etmekte ısrar ettikleri için Osmanlı döneminde öldürülenleri şehitlik mertebesine taşımıştır. Öte yandan, papazların kaleme aldığı İstanbul’un fethiyle ilgili birçok ağıt da mevcuttur. Ancak bütün bunlar Osmanlı siyasi ve hukuki kavramlarıyla çelişki arz etmediği gibi, Kilise’nin padişaha olan

80 I. Karmiris, *Ta dogmatika kai symvolika mnimeia tis Orthodoxou Katholikis Ekklesias*, Atina, II (1953), s. 481.

sadakatinin ihlali mahiyetinde de değildi. Tabii fazla ileri giden ve Osmanlı hâkimiyetine karşı başkaldıran yüksek ruhban da çıkmıştır. Ancak daha önce de gördüğümüz gibi bunlar Patrikhane'nin resmî siyasetini yansıtmamaktadır.

“Üçüncü Roma” ve “Büyük Kilise”

Uluslararası düzeyde, Büyük Kilise'nin Saray'a sadakatini ciddi bir şekilde tehdit eden gelişme, 16. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın uluslararası arenada büyük devletler arasındaki yerini alması olmuştur. Padişahların himayesindeki Patrikhane'nin otoritesinin ve itibarının 16. yüzyılın ortalarına kadar tedricen güçlendiğini gördük. Moskova'nın kendini İstanbul'da hissettirmeye başlaması da tam bu döneme tekabül etmektedir.

Patrikhane ile Moskova arasında ilişkiler “korkunç” la-
kaplı IV. İvan (1533-1584) döneminde yeniden canlanma-
ya başladı. İvan, Büyük Kilise'den kendisini imparator (çar)
olarak tanımasını talep etti. Böyle bir talebin muhatabı ol-
ması bile Patrikhane'nin padişahın toprakları dışında ka-
lan Ortodoks âleminde sahip olduğu itibarı göstermektedir.
Patrik ise Moskova'nın İstanbul Rum Patrikhanesi için istik-
rarlı bir malî yardım kaynağı sunabileceğini düşünmekteydi.
Bu anlamda ilk temas II. Dionisios'un Haziran 1546'da⁸¹
İvan'a yolladığı ve Çardan Rus Kilisesi'nin otosefal statüsü-
nü sorgulayan keşiş Grek Maksimos'un (Yun. Μαξιμος
Αλεξανδρινος) serbest bırakılmasını talep ettiği mektup olmuş-
tur. Patrik, söz konusu mektubunda, İvan'a “Çar (impara-

81 Metin (Rusça tercümesi) S. M. Katanov - L. V. Stoljarov tarafından yayınlandı: *Rossija i grečeskij mir v XVI veke*, Moskova, 2004, I, s. 355-358. Bkz. Fransızca tercümesi için P. Nsturel - D. I. Mureşan, “Denys II de Constantinople (1546-1556) et les débuts de la politique européenne du Patriarcat Oecuménique”, Centre d'Études Byzantines, Néo-helléniques et Sud-Est Européennes/École des Hautes Études en Sciences Sociales, *Le Patriarcat*, a.g.e., s. 366-367.

tor) ve gran prens, bütün Rusya'nın hükümdarı ve otokrati" olarak hitap etmektedir. Mektubun orijinal metni günümüze kadar gelmediğinden, Büyük Kilise'nin Padişaha karşı olan sadakatine halel getirecek şekilde Çarı imparator olarak nitelemiş olması kuşkuludur. Konu hassastır, zira eğer Patrik Bizans imparatorlarının Kilise tarafından kutsanmasını andıran böyle bir teşebbüste bulunmuş olsa idi, bir yandan Üçüncü Roma tezini kabul etmiş, diğer taraftan Osmanlı hâkimiyetine sadakat ilkesi ile iplerini kopararak Moskova'daki hükümdarı Paleologos'ların meşru halefi olarak tanımış addedilecekti. Ayrıca Moskova Metropolitisi tarafından 1547'de taç giydirilen IV. İvan'ın Patriğin bu mektubu yazdığı sırada daha kendini çar ilan etmediğini düşünürsek, Rusça metnin sahih olması ihtimalinin daha da düşük olduğu görülecektir!⁸² Dolayısıyla mektubun Rusça tercümesi muhtemelen Rus hükümdarın emellerini yansıtıyor olmalıdır. Dionisios, Moskova'ya yolladığı ikinci bir mektubunda malî yardım talep eder. Yine sadece Rusça tercümesinin bize ulaştığı bu mektup Moskova'ya Padişahın hizmetindeki bir Ortodoks olan Osmanlı elçisi Andreas Halkokandylas⁸³ aracılığıyla ulaştırılmıştır. Daha ileri tarihli olmasına rağmen bu mektupta İvan'a çar olarak hitap edilmemektedir.

IV. İvan 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı işgal eder, bunu 1556 yılında Astrahan Hanlığı'nın işgali takip eder. Rusya artık Osmanlı İmparatorluğu'nun vasalı olan Kırım Hanlığı'nın kuzey ve batı sınırlarına dayanmış ve fiilen imparatorluğun komşusu olmuştur. Moskova Prensligi artık Osmanlı padişahlarının görmezden gelemeyeceği bir güç haline gelmiştir. II. Dionisios, ölümünden kısa bir süre ön-

82 Bkz. D. Miller, "The coronation of Ivan IV of Moscow", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 15 (1967), s. 559-574; Olga Novikova, "Le couronnement d'Ivan IV; la conception de l'Empire à l'Est de l'Europe", *Cahiers du monde russe*, 46, 1/2 (2005), s. 219-232.

83 Katanov - Stoljarova, *Rossija, a.g.e.*, s. 172-173 ve 174-175.

ce İvan'a yolladığı üçüncü bir mektubunda yine malî yardım talebinde bulunur.⁸⁴ Bize sadece Rusça tercümesi ulaşan bu mektupta, Rus hükümdarına “Moskova ve bütün ülkenin ve bütün Büyük Ortodoks Rusya'nın İmparatoru (*carju Moskovskomu*), senyör ve hükümdar ve büyük prens” diye hitap edilmektedir.

Bir sonraki Patrik, II. İoasaf (1556-1565) Aralık 1560'ta IV. İvan'a bir sinod kararı olduğunu iddia ettiği ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nin kendisine imparator (*Basileus*) unvanını verdiği ve hatta Çarın “Tanrı'nın taçlandığı, İsa'yı seven çok dindar imparatorumuz” olarak nitelendirildiği bir mektup yollamıştır. Aynı Patriğin, IV. İvan'a yolladığı başka mektuplarda daha da ileri gittiği görülmektedir: “Bahtsız halkımız, kâfirler tarafından esarete mahkûm edilmiş ve aşağılanmıştır. Bunlar bizi öyle yönetmektedirler ki, birçok kişi (hayatlarını idame ettirmek için) en temel gıdadan yoksundur.” İoasaf, İvan'ı Ortodoksları özgürleştirmeye davet etmekten de çekinmemektedir: “Rabbimiz Tanrı'ya, ruhu-na ve bedenine güç versin, bütün mümin Hıristiyanları (Ortodokslar) kâfirlerin hâkimiyetinden kurtarmak ve özgürleştirmek için kudret ve kuvvet versin ve (böylece) yeni bir Musa olasın diye dua ediyoruz...”⁸⁵

Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda bu tür teşebbüslerde bulunmak Ortodoks yüksek ruhban sınıfı için çok tehlike-

84 A.g.e., s. 206-209.

85 Orijinal Yunanca metin Catalano tarafından yayımlandı, *Idea, a.g.e.*, s. 96-98. Bkz. diğerlerinin yanı sıra W. Regel, *Analecta Byzantino-Russica*, Leipzig-Sen Petersbourg, 1891, s. 75-79, 82-84. Bu mektupla ilgili olarak bkz. özellikle C. Pitsakis, “À propos des actes du Patriarcat de Constantinople concernant la proclamation de l'Empire de Russie (XVIe siècle): survivances et souvenirs de la terminologie et de l'idéologie impériale constantinopolitaine”, *Da Roma alla Terza Roma. IX Seminario internazionale di Studi Storici, Campidoglio*, 21-22 Nisan, 1989. *L'idea di Roma a Mosca, secoli XV-XVI*, s. 87-138. IV. İvan'a 1557 Mayıs sonu 1 Eylül arasında yazdığı bir mektupta da Çardan, diğer taleplerinin yanı sıra, yeni bir patrik tacı talebinde de bulunmuştu! Katanov - Stoljaro-rova, *Rossija, a.g.e.*, s. 228-231.

liydi. Acaba bu II. Yennadios'un temellerini attığı ve haleflerinin takip ettiği Osmanlı düzenine sadakat siyasetinde bir kırılmanın işareti miydi?

Ama işin aslı bu değildi: İoasaf bu konuyu alenileştirmeye cesaret edememiş ve birkaç çalışma arkadaşıyla kendi başına girişmiştir. Nitekim İvan'a "sinod kararı" olarak yollanan mektup, Patrik tarafından yakın çevresiyle birlikte kaleme alınmıştır. Mektupta yer alan Kilisenin diğer üst rütbeli papazlarının imzaları sahtedir.⁸⁶ Görünen odur ki, İoasaf'ın tek hedeflediği Moskova'nın parasıdır: bunun için Patrik, daha önce olduğu gibi sadece patrik imzalı bir mektupla yetinmeyip, bir "sinod mektubu" yazarak sinodun İvan'ı çok arzu ettiği imparatorluk unvanını kendisine verdiğine inandırmak istemiştir.

1588 yılı Patrikhane ile Moskova arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olacaktır: Çardan malî yardım talebinde bulunmak üzere Moskova'ya giden II. İeremias, bu ülkeyi patrik seviyesinde ziyaret eden ilk ve tek İstanbul Rum Patriği oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan malî kriz Patrikhane'de de kendini hissettiriyordu.⁸⁷ Patriğin Osmanlı topraklarından padişahın izni olmadan çıkamayacağı düşünülürse, belli ki bu seyahat sayesinde Patrikhane'nin –kendisi de paraya ihtiyacı olan– devlete borçlarını ödeyebileceği gerekçesini Saray ikna edici bulmuştu.

Çar ise Patrikhane'den malî yardım karşılığında, Moskova Metropolitliği'nin Patrikhane derecesine yükseltilmesini talep etti. Ocak 1589 yılında Rus Patrikhanesi'nin kurulmasını kabul etmekle İeremias, Üçüncü Roma tezinin ilerleme kaydetmesine önayak olmuş oldu.⁸⁸ İstanbul'a döner dönmez,

86 Regel, *Analecta*, a.g.e., s. LV-LVII.

87 1584-5 Osmanlı malî krizinin Patrikhane'ye etkileri için bkz. Konortas, *Κρίση*, a.g.e.

88 Bir görgü tanığının aktardığı olaylar için bkz. Dorotheos, *Βιβλίον*, a.g.e., s. 457-458.

Mayıs 1590'da topladığı sinod, Patriğin bir yıl önceki tek taraflı ve dolayısıyla Ortodoks şeriatına aykırı bu tasarrufunu teyit etti. Sinodun kararı, Patriğin "Tanrı'nın imparatorluğuna (Çarın imparatorluğuna) bahşetmiş olduğu büyüklük ve genişliğin görgü şahidi olduğu" ve "bugün dünyadaki hem güçlü hem de Ortodoks olan tek imparator olduğunun tespiti" gerekçelerine dayanıyordu.⁸⁹ Ve işte böylece 1590'da Çar, Büyük Kilise tarafından *Basileus* ilan edilmiş oldu! Pe-ki, acaba Patrikhane'nin imparator olarak tanıdığı ama Ortodoks olmayan başka *Basileus* var mıydı?

Aslında Patrikhane'nin bir sinod kararıyla 1590 yılında Rus hükümdarının *Basileus* unvanını tanıması, Osmanlı idaresine karşı olan sadakat çizgisine hanel getirmiyordu: Padişah, 10 yıl önce, 1580'de, Kilisenin resmî belgelerinde, eskiden sadece Bizans imparatorlarının uhdesinde olan bu unvanla anılan ilk kişi olmuştur. Bu unvanı tanıyan resmî bir sinod kararı olup olmadığını bilmiyoruz. Her halükarda, bildiğimiz bu tür ilk karar Ağustos 1580 tarihlidir.⁹⁰ Dolayısıyla Patrikhane tarafından *Basileus* unvanının atfedilmesi bir kez daha Osmanlı idaresine sadakatte kusur edilmediğine işaret etmektedir. Ayrıca daha sonraları, Padişah Kilise belgelerinde "imparator, ömrü uzun olsun" diye anılmaktadır.⁹¹

Patrikhane ile Moskova arasındaki ilişkilere geri dönersek, 1588'den itibaren kurulan düzenli temasların padişahların ne iç ne de dış siyasetleri ile birebir örtüşmediğine kuşku yoktur. Nitekim İstanbul Rum Patriği ile artık güçlenmiş olan ve sınırdaşı haline gelmiş bir imparatorluğun başındaki hükümdar arasında sağlam ilişkilerin kurulması, ilk bakışta

89 Regel, *Analecta*, a.g.e., s. 86.

90 K. Sathas, *Viografikon schediasma peri tou Patriarchou Ieremiu B' (1572-1594)*, Atina, 1870, s. 149 ve 150.

91 Bildiğimiz kadariyla 1590'dan itibaren: bkz. Sathas, *Schediasma*, a.g.e., s. 166.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve hatta idamesi için bir tehlike gibi görülebilir.

Ancak aslında bunun böyle olmadığı söylenebilir: Büyük Kilise'nin Moskova'ya yaklaşmasının arkasındaki asıl nedenler malîdir. İstanbul Patrikhanesi, amaçlarına ulaşmak için, hem siyaseten hem de iktisaden Osmanlı idaresinin baskısı altında olduğunu ileri sürmekten kaçınmıyordu. Bunu Meletios Pigas'ın 1597-1598'de Moskova'ya yolladığı bir mektupta da açıkça görüyoruz: "(...) Öylesi bir zulüm altındayız ve inananlar o kadar acınacak bir şekilde yoksullaştılar ki, artık ne yaşamamız ne de kiliselerimize ve manastırlarımıza bakmamız mümkün. Hatta Hristiyan inancı bile tehlikede."⁹² Yukarıda zikredilen sözler tabii 16. yüzyılın sonuna hâkim olan ekonomik krizi ima etmektedir. Ama buna rağmen Pigas'ın abarttığı söylenebilir. Aynı dönemde, Cesur Mihai'yi, adil ve halkın babası olarak nitelediği Padişaha karşı isyandan vazgeçmeye davet eden de odur. İstanbul Ortodoks yüksek ruhban sınıfının tek amacının Çarın Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalesi değil, Moskova'dan malî yardım almak olduğunu, Pigas'ın aynı dönemde ama bu sefer başka bir nedenle, Rusya'ya yollanan Patrikhane temsilcilerinden birinin Ruslar tarafından hapse atılmasına itiraz etmek için yazdığı başka bir mektupta görüyoruz. Osmanlı idaresine methiyeler düzdüğü bu mektupta Pigas, Padişaha olan sadakatini yinelemektedir: "Bugün bütün Asya ve Afrika'nın hâkimleri (Osmanlılar), bizi ve bizimkileri onurlandırıyorlar."⁹³

İstanbul Ortodoks Patrikhanesi ile Moskova arasında düzensiz ilişkilerin İstanbul'un fethinden yaklaşık bir yüzyıl sonra başladığını görüyoruz. Her ne kadar bu temaslar iki tarafın ortak aidiyetinin Ortodoksluk olması nedeniyle, Büyük Kilise'nin, gerileme dönemine giren Osmanlı idaresi-

92 Regel, *Analecta*, a.g.e., s. 111.

93 A.g.e., s. 109.

ne olan sadakatini tehdit eder gibi görünüyorsa da, İstanbul Ortodoks patrikleri, hiçbir zaman çarlar nezdinde Osmanlı hanedanını devirerek Bizans imparatorlarının halefleri olarak İstanbul'a yerleşmeye teşvik edecek teşebbüslerde bulunmamışlardır. Ayrıca bir görüşe göre de, Patrikhane'ye "münhal Bizans imparatorluk tahtının gayriresmî halefi, değabahi ya da emini gözüyle bakılıyor" olduğunu da unutmamak gerekiyor.⁹⁴ Velez ki, bu iddia doğru olsa bile –ki bunda padişaha sadakat ilkesi ile bir çelişki yoktur– Büyük Kilise, ister imparator olarak tanınmış olsun, ister kendisi de Ortodoks olsun, Paleologos'ların halefi olma rolünü, hiçbir "yabancı" hükümdara bırakmak niyetinde değildi.

15. yüzyılın ikinci yarısı ile bütün 16. yüzyıl boyunca İstanbul Patrikhanesi ile Osmanlı idaresi arasındaki ilişkilere damgasını vuran olgu Büyük Kilise'nin, II. Mehmed ile II. Yennadios arasında karşılıklı verilen siyasi tavizler üzerine yeniden ihdası olmuştur. Bir yandan patrikler, Osmanlı idaresine meşruiyet atfederek, fetihlerini ve hâkimiyetlerini gerekçelendirirken, öte yandan padişahlar, yüksek ruhban sınıfının otoritesini perçinlemesine katkıda bulunuyor ve Katoliklik karşısında Ortodoksluğu himaye ediyorlardı. Dolayısıyla Osmanlı siyasi ve içtimaî düzeninde güçlü bir zümre haline gelen yüksek Ortodoks ruhbanının çoğunun, genellikle, ne cemaat nezdinde çerçevesi 1454'te belirlenen statükoyu değiştirmeyi amaçlayan düşünceleri yaymak, ne de içeride ya da dışarıda Osmanlı hikmet-i hükûmetine direnmek için bir nedenleri yoktu.

FRANSIZCA ASLINDAN ÇEVİREN *Yaman Aksu*

94 Bkz. diğerlerinin yanı sıra, C. Pitsakis, "De la fin des temps à la continuité impériale: constructions idéologiques post-byzantines au sein du Patriarcat de Constantinople", Centre d'Études Byzantines, Néo-helléniques et Sud-Est Européennes/École des Hautes Études en Sciences Sociales (yayıncı), *Patriarcat, a.g.e.*, s. 222 vd.

Ekümenik İstanbul Patrikhanesi ile Moskova Patrikhanesi

PANTELEİMON RODOPOULOS

Hristiyanlık, 1. yüzyıl ve sonrasında itibaren havariler ve halefleri aracılığıyla o zamanın bilinen tüm dünyasına yayıldı: Roma İmparatorluğu sınırları içinde, Akdeniz'deki koloni şehirlerde ve daha iç kısımlarda, Karadeniz'de, Hindistan'a kadar doğuda, batıda Atlantik kıyılarına kadar her yerde ve Britanya adasında. Başlangıçta Kilise etrafında toplanan ilk cemaatler Roma devleti sınırları içinde bulunan büyük şehirlerde bizzat episkoposlar tarafından kuruldu. Episkopos tarafından, kendisinin bulunduğu şehre idari olarak bağlı olan, dinî ve ruhanî önderlik doğrultusunda görevlerin yerine getirilmesi için rahiplerin gönderildiği daha küçük şehir ve bölgelerde de Hristiyanlık hızlı bir şekilde yayıldı.

Kilise yönetiminin yapısı ile bölünmeler Roma devletinin siyasi yapısından ve parçalanmasından da etkilendi. Roma İmparatorluğu'na ait bir eyalette Kilise'nin görevlerini yerine getirmek üzere episkoposlar bulunuyordu. Eyaletin başkentindeki episkopos ise, yani metropolit, taşradaki diğer episkoposlara karşı onursal değer ve koordine etme yetkisini elinde tutarak, eyaletin yerel sinodunu yönetiyordu.

4. ve 5. yüzyıllarda metropolitler, Roma İmparatorluğu'ndaki büyük şehirlerde ve eyaletlerin başkentlerinde daha büyük bir güç elde ettiler ve Kilise'de sahip oldukları önemli konumları nüfuzlarının bu şehirlerde artmasına sebep oldu. Hristiyan dünyanın ve imparatorluğun en önemli beş şehrindeki metropolitler de, Patrik unvanı ile adlandırıldılar. Bu şehirler Roma (Eski Roma), İstanbul (Yeni Roma ve Roma İmparatorluğu'nun başkenti), İskenderiye, Antakya ve şehrin kutsallığından dolayı Kudüs'tür. Ekümenik konsillerin kanonlarına göre, Roma Patrikhanesi Batı Avrupa'da; İstanbul yani Yeni Roma Patrikhanesi ise üç Eyalet, Pontus-Kapadokya, Asya, Trakya ile "barbar diyarlarda" yani 5. yüzyılda Roma İmparatorluğu sınırları dışında kalan yerlerde, 6. yüzyıldan itibaren ise tüm Balkanlar'da söz ve yetki sahibi idi. İskenderiye Patrikhanesi Mısır, Libya, Pentapoli'de (Afrika); Antakya Patrikhanesi Doğu Roma Eyaleti'nde (Suriye, Mezopotamya ve ötesi); Kudüs ise IV. Ekümenik Konsil'den sonra Filistin, Arap ve Fenike eyaletlerinde yetki sahibi oldu. II. Konsil (381), IV. Konsil (451) ve V. ve VI. Konsil'de alınan kararların derlendiği ayrı bir Konsil (692) ile birlikte, İstanbul Patrikhanesi onursal önceliklere sahip bir şekilde yasallaştı. Böylelikle kilise yönetimi açısından ekümenik bir ağırlık ve güçle beraber, "İstanbul tah-tının, Roma tahtı ile aynı haklara sahip olduğu fakat kilise hiyerarşisinde ondan sonra geldiği" dinî açıdan yasallaşmış oldu.¹

Ardından Doğu ile Batı Roma Kiliselerinin ayrılmasından sonra (11. yüzyıl), İstanbul Patrikhanesi (bir tarafta Roma'nın, diğer tarafta ise dört patrikhanenin yer aldığı bir noktada) tüm Ortodoks Kilisesi'nde birincilik onuru ile ona hizmet etme sorumluluğuna sahip konuma geldi.

1 Krş. V. ve VI. Konsil'de alınan kararların derlendiği Ekümenik Konsil'in 36. kanonu ile Justinianos 131. Neara (yeni kanunlar).

Tarihî anlamda Hristiyanlığın Slav dünyasına İstanbul'dan yayıldığı bilinmektedir. Selanikli Aziz Kiril ve Aziz Metod, 9. yüzyılda Patrik Fotios'un ve Roma İmparatoru Mihail'in emri ile Moravya'ya gönderilmiş ve Slav dünyasında Hristiyanlığın temellerini atmışlardır. Aziz Kiril, Slav yani Kiril alfabesini oluşturmuş ve kullanmaya başlamıştır. Ayrıca kutsal kitabı ve dinî metinleri Slav diline çevirmiştir. Böylece Slav dünyasında filolojik yazın başlamış ve kültür gelişmiştir. 10. yüzyılda, özellikle Küçük ve Büyük Rusya'da, Hristiyanlık yine İstanbul Patrikhanesi tarafından yayılmış ve bu ülkenin kilisesi de Ekümenik Patrikhane'nin bir eyaleti olarak onun dinî otoritesine (dikeodosia) dahil edilmiştir. Rusya Metropolitliği (Kiev) 11. yüzyıl Sintagmation'unda yani Ekümenik İstanbul Patrikhanesi'ne bağlı metropolitlik, başepiskoposluk ve episkoposlukların yer aldığı katalogda 61. sırayı işgal eder. Büyük Rusya'nın on iki metropoliti ile Küçük Rusya'nın (batı bölgeleri) yedi episkoposu da Rusya Metropolitliği'ne (Kiev) dahil edildi.² Tarihî gelişmeler Rusya Metropolitlik tahtına olduğu kadar, coğrafi sınırlara da değişiklikler getirdi. Dinî ve siyasi merkezin yer aldığı Moskova'ya kadar olan yerler, bölgenin diğer yöneticilerinin de zorla kabul ettirmesiyle Rusya Moskova Metropolitliği olarak tanındı. 1449 yılında, Osmanlıların muhasarası altındaki İstanbul ile iletişim kurmanın zorluklarından dolayı Rusya Metropoliti (Moskova) kendi isteğiyle Ekümenik Patrikhane'den ayrıldı ve böylece metropolitlik Moskova Metropolitliği ve Kiev Metropolitliği olarak ikiye bölünmüş oldu. Kiev Metropolitliği, Ekümenik Patrikhane'nin metropolitliği olarak kalmaya devam etti.

1588 yılında Moskova Metropoliti'ni Patrikhane'ye bağ-

2 Krş. Ralli ve Potli, "İlahî ve kutsal kanonlar Sintagması..." c. V, s. 474 ile Daronzes ve Gelger tarafından yayımlanmış kataloglar, "Notitiae episcopatum...".

lamak isteyen Ekümenik Patrik II. İeremias, ertesi yıl Ocak ayında Moskova'ya gitti. O dönemin sinodu, Ekümenik Patrik II. İeremias önderliğinde, alınan kararları Moskova'ya kabul ettirmek için 1596 yılında İstanbul'da toplandı. Bu çağrı yeniden dile getirildi ve ardından Rus Çarı'nın da arzusuyla, bu gelişmelere tepki gösteren İskenderiye Patriği Meletios Pigas da Moskova'ya gitti. Sinod, Moskova Metropolitiği'nin, Patriklerin sıralandığı listede (diptikha) beşinci sıraya yükseltilen Patrikhane'ye dönüşmesini onayladı. Moskova Patrikhanesi bugün de bu yere sahiptir yani Kudüs Patrikhanesi'nden hemen sonra gelir. Karara göre, Moskova Patriği de Moskova Patrikhanesi başrahipleri tarafından seçilecekti.

O dönemin sinod toplantısında alınan Patrikhane ve Sinod Kararları'na göre; "...Tanrı'nın aydınlatmasıyla, saygın ve Ortodoks şehri Moskova artık bundan sonra hem Patrikhane olarak tanınacak, hem de kuzey ve güney tüm Rusya, Kudüs Başepiskoposluğunun ardından gelen Moskova Patriklik tahtına biat edecek ve Patrikhane'nin kutsal kanunlarını, kiliseyle ilgili toplantılar ile üç maddeli Kutsal Pederler kanunlarını taviz vermez bir şekilde muhafaza edecektir... Ayrıca tüm Rusya ve daha kuzey bölgeler ile Moskova'daki bu koloni, Havariyun Konsili'nde alınan 34. kanona göre tanınacaktır."³

Ekümenik Patrik II. İeremias'ın egemenliği altında toplanan ve Moskova Metropoliti'nin Patrikhane'de seçilmesi için düzenlenen Sinod (1590-1593), Moskova Kilisesi'ni yasal ve resmî yolla otosefal olarak ilan etmiştir.

Bu dönemde ve sonrasında, 1686 yılına kadar Moskova Kilisesi'nin otosefal varlığına rağmen, Kiev metropolitleri de Ekümenik İstanbul Patrikhanesi'nden ayrılmışlardır. Bu dönemde Ukrayna'daki elverişsiz siyasi koşullardan ve iktidar

3 Ralli ve Potli, *a.g.e.*, c. V, s. 149 vd.

savaşlarından dolayı kendini baskı altında bulan Kiev, “iki büyük krallık” (Moskova ve Kozak) arasında cereyan eden savaşlardan dolayı birçok sorunla karşılaşmaktaydı. Bu duruma ilaveten, Ekümenik Patrikhane’nin Kiev ile iletişim kurmada ve metropolit atamada yaşadığı sıkıntıdan dolayı eyalet, “dinsel önderlik idaresi ve kilise yönetimi” ile ilgili sorunlar da yaşamaktaydı.

Rus çarları Ivan, Petro ve Çariçe Sofya Alekseyevna, Ekümenik Patrik’ten Kiev Metropoliti’nin Moskova Patrikhane-si’ne bağlanması ve Kiev Metropoliti’ni atama “iznine” sahip olması gibi taleplerde bulundular. Böylece “kutsanmayı hak edecek ancak eksik olan kişinin”, Kiev Metropolitliği’ndeki “episkoposlar, arhimandritler, voyvodalar, rahipler, keşişler, papazlar, beyler ve diğerleri” tarafından seçilmesi ve Moskova Patriği’nin Ekümenik Patrik’ten aldığı izinle atanması sağlandı. Sinod tarafından incelenen talep adaletli bir şekilde değerlendirilir ve “izin” Ekümenik Patrikhane’nin feragatine devredilmesine karar verilir; Moskova Patriği’nin, bu yönetime göre, artık “kendisine tâbi olan” Kiev Metropolitini Moskova’da ataması gibi. Tüm bunlar 1686 yılında, Ekümenik Patrik IV. Dionisios döneminde, Rus çarları Ivan, Petro ve Çariçe Sofya Alekseyevna’nın taleplerinin kabul edilmesi üzerine sinod kararının alınmasından sonra gerçekleşir.

18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıldan itibaren Aydınlanma ve Fransız Devrimi’nin bir ürünü ve politik bir teori olarak ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesi hâkim olmaya başladı. Artık devletler o zamana dek olduğu gibi, din veya kültür (millet) temelinde ya da coğrafi alana göre değil, siyasi olarak icat edilen ve propaganda yoluyla dayatılan, var olan milliyetçi kıstasları temel alarak kuruluyordu.

Milliyetçilik düşüncesinin hâkim olmasıyla beraber, işbirliği içerisinde olan kiliseler, başlangıçta, dış siyasi güçlerin darbe gerçekleştirerek Balkanlar’da otosefal kiliseler kurma-

sını engellemeye çalıştılar. Sıralamadaki ilk Kilise, ama aynı zamanda Kilise’de en üst makam olan Ekümenik Patrikhane, dinî eyaletler olarak yetkisi altında bulunan coğrafi bölgede ve sonrasında Balkan yarımadası dışındaki tüm yerlerde, Patrikhane ve sinod kararlarını uyguladı ve bunlar aracılığıyla da otosefal kiliseleri yasal ilan etti.

Vurgulanması gerekir ki, Ortodoks Kilisesi tektir çünkü tüm yerel kiliselerdeki inanç tektir. Bu kiliselerde aynı dinî sırlar uygulanmakta ve aynı kutsal kanunlar geçerli olmaktadır. Yerel kiliselerin otosefalliği ise sadece idari bağımsızlığa ve yerel idari problemlerin halledilmesinde ademi merkezîyetçiliğe vurgu yapar.

İstanbul-Yeni Roma Başepiskoposu olan Ekümenik Patrik, tüm Ortodoks dünyasında sıralamada birinci episkoposluktur. Ekümenik sinodların aldığı değişmez nihaî kararlara göre, bugün yaklaşık üç yüz milyon dindaşı bağrında barındırmaktadır. Genel ve önemli sorunlarla ilgili kararların alınmasında ve bunların uygulanmasında koordinasyon yetkisini uygular ve gerekli durumlarda eyleme geçer. Panortodoks sinodların, tüm yerel otosefal kiliselerin ve elbette Moskova Kilisesi’nin de katıldığı müzakerelerin daimi başkanıdır. Son zamanlarda bununla ilgili yaşanmış bir örnekte, Fener’de Ekümenik Patrik Bartholomeos’un başkanlığında gerçekleşen ve Moskova Patrikhanesi’nin de temsilciler aracılığıyla katıldığı panortodoks sinod, gayet yapıcı bir şekilde Kudüs Patrikhanesi’nin sorununu masaya yatırıp çözüme kavuşturmuştur. Ayrıca şimdilerde Ekümenik Patrikhane’nin temsilci metropolitinin başkanlığı altında gerçekleştirilen, Ortodoks Kilisesi’nin tüm diğer Hristiyan kiliselerle işbirliğini hedefleyen uluslararası dinî diyaloga, diğer otosefal Ortodoks kiliseleri gibi Moskova Patrikhanesi de temsilcileriyle katılıyor.

Ekümenik Patrikhane’nin Moskova Patrikhanesi ile olan ilişkileri genellikle kardeşçe ve dostça olmuştur. Her ne ka-

dar bazı konularda farklılıklar ortaya çıkmış olsa da, farklı görüşler her iki tarafın iyi niyeti ile ve konuşarak anlaşmalarıyla halledilmektedir.

Barış mektupları mübadelesi dışında, Kilise ile ilgili sorunların ortaya konulmasına dair iki Patrik arasında yazışmalar da gerçekleşmiştir. Moskova Patriği, diğer tüm patrikler ve otosefal yerel kiliselerin liderleri gibi, Ortodoks Kilisesi'nin birinci episkoposu olan İstanbul Patriği'ne karşı saygılı ve kardeşçe bir yaklaşım benimsemiş, kendisine yüzyıllardır var olan dinî unvanıyla, yani Konstantinopolis-Yeni Roma Başepiskoposu ve Ekümenik Patrik olarak hitap edegelmiştir.⁴

Ekümenik İstanbul Patrikhanesi ile aralarında Moskova Patrikhanesi ve diğer otosefal kiliselerin de yer aldığı patrikhaneler, "Tek, Kutsal, Kapsayıcı ve Apostolik Kilise"yi oluştururlar. Aralarında dinî bir iletişim bulunur; aynı inanç ve mezhebi temsil ederler; aynı ayin usulüne, aynı dinî sır ve kurallara sahiptirler. Otosefal kiliseler, kutsal kanunlar çerçevesinde, yerel sorunların halledilmesinde idari bağımsızlığa sahiptirler. Sorunları da, tüm Ortodoks Kilisesi'nde koordinasyon hizmetini görmekle yetkili birinci episkopos, Ekümenik Patriğin başkanlığında gerçekleşen müzakere ve genel sinodlarda beraber hallederler.

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN *Suat Baran*

4 "Ekümenik Patrik" dinî unvanı, ekümenik, yani bilinen dünyayla özdeşleşen Roma İmparatorluğu'nun başkentinin episkoposu olduğundan, Konstantinopolis Patriği'ne 6. yüzyıldan itibaren verilmeye başlanmış ve ekümenik sinodların kararlarıyla da onaylanmıştır.

Lozan Konferansı ve İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Ekümenik Boyutu: 10 Ocak 1923 Tarihli Tutanağın Önemi*

ALEXİS ALEXANDRİS

Giriş

Anadolulu ve Doğu Trakyalı bir buçuk milyona yakın Ortodoks Rumun anavatanlarından zorla çıkarılmalarına sebep olan Anadolu savaşının (Küçük Asya Felâketi), Ekümenik Patrikhane'yi (bundan sonra "Patrikhane") ve İstanbul Rumlarını etkilememesi mümkün değildi.¹ Ancak Osman-

(*) Bu makale Ekim 2006'da yapılan bir sunumun Türkçe tercümesidir ve 2007 yılında Atina'da yayımlanmıştır. 2007'den günümüze kadar AK Parti Hükümeti'nin Patrikhane ile ilgili açılımlarını ve girişimlerini kapsamamaktadır. Zaten makalenin ana teması Lozan müzakerelerinde tartışılan Ekümenik Patrikhane konusudur.

1 Türk-Yunan nüfus mübadelesi için bkz. Stelio Séfériadés, "L'échange des populations", *Académie de Droit International, Recueil des Cours*, 4 (1928). Stephen P. Ladas, *The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey*, New York 1932. Dimitri Pentzopoulos, *The Balkan Exchange of Minorities and its Impact Upon Greece*, Paris 1962. Konstantinos Svolopoulos, "I apofasi gia tin ipohreotiki antallagi ton plithismon Elladas kai Turkias" sto Eleftherios Venizelos. 12 Meletimata (Yunanistan-Türkiye arasındaki zorunlu Nüfus Mübadelesi kararı, Eleftherios Venizelos, 12 Deneme), Atina 1999 s. 93-120. Mübadele çerçevesinde Türk-Müslüman nüfusunun nakli için bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele. Türkiye'ye Zorunlu Göç, 1923-1925*, İstanbul 1995 ve yeni bir çalışma; Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922- 1934*, New York: Routledge 2006.

lı İmparatorluğu'nun başkentindeki Rumların silah zoruyla topyekûn kovulması neredeyse imkânsızdı çünkü İstanbul, İtilâf Devletleri'nin denetimi altındaydı.² Türkiye, Yunanistan ve Patrikhane arasında günümüze kadar gelen ilişkileri belirleyecek olan Lozan Barış Konferansı ve nihayetinde imzalanan Lozan Antlaşması işte tam bu zaman dilimine rastlar.

Türk-Yunan savaşı, Patrikhane'ye ciddi sorunlar yaratmasına rağmen, nihayetinde, Patrikhane meselesi Lozan Barış Konferansı'nda müzakere masasına yatırılarak çözüme kavuşturulacaktı.³ Konferans'ta Türkiye'nin karşısında İtilaf Devletleri ABD, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Romanya, Sırbistan ve Yunanistan yer aldı. Lozan'da tartışılan birçok konu arasında, Patrikhane'nin hukuki statüsünü ve geleceğini ve dolaylı olarak Rum cemaatinin kaderini ilgilendiren konular da yer alıyordu. Ankara Hükümeti bizzat kendisi Patrikhane sorununun uluslararası bir mesele haline dönüşmesi ve diplomatik yoldan bu çetrefilli hususun çözülmesi amacıyla girişimde bulundu ve konuyu Lozan'a taşıdı. Türk Delegasyonu Başkanı İsmet İnönü, Lozan'daki müzakerelerin başlarında, yani 1 Aralık 1922'de, Rum Ortodoks unsurların ve onlara ait kurumların, laik bir devlet olan yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları dışına çıkarılması yönünde hareket etti. Gerçekten de bu sorun, İngiliz Lord Curzon'un

2 İtilaf Devletleri (Büyük Britanya, Fransa ve İtalya) Ekim 1923 tarihine kadar İstanbul'da işgal kuvvetleri olarak kaldı.

3 Lozan Konferansı'nın (resmî adı, "Yakın Doğu Sorunları Üzerine Lozan Konferansı") birinci dönemi 20 Kasım 1922'den 23 Ocak 1923'e kadar sürmüş, ikinci dönemi ise tam bir ay sonra başlamış ve 24 Temmuz 1923'te tamamlanmıştır. Resmî tutanaklar özel bir ciltte yayımlandı: bkz. *Conférence de Lausanne sur les Affaires du Proche-Orient (1922-1923): Recueil des Actes de la Conférence Première Série. Protocoles des Séances Plénières et Procès-Verbaux et Rapports de la Première Commission*, Paris, Imprimerie Nationale, 1923. İngilizce: *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs* (LCNEA), cmd, 1923 Foreign Office (Türkiye, No: 1, 1923); Türkçe çevirisi için Seha L. Meray, *Lozan Konferansları: Tutanaklar, Belgeler*, c. 8 (bilhassa I ve II. cilt), 2. baskı, İstanbul, 1993.

(Marquis Curzon of Kedleston) başkanlığını üstlendiği “Ülke ve Askerî Meseleler’ (Birinci veya Üst) Komisyon”unda tüm detaylarıyla tartışılan bir konu haline geldi. Bu arada, nüfus mübadelesi, azınlık hakları ve özellikle Patrikhane sorunu, çözülmesi zor konular haline gelince, özel alt komisyonların kurulmasına karar verildi.⁴ Ancak Patrikhane’nin İstanbul’dan uzaklaştırılması ihtimali ve bunun sebep olduğu fikir ayrılıkları, bu meselenin çözümünü acil kılıyordu. Böylece Patrikhane sorunu, sert ve şiddetli tartışmaların doğmasına sebep olurken, nüfus mübadelesi için kurulan alt komisyondaki müzakerecilerin de ele alması gereken, çözülmesi en zor konulardan birisi hâline dönüştü.⁵

Yunan Delegasyonu Başkanı Eleftherios Venizelos, Patrikhane konusunun sorumluluğunu üstlenmişken, alt komisyonda müzakereleri Yunan Heyeti’nin ikinci temsilcisi olan Dimitrios Kaklamanos (Yunanistan’ın Londra eski Büyükelçisi) sürdürüyordu. Yunanistan, İstanbullu hukukçularından Mihail Theotokas’ı azınlık ve Patrikhane konuları hak-

4 26 oturumda çalışmalarını tamamlayan Birinci Komisyon ülke ve askerlik sorunlarında yetkiliydi. Bu yazı, konferansın yalnızca Patrikhane sorunu ile ilgili kararlarına ve tartışmalarına değinmektedir. Lozan’da tartışılan ve özellikle Yunan tarafını ilgilendiren konuların ayrıntılı analizi için bkz. Giannis Giannouloupoulos’un yayımlanmamış doktora tezi, *The Lausanne Treaty and the Greek Question* (Londra Üniversitesi) ve yine aynı yazarın, “I Diethnis Syndiaskepsi kai i Synthiki tis Lozannis”, *Istoria tou Ellinikou Ethnous* (“Uluslararası Lozan Konferansı ve Antlaşması”, Yunan Ulusu’nun Tarihi), cilt 15, Atina, 1978, s. 260 vd. Ayrıca Lozan’daki Türk diplomasisi için bkz. Roderic H. Davison, “The Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne”, *The Diplomats*, (der.) G.A. Craig ve F. Gilbert, Princeton, 1953, s. 277-92. Lozan’a ilişkin Türkçe bibliyografya oldukça zengindir, bkz. M. Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul 1933, cilt 2, s. 295-297; Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul 1943, s. 127-137.

5 Mübadele Alt Komisyonu 02.12.1922 tarihinde kuruldu. Ayrıntılar için bkz. Alexis Alexandris, “I Syndiaskepsi tis Lozannis 1922-1923: I diefthetisi tou thematos tou Oikumenikou Patriarheiou kai ton Ellinon tis Konstantinoupolis” (Lozan Konferansı 1922-1923: Ekümenik Patrikhane ve İstanbul Rumlarının sorunlarının düzenlenmesi), *Deltio tis Istorikis kai Ethnologikis Etereias Ellados*, 24 (Atina 1981) 315-8.

kında danışman olarak görevlendirirken; Patrikhane, Angelos Ioannidis ve Mihail Kepetzi gibi Rum hukuk danışmanlarının eşliğinde, Akşehir (*Thiatira*) Metropoliti Yermanos'u gayriresmî gözlemci olarak Lozan'a göndermişti.⁶ İsmet Paşa ve Rıza Nur, Patrikhane konusunun görüldüğü müzakerelerde, Hristiyan azınlıklar konusunda sert bir tutum gösterdiler. Patrikhane meselesinde hangisinin daha kararlı bir tavır sergileyeceği, bu ikilinin arasında güçlü bir rekabetin doğmasına sebep oldu.

Mübadele Alt Komisyonu'nun başına İtalya'nın Atina Büyükelçisi Giulio Cesare Montagna getirildi. İngiliz ve Yunan diplomatların değerlendirmelerine göre, alt komisyon başkanı, Patrikhane karşıtı bir tutumu benimseyerek, Türk tarafının talepleri lehinde tavır aldı. Rıza Nur anılarında, Lozan'daki müzakereler süresince dostluk ilişkileri geliştirdiği Montagna'nın Yunan karşıtı duygular beslediğini ve Türk tarafına Patrikhane'nin yalnızca bir Türk kurumu olduğu tezi üzerinde odaklanmasını tavsiye ettiğini anlatır.⁷ İtalyan diplomat, Yunan meslektaşına Patrikhane sorununda Yunanistan'ın yetkili olmadığını da iddia eder. Atina, bir yandan Montagna'nın Lozan'daki bu tutumundan endişelenirken, öte yandan başta Oniki Adalar'daki İtalyan yönetimi Genel Valisi Mario Lago olmak üzere, bütün İtalyan Heyeti üyelerinin Yunanistan'a karşı topyekûn düşmanca duygular sergilediğini kaygı ile izler.⁸ İtalyanların bu yaklaşımı, Patrikhane ve Anglikan Kilisesi tarafından, Vatikan ile Roma Katolik Kilisesi'nin Patrikhane'ye karşı rekabet duygularının bir

6 Yermanos Strinopoulos Patrikhane'nin Batı Avrupa sorumlusuydu ve resmi makamı Londra'daydı.

7 Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım. Rıza Nur-İnönü kavgası, Lozan ve Ötesi*, cilt 2, Abdurrahman Dilipak, İstanbul, 1992, s. 262. Doktor Rıza Nur, hükümetin Sağlık Bakanı idi.

8 Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 19.12.1922, No: 14263 YDBA/A5/VI (Yunan Dışişleri Bakanlığı Arşivi); Alexandris'ten (Atina) Venizelos'a (Lozan), 21.12.1922, No: 14337, YDBA/ A5.

göstergesi olarak değerlendiriliyordu. Fransız Delegasyonu ise İstanbul'da gücü azalmış bir Patrikhane'nin, daha doğrusu bir episkoposluğun kalmasını hedeflemektedir.⁹ Bu çerçevede, Fransız basını ve özellikle *Paris Temps* gazetesi Patrikhane'yi alaycı ve küçümser bir ifadeyle "gölgenin gölgesi" (*l'ombre de l'ombre*) olarak nitelendiriyordu.¹⁰ Böylece müzakerelerin başında, Patrikhane konusunda İngiliz ve Fransız heyetleri arasında bir fikir ayrılığının olduğu gözlemleniyordu. Çünkü İngilizler, İstanbul'da Patrikhane'den bağımsız otosefal bir Rum Ortodoks Episkoposluğun varlığının Doğu Kilisesi hukukuna göre bölücü (*schismatic*) olacağını savunuyorlardı.¹¹

Lozan'da, Türk Delegasyonu'nun Patrikhane'nin Türkiye dışına taşınmasına yönelik talebine sadece Yunanistan değil, aynı zamanda İngiltere de şiddetle karşı çıkmıştı. Bununla beraber Patrikhane'nin evrensel karakterinden, dünya çapındaki dinî otoritesinden ve Ortodokslar arası dayanışmadan dolayı, Balkan devletleri de (Romanya, Sırbistan) Patrikhane'nin İstanbul'da kalması tezini desteklediler. Patrikhane'nin haklarını korumak amacıyla, tıpkı diğer Avrupa başkentlerinde olduğu gibi, ABD'de de, oldukça önemli, mücadeleci ve etkin bir baskı grubu oluşturulmuştu.¹² Aynı zamanda Ortadoğu'daki Ortodoks Patrikhaneleri, Bükreş ve Belgrad Kiliseleri ve ayrıca Uppsala (İsveç Luteriyen) Başepiskoposluğu, Patrikhane lehine benzer gi-

9 Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 03.01.1923, YDBA/A5/VI.

10 Gazete bu deyim, Anadolu ve Doğu Trakya Rumlarının mübadeleye tâbi tutulup yurt dışına çıkarılmasıyla yalnızca İstanbul Rumlarının oluşturduğu bir Patrikhane'nin küçüklüğünü alaycı bir tarzda vurgulamak için kullanılmıştır.

11 Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 03.12.1922, No: 14877, YDBA/A5/VI.

12 Ekümenik Patrikhane'den Akşehir (*Thiatira*) Metropolitisi Yermanos'a, Anninos'tan (İstanbul) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 06.01.1923, No: 6486, YDBA/A5.

rişimlerde bulundular. Bütün bunların sonucu olarak, Lozan'da Lord Curzon, Patrikhane'nin İstanbul'da kalması gerektiği dışında başka hiçbir konu için bu kadar çok çağrı ve telgraf almadığını açıkladı.¹³ Hepsinden ziyade, Patrikhane'ye en önemli ve etkili desteği, dinî müttefiği olan Anglikan Kilisesi adına Canterbury Başpiskoposu Randall Davison verdi. Açıkçası Başepiskopos Davison, İngiliz Hükümeti'ne Türk Heyeti'nin taleplerine boyun eğmemesi yönünde sürekli ve ısrarlı bir şekilde baskı yapıyordu.¹⁴ Anglikan Kilisesi, Dışışleri Bakanlığı'na (Foreign Office) ilettiği bir raporda, İngiliz Hükümeti'ne Patrikhane'nin muafiyet statüsünün (*extritorial status*) güvence altına alınması için çağrıda bulunmuştu.¹⁵

Patrikhane'nin, Roma-Katolik güçlerin (İtalya ve Fransa) desteğiyle, Türk hâkimiyeti altında gücü azaltılmış kısıtlı ve yerel bir Rum Ortodoks Kilisesi'ne dönüştürülmesi ihtimaline karşı Anglikan Kilisesi, Patrikhane'nin endişelerini paylaşmaktaydı. Canterbury Başepiskoposluğu'nun Ortodoksluk konularındaki danışmanı Başrahip A.J. Douglas'a göre: "Vatikan, Doğu'nun çok önemli siyasi ve dinî bir kurumu olan Ekümenik Patrikhane'nin ortadan kalkması-

13 Kklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışışleri Bakanlığı'na, 28.12.1922, No: 14660, YDBA/A5/VI. Dünya Hristiyan kamuoyunun Patrikhane lehine katkıları için bkz M. Valakou- Theodoroudi, *To nomiko perigramma tou Oikumenikou Patriarheiou sto plaisio tis Diethnous Koinotitas* (Uluslararası cemaat çerçevesinde Ekümenik Patrikhane'nin hukuki ana hatları), Selanik-Atina 2001, s. 19-22.

14 Canterbury Başepiskoposluğu'nun arşivleri, Anglikan Kilisesi'nin de barındığı Lambeth Palace (LPA) kütüphanesinde korunmaktadır. Bu arşivde Ekümenik Patrikhane ile Anglikan Kilisesi arasındaki ilişkilerden söz eden özel dosyalar bulunmaktadır. Canterbury Başepiskoposu (Archbishop of Canterbury) Randall Davison'un şahsi arşivinde ise Lord Curzon'a Patrikhane'nin İstanbul'da kalması yönünde yazılmış uzun bir rapor bulunmaktadır, 21.12.1922, LPA/DavisonP (Papers) 32/3. Başepiskoposun Curzon'a yolladığı telgraf da benzer içeriktedir, 21.12.1922, LPA/DavisonP. 32/3.

15 Canterbury Başpiskoposluğu'nun Dışışleri Bakanlığı'na verdiği rapor, Londra, 10.11.1922, LPA /Davison P. 23/3.

nın, Roma-Katolik Kilisesi'nin büyük bir zaferi olacağını hesaplamaktadır.”¹⁶

Aynı düşünceden hareketle, Canterbury Başepiskoposu, Lord Curzon'a yolladığı mektupta şunları söyler: “Roma-Katolik Kilisesi'nin bu önemli meselede oynadığı rol çok üzücüdür. Ekümenik Patrikhane'nin zayıf düşmesi muhtemelen Vatikan'da memnuniyetle karşılanacaktır”.¹⁷ Anglikan Kilisesi, Lord Curzon'un Patrikhane'nin dünyevi yetkilerinin ve siyasi ayrıcalıklarının korunması yönünde isteksiz davranmasının sorumluluğunu Osmanlı konularında uzman olan Katolik İngiliz diplomat ve İngiliz temsilciliğinin üyesi Andrew Ryan'a yükleme noktasına vardırır. Tıpkı danışman Douglas'ın uyardığı gibi: “Mademki Lord Curzon olayları Ryan'ın kendisine aktardığı gibi görüyor, o zaman Patrikhane'yi sadece kâğıt üzerinde kalacak olan resmî güvencelerle, Türklerin merhametine bırakmaktan başka bir şey yapılamaz”.¹⁸

Patrikhane sorununun tartışılması

Türk tarafı Patrikhane'nin evrensel karakterini ve uluslararası itibarını fark ettiğinden müzakerelerde, geniş katımlı Lozan Konferansı'nı –ve dolayısıyla uluslararası topluluğu– ekümenik kurumun Türkiye haricine nakli konusunda ikna etme girişiminde bulunur. İlk başta Rıza Nur, Patrikhane ve bütün Rum Ortodoks cemaatinin Türkiye'den sınır dışı edilmesi konusuna öncelik verilmesini talep eder. Mamafih, Türk Heyeti Yunanistan Batı Trakya bölgesinde

16 Lambeth Palace Kütüphanesi'nde bulunan başrahip A.J. Douglas'ın arşivi, Douglas'tan Rahip Bell'e, Londra'ya, 01.01.1923, LPA/Doug.P.148/4. Ayrıca bkz. A.J Douglas'ın Patrikhane'yi candan destekleyen mektubu, *Times* gazetesi, 12.12.1922.

17 Davison'dan Curzon'a, Londra, 30.10.1922, LPA/DavisonP. 32/3.

18 Douglas'tan Bell'e, Londra, 01.01.1923, LPA/Doug.P.148/4.

yaşayan Müslüman azınlığın bölgeden ayrılmamasına mu-
kabil, Ortodoks Rumların bir bölümünün İstanbul'da kal-
masını kabul eder.¹⁹ Buna rağmen, Türk Delegasyonu Pat-
rikhane ile ilgili tutumunu değiştirmeyi reddeder.²⁰

Rıza Nur, 16 Aralık 1922 tarihinde yetkili alt komisyon-
da yaptığı konuşmada “din adamlarının dünyevi ayrıcalık-
larının kaldırılması ve Ekümenik Patrikhane'nin Türkiye
sınırları dışına çıkarılmasını” talep eder.²¹ Türk temsilcinin
açıklamasına göre, Patrikhane'nin yurt dışına gönderilmesi
engellenemezdi, çünkü Patrikhane çağa uymayan gerici bir
kurumdu ve ülkenin laikleşmesi ve Türkleşmesi yönünde-
ki reform politikasıyla bir tezatlık oluşturmaktaydı. Türki-
ye'de hilafet ve saltanatın birbirinden ayrılarak, saltanatın
kaldırıldığını hatırlatır. Aynı zamanda Türk Delegasyonu,
Türkiye'nin farklı inançlara, Batı ülkelerinin kendi toprak-
larında yaşayan azınlıklara verdikleri dinî vazifelerini rahat-
lıkla yerine getirme olanağının benzerini ve “tam bir din-
sel özgürlük” sağlayacağını da güvencesini verir. Böylece
Türk Hükümeti, Rum Ortodoks din adamlarının faaliyetle-
rini sadece dinî alanda sınırlandırması şartıyla, nüfus mü-
badelesinin ardından İstanbul'da kalacak olan Rum azınlı-
ğın dinî ihtiyaçlarını karşılamak için İstanbul Kilisesi'nin
(aslında yerel bir Başepiskoposluk) kalmasına ve bir vekil
(vicaire) tayin etmeye hazır olduğunu beyan eder. Esasın-

19 LCNEA, s. 207, 211. Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 17.12.1922, No: 14211, YDBA/A5/VI. Ayrıca Karacan, *a.g.e.* s. 136-7.

20 Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 14.12.1922, No: 14089 ve No: 14090, YDBA/A5/VI. Londra'daki *Times* gazetesinin yazdığına göre, “Türk Hükümeti, sayıları 200.000'i bulan İstanbullu Rumun Türkiye'de kalma-
sını kabul etti. Fakat Ekümenik Patrikhane'nin ülke sınırları dışına çıkarılma-
sı yönündeki kararında ısrarlı olan Türk tarafı, 500 yıldır reayayı tenkil eden ve
koruyan bu kurumdan İstanbul Rum camiasını mahrum etmeye çalışmaktadır”.

21 Rıza Nur'un yazılı açıklamasının Lozan tutanaklarında yer alan çevirisi için
bkz. LCNEA, s. 333-4. İlgili telgraf, Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri
Bakanlığı'na, No: 14596, 27.12.1922. YDBA/A5/VI.

da Türk tarafının önerdiği, Anadolu'lu ayrılıkçı (*schismatic*) eski rahip Papa Eftim'in Kemalistlerin desteğiyle kurduğu milliyetçi eğilimli Türk Ortodoks oluşumunun bir benzerinin tanınmasıydı.²²

Türk tarafının, Patrikhane'nin ülke dışına çıkarılması yönündeki isteklerini dile getiren yazılı açıklamada, "Ekümenik Patrikhane" başlığının belirgin bir şekilde kullanılması özellikle dikkat çeker. Dolayısıyla Türk Heyeti'nin kurulmasını talep ettiği "İstanbul Başepiskoposluğu"ndan farklı bir kurum olduğu görülür.²³ Rıza Nur, Türk tezlerini ve taleplerini 4 Ocak 1923 tarihinde daha da anlaşılır kılaraq, "Ekümenik Patrikhane'nin Aynoros'a taşınmasını" önerir. Böylece Patrikhane Aynoros'tan "Ortodoks dünyası üzerindeki ruhanî liderliğini icra etmeye devam edebilecektir" diyerek, sözünü bitirir.²⁴

- 22 1919-1922 Türk-Yunan savaşı döneminde Anadolu'da Papa Eftim tarafından ayrılıkçı bir Türk Ortodoks Kilisesi'nin kurulma çabası için bkz. Alexis Alexandris, "Iapopeira dimiourgias turkorthodoksis Ekklesias stin Kapadokia" (Türk Ortodoks Kilisesi'nin Kapadokya'da Kurulma Girişimi), *Deltio Kentrou Mikrasiatikou Spoudon* (Küçük Asya Araştırmaları Merkezi), 4 (Atina 1983) 159-210; ayrıca, Minas Minaidis, "O Papa Efthim" (Papa Eftim), *Thrakiki Epeitirida* (Trakya Yıllığı), 4 (Komotini 1983) 341-8. Ayrıca bkz. Foti Benlisoy'un çalışması, *Papa Efthim and the Foundation of The Turkish Orthodox Church*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2002). Papa Eftim'i, göklere çıkaran birçok çalışmalardan bazıları için bkz. Erol Cihan-gir, *Papa Eftim'in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul 1996, s. 99-100; Hakan Alkan, *Türk Ortodoks Patrikhanesi*, Ankara 2000, s. 33-51; Mustafa Baş, *Türk Ortodoks Patrikhanesi*, İstanbul 2005, s. 59-72. Bilimsel boyutta Türk Ortodoks Kilisesi girişimini ele alan Baskın Oran'ın kolektif çalışması, bkz., *Türk Dış Politikası*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 190.
- 23 Lozan'da Türk Heyeti'nin "Ekümenik Patrikhane" terimini nasıl kullandığı için bkz. Meray, *a.g.e.*, s. 337; Cemil, *a.g.e.*, s. 295. Yunan bakış açısından bkz. Basil S. Giannakakis, "International Status of the Patriarchate", *Greek Orthodox Theological Review*, 2 (1956) 222; Harry J. Psomiades, "The Ecumenical Patriarchate Under the Turkish Republic: The First Ten Years", *Balkan Studies*, 11 (1961) 2; Chrysa Karikopoulou, *To Diethnes kathestos tou Oikumenikou Patriarheiou*, (Ekümenik Patrikhane'nin Uluslararası Statüsü), Atina, 1979, s. 95-96.
- 24 LCNEA, s. 336. Bkz. Giannakakis, *a.g.e.* Patrikhane'nin uzaklaştırılması yönünde Türk tarafının tezi hakkında, bkz. Cemil, *Lozan*, s. 296. Ayrıca Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 04.01.1923, No: 15018, YD-BA/A5/V1. Aynoros (Ayion Oros veya Athos) kuzey Yunanistan'ın Halkidiki

Öte yandan Venizelos, bütün bu zor şartlara rağmen, Patrikhane'nin itibarı ve uluslararası alandaki gücü sayesinde ve elbette tarihî mekânı olan Fener'de kaldığı sürece, evrensel görevini icra etmeye devam edeceğine inanıyordu. Yunan Hükümeti de bununla hemfikirdi. Bunun sonucunda Yunan Delegasyonu Patrikhane'nin taşınmasına kat'i bir şekilde karşı çıktı. Bu karar, resmen 17 Aralık günü, Bakanlar Kurulu tarafından alınan bir kararla onaylandı.²⁵ Yunan temsilcisi Dimitrios Kaklamanos, 26 Aralık tarihinde Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu'na sunduğu Yunan tezini açıklayan yazılı bildiride, Türk tarafının, Patrikhane'nin tarihî mekânından uzaklaştırılması ve aynı zamanda eski çağlardan beri (*ab antiquo*) tanınmış dinî ve siyasi haklarının elinden alınması taleplerinin, Türkiye'deki rejim değişikliğine bahane olarak gösterilemeyeceğini vurgular.

Kaklamanos'un bu yazılı bildirisinde Yunan tarafının Patrikhane ile ilgili tavrı kayda geçmiştir: "Türkiye'de yaşayan Hristiyanların hakları, özlü nitelik ve dinle iç içe olma özelliklerinden dolayı, fiilen (*de facto*) ve Kilise hukukuna (*jure canonico*) göre bunları uygulamaya tek yetkili kişi olan Ekümenik Patriğe bağlıdır. Tarihî mekânı her zaman İstanbul olan Patrikhane, Birinci ve Dördüncü Hristiyan Ekümenik Konsillerinde alınan kararlarla kurulmuştur. Bu kararlar tüm Kiliselerin uyguladığı Kilise hukukunun temelini oluşturur ve bundan dolayı Patrikhane'nin yeri sabit ve taşınılmazdır. Ancak yeni bir Konsil, Patrikhane'nin taşınıp taşınmayacağı konusunda karar verebilir. Siyasi bir konferansın ve bu konuyla ilgili alacağı kararların hiçbir hukuki geçerliliği olamayacaktır. Bahse konu sebeplerden dolayı Yunan

yanımadasının üç uzantısından birisinde bulunan ve 20 hükümlü Ortodoks manastırdan oluşan bölge.

25 Alexandris'ten (Atina) Venizelos'a (Lozan), No: 14182. 17.12.1922.BME-VA/34 (BMEVA, Benakis Müzesi'ndeki Eleftherios Venizelos Arşivi).

Heyeti Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasıyla ilgili müzakerelere iştirak etmeme kararına tamamıyla bağlı kalacaktır.”²⁶

Bunun yanında, Yunanistan'ın Patrikhane'nin sınır dışı edilme olasılığını kabul etmemesinin başka bir sebebi daha vardı. Kaklamanos'un belirttiğine göre, böyle bir ihtimal İstanbul'da yaşayan Hristiyan Rum cemaatinde “gerçek bir paniğe ve kaçışa” sebep olacak ve Lozan müzakerelerinde tartışılan gayrimüslim azınlıkların haklarının korunması meselesi önemini yitirecekti.²⁷

Bu arada Atina'daki devrimci hükümet, 17 Aralık'ta Lozan Yunan Heyeti Başkanı Venizelos'a Patrikhane'nin ve İstanbul'daki Rum azınlığın himayesini teminat altına almayan hiçbir antlaşmayı imzalamayacağını yazılı olarak bildirir. Bu raporda Yunan Hükümeti, Patrikhane'nin tarihî mekânı olan Fener'den zorla çıkarılmasını, Yunanistan için *casus belli* sayılacağını belirtir.²⁸ Nitekim Theodoros Pangalos'un Yunan ordusuna başkumandan olarak atanmasından hemen sonra, Meriç (Evros) ordusu yeniden örgütlenir. Bunun sonucunda Yunan ordusunun Doğu Trakya ve İstanbul'a doğru askerî bir harekât yapmasını isteyenlerin sesleri yükselmeye başlar.²⁹ Belli ki Atina devrimci hükümeti, Doğu Trakya, İmroz ve Bozcaada'da yaşanan toprak kayıplarından sonra, Türkiye lehine yeni bir ödün daha verebilecek durum-

26 LCNEA, s. 333-4. Ayrıca Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 27.12.1922, No: 14596, YDBA/A5/VI.

27 Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 27.12.1922, No: 14596, YDBA/A5/VI.

28 Alexandris'ten (Atina) Venizelos'a (Lozan), 21.12.1922, No: 14337, BME-VA/ 34. Yunan liderler, Plastiras ve Gonatas'ın konuyla ilgili açıklamaları için, Bentinck'ten (Atina) Dışişleri Bakanlığı'na, 28.12.1922, FO (Dışişleri Bakanlığı Arşivi)/371/7919/E4541. Alexandris, “İ Sindiaskepsi tis Lozannis”, s. 320. Venizelos yanlısı subaylar Yunanistan'ın Anadolu savaşında uğradığı hezimetten hemen sonra ayaklandılar ve devrimci bir hükümet kurdular.

29 Bentinck'ten (Atina) Curzon'a (Lozan), 28.12.1922, FO/371/9123/363. Ayrıca Venizelist *Elefthero Vima* gazetesi, 15.12.1922.

da değildi. Yunan Hükümeti'nin Başkanı Nikolaos Plastiras, 1 Ocak 1923'te Selanik'te yaptığı basın açıklamasında, Patrikhane sorunu ve İstanbul'daki soydaşlarının korunması meselesi muallakta kaldığı sürece, Yunanistan'ın hiçbir barış antlaşmasını imzalamayacağı yönündeki kararlılığını dile getirir. Atina'da Patrikhane'nin Lozan Konferansı'nın garantisi olmadan, yeni Türk rejiminin vesayeti altında ve başka dinden bir ülkenin iç hukukuna dayalı bir ortama terk edilmemesi gerektiğini destekleyen bir milliyetçi düşünce hâkimdir. Patrik Meletios Metaksakis de bu düşünceyi teşvik eder. Diğer taraftan Dışişleri Bakanı Apostolos Alexandris, 21 Aralık'ta Venizelos'a, Atina'nın verebileceği tek ödünün Patrikhane'nin dinsel görevleri dışındaki milletbaşı imtiyazlarının sınırlandırılması olduğunu bildirir.³⁰

Atina'nın kararlılığına rağmen, Lozan'daki Yunan Delegasyonu'nun bazı diplomatik yaklaşımları açık vermemekteydi. Venizelos müzakerelerde Türkiye'nin Patrikhane'ye karşı olan yükümlülüklerine değinirken, Patrikhane'nin bir Osmanlı kurumu olduğu için Türk Hükümeti'nin her türlü sorumluluğunu reddetmeye ve sınır dışı edilmesini talep etmeye hakkı olmadığını iddia etme noktasına kadar varır.³¹ Açıkçası Venizelos'un Patrikhane'nin İstanbul'dan gönderilmesini önlemek için kullandığı bu kanıt, panörtodoks kurumun dünya çapındaki dinî otoritesinin değerini düşürüyordu. Türklerin, Venizelos'un tezini, kendi lehlerinde kullanarak Patrikhane'yi bir Türk kurumu olarak göstereceklerini öngören İngilizler buna tepki gösterdiler. Lord Curzon bir yandan "siyasi koşulların karmaşık olduğu 1918-1922 dönemi boyunca" Patrikhane'nin önderliğinde gelişen siyasi

30 Alexandris'ten (Atina) Venizelos'a (Lozan), 21.12.1922, No: 14337, BME-VA/34. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Alexandris, "I Sindiaskepsi tis Lozannis", s. 313-4.30.

31 Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 15.12.1922, No: 14167, YDBA/A5/VL.

eylemleri “üzücü bir olay” olarak eleştirirken, diğer yandan Patrikhane’nin evrensel kimliğinden dolayı sıradan bir Türk kurumu olarak kabul edilemeyeceğini ve bu eylemin asırlardır var olan Patrikhane’nin kaderini etkilemeyeceğini iddia etmeye devam eder.³²

Türk Heyeti Patrikhane sorunu ciddi boyutlara ulaşınca, Ankara’dan Patrikhane ve kiliseler konularında uzman bir kişinin Lozan’a gönderilmesini talep eder.³³ Türk Hükümeti, 16 Aralık 1922 tarihinde, İsmet Paşa’ya eski Adliye Nezaret-i’nde Mezahib (Mezhepler) Müdürü olan Baha Bey’in, Türk Temsil Heyeti’nin özel danışmanı olarak görev almak üzere İstanbul’dan Lozan’a doğru yola çıktığını bildirir. Baha Bey, çalıştığı bakanlıkta Patrikhane ve buna bağlı olarak İstanbul’daki Rum Ortodoks ruhban sınıfı konularında uzman birisiydi.³⁴ Baha Bey, Lozan’a gitmeden önce, Bab-ı Âli’de Patrikhane kapı kehayası (temsilcisi) Antonis Oikiadis ile buluşur ve ona Patrikhane’nin ve imtiyazlarının korunmasını İsmet Paşa’ya önermek niyetinde olduğunu söyler. Ayrıca “İstanbul’daki Rum nüfusunun haklarını desteklemeyi düşünmekle birlikte, aynı şeyi Patrik Meletios için yapmayacağını” da açıklar.³⁵ Gerçekten de Baha Bey’in, Lozan’da Patrikhane’nin Türkiye’de muhafaza edilmesi yönünde bir tavır sergilediği ve bu davranışıyla Patrikhane’nin derhal sınır dışına çıkarılmasını isteyen Türk Heyeti’nin tepkisini çektiği, Rı-

32 Lozan’dan İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na gönderilen bir telgrafta Lord Curzon Yunan tarafının tezini onaylamadığını açıklar ve dahası “Yunanlılar izledikleri bu taktikle Patrikhane sorununu karmakarışık bir hale getiriyorlar” diye fikrini belirtir, Curzon’dan (Lozan) Crowe’a (Dışişleri Bakanlığı), 08.01.1923, FO371/ 9058/E381.

33 İsmet İnönü’den (Lozan) Başbakan Rauf Orbay’a (Ankara), No: 101, 14.12.1922, Bilal N. Şimşir’in *Lozan Telgrafları* adlı eserinde, c. I, (1922-1923), Ankara, 1990, s. 217

34 Rauf Orbay’dan (Ankara) İsmet İnönü’ye (Lozan), No: 117, 16.12.1922, Şimşir, *a.g.e.*, s. 227.

35 Meletios’dan Venizelos’a gönderilen telgraf, Anninos’dan (İstanbul) Yunan Dışişleri Bakanlığı’na, 20.12.1922, No: 14342, YDBA/A5.

za Nur'un anılarından da ortaya çıkmaktadır. Baha Bey Lozan'da çok az bir süre kalır ve Ankara Hükümeti onu geri çağırır.³⁶

Bu arada Lozan'da görüşmeler çıkmaza doğru sürüklenince, 26 Aralık'ta Fransız Heyeti Alt Komisyon'a Patrikhane'nin korunup aynı zamanda bağımsız yerel bir Ortodoks (veya Türk Ortodoks) Başepiskoposluğu'nun kurulmasıyla, İstanbul Ortodoks Kilisesi'nin iki dinsel iktidara bölünebileceğini öngören uzlaştırmacı bir öneri sunar.³⁷ Bu çözüm yolu ile, Patrikhane'nin ekümenik kimliğinin korunması garanti altına alınacak ve evrensel ruhanî yetkilerine de dokunulmayacaktı. Bununla beraber, her türlü siyasi ve idari yargı yetkilerinden ve Rum Ortodoks cemaatiyle doğrudan ilişki kurmaktan feragat edecekti.³⁸ Mamafih Kilise hukukuna göre, iki ayrı başkilisenin aynı dinî yetki alanında bir arada bulunmasının imkânsız olduğunun altını çizen Yunan tarafı buna itiraz eder. Aynı zamanda Fransız önerisine karşılık Patrikhane, kendisine bağlı olmak kaydıyla, İstanbul'daki Ortodoks cemaatin dinî, idari, hayır kurumları ve eğitim meselelerinde yetki sahibi olacak bir metropolitin atanmasını teklif eder. Barış antlaşmasının son metnine dahil edilmesi ricası ile Patrikhane'nin bu karşı tasarısı Yunan Heyeti'ne Akşehir (Thiatira) Metropoliti Yermanos aracılığıyla sunulur. Bu teklif, önerilen başmetropolitin (*grand vicaire*) yetkilerini ve Patrikhane'ye bağlı olduğunu belirten dört maddeyi içerir.³⁹ Fakat Türk tarafı alternatif önerileri tartışmaya hazır

36 Rıza Nur, a.g.e., s. 271-273.

37 Bu metinde bağımsız İstanbul Ortodoks Başepiskoposluğu'nu nitelendiren *Grand Vicariat* veya *Evêché Orthodoxe Indépendant* gibi terimler kullanılmıştır. Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, No: 14596, 27.12.1922, YDBA/A5/VI.

38 Fransız tarafının önerisinin temel noktaları İngiliz *Times* gazetesinde yer almaktadır, 27.12.1922.

39 Patrikhane'nin açıklaması, No: 8644, 02.01.1923, BMEVA/35. Ayrıntılar için bkz. ilerideki sayfalar.

görünmez. Patrikhane sorununun çözümü için Fransızların ortaya koyduğu plandan tam bir gün sonra, Türk Heyeti'nin Başkanı İsmet Paşa, *Tanin* gazetesi muhabirine, "Endişelenmeyin, Yunan hedef ve ideallerinin hizmetinde siyasi bir örgüt gibi çalışmış kurumların ülkemizde kalmasını, şartlar ne olursa olsun kabul edecek değiliz," diyerek güvence verir.⁴⁰

Aynı gün Yunan Başbakanı Stylianos Gonatas, *Estia* gazetesine verdiği demeçte Yunanistan'ın Patrikhane konusunda asla taviz vermeyeceğini açıklar.⁴¹ Venizelos da aynı kararlılıkla, Lozan'daki İngiliz meslektaşlarıyla konuşur.⁴² İçinden çıkılması zor bir duruma dönüşen bu sorun karşısında, Lord Curzon da Andrew Ryan'dan durumu ele alan bir rapor hazırlamasını ister.⁴³ Andrew Ryan hazırladığı ayrıntılı raporda, Patrikhane'nin lağvedilmesi durumunun tüm Hristiyan âleminin dinî duygularını ciddi bir şekilde zedeleyeceğini, bu yüzden de İngiltere'nin Patrikhane'nin uzaklaştırılması teklifine itiraz etmeye devam etmesi gerektiği konusunda ısrar eder. İngiliz diplomat, uluslararası önemde bir ruhanî itibara sahip olan Patrikhane'nin, Ortodoks dünyasının Başkilisesi ve eşitler arasında ilk tahtı (*primus inter pares*) olduğunu hatırlatır ve Türklerin ilerde Patrikhane'nin yalnızca bir Türk kurumu olarak tanınması yolunda sunacakları her talebi önlemek için, İstanbul Kilisesi'nin evrensel boyutunun özellikle vurgulanması gerektiği hakkında uyarıda bulunur.

40 *Tanin*, 28.12.1922. Patrikhane konusunun Lozan'da tartışılması hakkında bkz. Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhane'sinin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul, 2001, s. 197-214.

41 Atina'daki İngiltere Büyükelçisi, başkomutan Theodoros Pangalos'un Trakya'ya varmasıyla, "İstanbul'a karşı yapılacak bir Yunan saldırı ihtimalini küçümsemek" gerektiği konusunda uyarıda bulunur, Bentinck'den (Atina) Dışişleri Bakanlığı'na, 28.12.1922, FO/371/7919/E4543.

42 Venizelos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, No: 707, 5.1.1923, BME-VA/35.

43 Lord Curzon'un, meselenin Alt Komisyon'da çıkmaza saplanacağını öngören telgrafı, 22.12.1922, FO/371/7969/E14370/13003.

Ryan, raporunda Patrikhane'nin geleneksel milletbaşı olmasından dolayı sahip olduğu ayrıcalıklı siyasi ve idari haklarının kaldırılması için talepte bulunan Türk tarafının bu isteğinin tatmin edileceğini de öngörür.⁴⁴ Ryan'ın kişisel arşivinden de görüldüğü gibi, İngiliz Heyeti Başkanı Lord Curzon, iş arkadaşının önerilerini benimser ve kendi tezini de bu açıklamaların temelinde geliştirir.⁴⁵

Montagna, 8 Ocak 1923'te Konferansa sunduğu raporda, Mübadele Alt Komisyonu'nun yirmi altı oturumundan yirmisinin Patrikhane meselesiyle ilgilendiğini ve Komisyon'un bu soruna çözüm bulmakta yetersiz kaldığını belirtir.⁴⁶ Rıza Nur da anılarında Patrikhane sorunundan "Lozan Konferansı'nı meşgul eden en hassas konulardan birisi ve hükümetten (Ankara) meseleyle ilgili gerekli talimatlar verilmediğinden, sorunun ele alınması daha da zorlaştı" diye söz eder.⁴⁷ Bu arada Fransız temsilcisinin Yunan tezlerine karşı takındığı olumsuz tavır, Türk tarafının kararlılığını güçlendirir.⁴⁸ Lord Curzon, Fransızların bu tutumuna karşı, Patrikhane sorununun çözümü konusunda İngiliz ve Fransız temsilcilerinin benimseyebilecekleri ortak bir görüşe varmaları için Ryan'ı görevlendirir. Bunun akabinde, Fransızların İstanbul Kilisesi'nin ikiye bölünmesi yönündeki teklifini ve Ryan'ın raporundaki önerileri bertaraf etmek amacıyla, Konferans çerçevesinde Fransa ve İngiltere temsilcile-

44 Andrew Ryan'ın Ekmüenik Patrikhane sorununa dair raporu, 26.12.1922, FO/371/7919/E14576/53.

45 Ryan Belgeleri, 26.12.1922. FO/800/40. *The Times*'a göre (26.12.1922), Andrew Ryan, bu öneriyi Yunanistan ve Türkiye temsilcilerine sunması için Lord Curzon tarafından görevlendirilir. İngiliz diplomat anılarında, bu temaslardan da söz eder, bkz. Andrew Ryan, *The Last of Dragomans*, Londra 1951, s. 181.

46 *Report adressed to Lord Curzon, President of the First Comission, by M. Montagna, President of the Sub-Comission on the Exchange of Populations*, 08.01.1923, LCNEA, s. 328- 37. Ayrıca *Times* gazetesi, 11.01.1923.

47 Rıza Nur, a.g.e., s. 289.

48 Kaklamanoş'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 03.01.1923, No: 622, YDBA/A5/VI.

ri arasında iki taraflı görüşmeler yapılır. Nihayetinde Fransızlar ve İngilizler bu çözümsüz soruna nokta koymak için uzlaştırıcı bir öneride mutabakata varırlar. Bu öneriye göre, Ekümenik Patrikhane ruhanî bir kurum olarak tarihî mekânında kalacak, ama aynı zamanda milletbaşı olmanın verdiği her türlü siyasi ve idari yetkileri elinden alınacaktı.⁴⁹

Bu arada, Patrikhane'nin Lozan'daki temsilcisi Akşehir (Thiatira) Metropolitleri Yermanos, Patrikhane'nin haklarına daha güçlü bir şekilde sahip çıkması için Yunan Delegasyonu'nu boşuna teşvik eder.⁵⁰ Patrik Meletios bu yönde bir adım daha ileri gider ve 15 Aralık 1922 tarihli özel bir mektubunda, Venizelos'a, sadece Patrikhane'nin tarihî mekânında kalmasını güvence altına alması için değil, ayrıca Türk Hükümeti'nin hiçbir şekilde müdahalesi olmadan tüm Ortodoks Kilisesi'nin lideri olma özelliğine sahip Ekümenik Patriğin itibarının da geri iade edilmesi konusunda ısrar etmesi için çağrıda bulunur. Ayrıca Patriğin, "Türk devleti dışındaki Ortodoks cemaatiyle olan ilişkilerinde de tamamen özgür olmasını" talep eder.⁵¹

Aynı mantık çerçevesinde Meletios 1) Ekümenik kurumunun, 2) İstanbul Başepiskoposluğu'nun, 3) Kadıköy (Halkidona) Metropolitliği'nin ve 4) Terkos (Derkon) Metropolitliği'nin yetkilerini ve haklarını teminat altına alan dört maddenin barış antlaşmasının azınlıkları ilgilendiren

49 Bu uzlaştırıcı öneri Anglikan Kilisesi'ni rahatsız eder ve Canterbury Başepiskoposluğu'nun Ortodoksluk konularındaki danışmanı, rahip Douglas, Andrew Ryan'ı Patrikhane karşıtı çevrelerle perde arkasından işbirliği yapmakla suçlar; Douglas'tan Bell'e, 01.01.1923, LPA/DougP./148/4.

50 Lambeth Palace'a göre, "Thiatira Metropolitleri İstanbul Ortodoks Hristiyanların korunması için Lozan'da sert bir mücadele vermiştir", Anglikan Kilisesi'nin Yermanos Strinopulos'a dair 12.06.1926 tarihinde hazırladığı rapor, LPA/DavisonP.33/37-38.

51 Meletios'tan (Fener) Venizelos'a (Lozan) gönderilen telgraf, 15.12.1922, Kanellopoulos (İstanbul) tarafından gönderildi, 16.12.1922, No: 60, BMEVA/34. Ayrıca Alexis Aleksandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, 1918-1974, Atina 1992, s. 94.

bölümüne dahil edilmesi hususunda ısrar etmesi için Akşehir (Thiatira) Metropoliti'ne talimat verir.⁵² Patriğin bu telgrafı aynı zamanda mütteliklerin İstanbul'daki büyükelçiliklerine de gönderilir.⁵³ Ayrıca Patrikhane, "barış antlaşmasında metropolitliklerin manastırların, kiliselerin, hayır ve eğitim kuruluşlarının kanunen tanınması ve hepsinin Patrikhane'ye bağlı olması gereğinde" ısrar eder.⁵⁴

Oysa Venizelos, Lozan'da görüşmelerin kritik bir aşamada olduğu sırada, Konferansa Patrikhane konusunda daha fazla baskı yapmak istemiyordu. Yunan Heyeti adına Venizelos'un çalışma arkadaşı Dimitrios Kaklamanos, Patriğe Anadolu'daki savaşta yenilmesinden dolayı Yunanistan'ın artık Patrikhane için genişletilmiş idari ve siyasi haklar talep etme gibi bir durumda olmadığını açıklar. Kaklamanos, Yunan diplomasisinin isteneni değil de, imkân dahilinde olanı amaçlaması gerektiğini ve Patrikhane sorusunda amacın kurumun korunması olduğunu vurgular. Yunanlı diplomat, Yunan tarafının tavrını sertleştirmesi halinde, Ankara'ya Patrikhane konusunda emrivaki (Patrikhane'yi yurt dışına taşıma fırsatı) yapma imkânı sunulmuş olacağının da altını çizer.⁵⁵ Bu değerlendirmeleri hesaba katarak Patrikhane sorusunda çözümün karşılıklı tavizler verilmesi temeline dayandığını gören Venizelos, Patrikhane'nin tarihî, dinî ve ekümenik yetkilerini dokunulmaz bırakan İngiliz-Fransız tasarısını kabul eder. Üstelik ileri görüşlü bir diplomat olan Venizelos, İngiltere'nin

52 Ekümenik Patrikhane tarafından Akşehir (Thiatira) Metropoliti'ne gönderilen telgraf, 05.01.1923, Anninos'tan (İstanbul) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 06.01.1923, No: 6486, BMEVA/35.

53 Ekümenik Patrikhane'den Büyük Britanya Büyükelçiliği'ne (İstanbul), 02.01.1923, BMEVA/35.

54 Ekümenik Patrikhane tarafından Akşehir (Thiatira) Metropoliti'ne gönderilen telgraf, 12.01.1923, Anninos'tan (İstanbul) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 13.01.1923, No: 6542, BMEVA/35.

55 Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 17.12.1922, No: 14212, YDBA/A5/V1.

Patrikhane'ye verdiği desteğin sınırlı olduğunu da gayet iyi bilmekteydi. Ryan'ın raporunda da belirtildiği gibi bu destek Patrikhane'nin sınırdışı edilmemesi ve İstanbul Kilisesi'nin ikiye bölünmemesi ile ilgiliydi. Her halükarda Anglikan Kilisesi'nin, Patrikhane'nin özel imtiyazlar elde etmesi hususunda Lord Curzon'u etkilemek amacıyla harcadığı çabalar sonuçsuz kalmıştır. Venizelos'un özel arşivindeki yazışmadan da anlaşıldığı gibi, gerçekte Lord Curzon yalnızca İngiliz menfaatleri ve dış politikası açısından "temel ve hayati önem taşıyan" Musul ve Boğazlar gibi konular üzerinde Türkiye'ye yoğun bir baskı uygulamaya kararlıydı.

10 Ocak 1923 oturumu

Fransızların da onayını garantilemiş olan Lord Curzon, Türk temsilcilerini işbirliği yapmaya ve uzlaşma ruhu sergilemeye davet ederek, Patrikhane konusunu konferansın 10 Ocak 1923 tarihli Birinci Komisyonu'nda gündeme getirir. Ekümenik Patrikhane'nin İstanbul'dan uzaklaştırılması ihtimalinin, Türkiye'ye ve bölge barışına beklenmedik sonuçlar doğuracağını ve bütün Hristiyan dünyasının vicdanını yaralayacağını söyleyerek uyarıda bulunur. Amerikan Temsil Heyeti Başkanı Richard Washborne Child, hararetle İngiliz tezini destekler ve "ısrarcı bir tavırla Ekümenik Patrikhane'nin İstanbul'da kalması lehinde" düşüncesini ifade eder.⁵⁶ Müttefiklerin yanı sıra, Romanya ve Sırbistan temsilcileri de, Ortodoks halklar arasında Ekümenik Patrikhane'nin kaderine karşı yoğun bir ilginin var olduğunu hatırlatarak, Patrikhane'nin İstanbul'da kalması lehinde bir tavır sergilerler.⁵⁷

56 R.W.Child, *A Diplomat Looks at Europe*, New York 1925, s. 97-8.

57 Bu, Komisyon'un birleşik oturumunda yapılan yirminci toplantıydı, LC-NEA, s. 317-9, Curzon'dan (Lozan) Crowe'a (Dışişleri Bakanlığı), 10.1.1923, FO/371/9061/E1004; Kaklamanos'tan (Lozan) Yunan Dışişleri Bakanlığı'na, 10.01.1923, No:15153, YDBA/A5/VI. Romanya temsilcisi Diamandy ile Sır-

Çok ilginçtir ki, Lozan'daki Japon Heyeti bile Patrikhane'ye destek verir. Şimdiye kadar ihtiyatlı davranan Fransız Delegasyonu, Türk tarafına Patrikhane konusunda daha uzlaştırmacı bir yaklaşımı benimsemesi gerektiğini söyler. Bu aşamada İtalyanlar sessiz kalmayı tercih ederler.

Üstelik Rum ve Ermenilerin Anadolu'dan zorla sınır dışı edildiği bu dönemde, Konferans üyelerinin ortak tepkisiyle karşılaşan Türk Delegasyonu, Patrikhane meselesinden dolayı Hristiyan âleminin şiddetli tepkisiyle karşılaşacağı tehlikesini görür ve bu soruna daha mutedil bir bakış açısıyla yaklaşmaya başlar.

İngiliz Heyeti'nden diplomat Harold Nicolson, 9 Ocak akşamı Rıza Nur ile yaptığı özel görüşmede kendisine Büyük Britanya'nın Patrikhane sorununda müsamaha göstermeyeceği bilgisini verir. Bu görüşmede, Rıza Nur geri adım atar gibi görünür ve Patrikhane'nin sınır dışı edilmesi hususunda Ankara'nın artık ısrarcı olmayacağı sırrını verir.⁵⁸ Rıza Nur'un tavrının tam aksine İsmet Paşa, Patrikhane hususunda değişmez tavrını sürdürmeye devam eder ve 10 Ocak müzakerelerinin hemen öncesinde Lord Curzon'a çalışma arkadaşının sözlerinin “yanlış yorumlanmış” olduğunu açıklar.⁵⁹ Haluk Ülman'a göre böylesine kritik bir durumda, Rıza Nur'un yaptığı ifşaat Türk tarafının görüşmelerdeki tezini sarsmıştır.⁶⁰

bistan temsilcisinin konuşmaları için bkz Rakirch, *LCNEA*, s. 320-312.

58 Nicolson'dan (Lozan) Dışişleri Bakanlığı'na, 10.01.1923, FO/371/10191/E1152.

59 Lozan'da Türk Heyeti'nin iki önemli görüşmecisi, İsmet Paşa ve Rıza Nur, Türk tarafının Patrikhane sorununda geri adım atmasının sorumluluğunu anılarında birbirlerinin üzerine atarlar, bkz. İsmet İnönü, *İsmet İnönü Hatıraları*, İstanbul 2006, s. 397-399. Ayrıca bkz. Rıza Nur, *a.g.e.*, s. 317-322.

60 Bkz. Haluk Ülman, “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler, 1923-1968”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23/3 (1968) 246. Nicolson-Rıza Nur buluşmasında görüşülenler, Nicolson'dan (Lozan) Dışişleri Bakanlığı'na yollanan raporda yer almaktadır; 10.01.1923, FO/371/10191/E11529.

Sonunda İsmet Paşa da müttefik devletlerin ve Balkan ülkelerinin ortak bir cephe oluşturduğunun farkına varır ve “Konferansın huzuruna, müttefik temsilci heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyeti’nin yapmış oldukları resmî konuşmaları ve verdikleri garantileri senet saydığını vurgular. Bu teminatlara göre, Patrikhane bundan böyle hiçbir şekilde siyasi ve idari meselelere müdahil olmayacağından ve faaliyetlerini de sadece apaçık dinî meselelerle sınırlayacağından” dolayı talebini geri almak zorunda kalır.⁶¹

Üstelik Konferans tutanaklarından Patrikhane’nin Türkiye sınırları dışında bulunan dinî bölgelerindeki ruhanî yetkilerinin korunmasına ilişkin herhangi bir itirazla karşılaşmadığı da belli olur.

İsmet Paşa, Patrikhane konusunda geri adım atmadan önce, Venizelos’tan Türk kamuoyu tarafından Megali İdea’nın destekçisi ve yeni Türkiye’nin düşmanı olarak kabul edilen Patrik Meletios’un (Meletios Metaxakis) İstanbul’dan uzaklaştırılmasını ister ve bunun için de teminat alır.⁶² Zaten Meletios’un İstanbul’daki varlığı ekümenik kurumun Fener’de kalması için verilen diplomatik mücadeleyi de zorlaştırıyordu.⁶³ Ryan da bu düşünceyi benimser ve Rıza Nur ile yaptığı özel görüşmeden sonra, “eğer Meletios görevini bırakıp, yerini başka bir vekile devretseydi, bu herkes için iyi olacaktı” diye söz eder.⁶⁴

61 LCNEA, s. 325-327; Meray, *Lozan Konferansları*, c. I, kitap 1, s. 325-42. Ayrıca Curzon’dan (Lozan) Crowe’a (Londra), 10.01.1923, FO/371/9058/462.

62 Venizelos’tan (Lozan) Arthur Crosfield’a (Londra), 02.07.1923, LPA/Doug.P. 148/4 ve Venizelos’un *Patris* gazetesindeki röportajı, 20.01.1923. Meletios 10 Temmuz 1923’te üç aylık hastalık izni alarak İstanbul’u terk etti ve aynı yılın 20 Temmuz’unda Fener’e istifasını gönderdi.

63 Başkonsolos Evstathios Kanellopoulos (İstanbul) Yunan Dışişleri Bakanlığı’na Ankara Hükümeti’nin İstanbul’daki temsilcisi Refet Paşa’nın (Refet Bele) “Türkiye düşmanı Meletios’un” İstanbul’da kalmaya devam etmesini kınayan bir açıklamasını yollar, No: 6243, BMEVA/34.

64 Ryan’dan (Lozan) Henderson’a (İstanbul), 26.12.1922, Ryan Belgeleri FO/800/24.

Hıristiyan dünyası açısından Ekümenik Patrikhane'nin Türkiye'den ihracı talebinin her türlü manevi dayanaktan yoksun olduğunu anlayan Ankara, baştaki şartlarından vazgeçmekle kalmaz, aynı zamanda sadece dinî ve ruhanî yetkileriyle sınırlı kaldığı müddetçe bu kurumun tarihî mekânı olan Fener'de korunması yükümlülüğünü de kabul eder. Burada Patrikhane'nin Türk egemenliği döneminde Osmanlı padişahları tarafından kendisine verilen geleneksel yetkilerinin elinden alındığı çok açıktır. Söz konusu yetkiler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum-Ortodoks halkının millet-başı olan İstanbul Patriği'nin siyasi, idari hakları ve imtiyazlarıyla ilişkilidir. Oysa tam aksine İsmet Paşa Lozan'da Fransız-İngiliz tasarısını kabul ederken, Ekümenik Patriğin tüm Ortodoks dünyası adına sahip olduğu ve Lozan'da sürekli dile getirildiği gibi, kaynağı Doğu Ortodoks Kilisesi'nin kutsal kanunlarına ve Kilise hukukuna dayanan dinî ve ruhanî yetkilerinin korunması meselesine değinmekten kaçınır. Zaten bu evrensel ve manevi yetkiler siyasi içerikleri olmadığı için, uluslararası herhangi bir siyasi ve diplomatik görüşme-de tartışma konusu oluşturmazlardı.

Öte yandan Ekümenik Patrikhane lehindeki yazılı ve sarıh beyanların, barış antlaşmasının son şekline dahil edilmeleri mümkün olmamıştır. Aksine 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, "Azınlıkların Korunması" adı altında Türkiye'deki Müslüman olmayan azınlıkların statüsünü belirleyen birtakım haklar tanır. Antlaşmanın 37.-44. maddelerini oluşturan bu hükümler Müslüman olmayan azınlıkların (ve böylece Rum Ortodoks cemaatinin) dinî ve eğitim özgürlüğü, vakıf kuruluşlarının güvencesi, aile hukuku ve kişisel statülerinin gelenek ve göreneklerine uygun biçimde korunması gibi konuları kapsamaktadır.⁶⁵

65 Cemil (Bilsel), *Lozan*, s. 41-53.

Lozan düzenlemesi ve Yunan görüşü

Yunan tezine göre, Itilaf Devletleri ile Türkiye arasında imzalanan Lozan Barış Antlaşması Patrikhane sorununa da çözüm getiriyordu. Lozan Konferansı'na katılan ülkeler yalnızca barış antlaşmasını değil, oturumlardaki resmî tutanakları ve dolayısıyla 10 Ocak 1923 tarihli tutanağı da birlikte imzalarlar.⁶⁶ Bilhassa Yunanlı hukukçular, bu düzenlemenin özel bir antlaşma (*conventio specialis*) olarak antlaşma tutanaklarına kaydedildiği görüşünü savunurlar.⁶⁷ İstanbul kökenli Yunan diplomat Athanasios Agnidis'in de ileri sürdüğü gibi, bu "tarihî tutanakla Türkiye, Patrikhane'nin uluslararası statüsünü tanır ve onun görevini kolaylıkla yerine getirmesini sağlama sorumluluğunu üstlenir."⁶⁸

Ayrıca Patrikhane'nin resmî yayın organı olan *Eklisiastiki Alitheia*'da (EA) yayımlanan "Lozan Konferansı'nda Patrikhane Konusu" başlıklı bir yazı dizisinde, Patrikhane din adamlarından Skopelos Episkoposu Yennadios, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasının ardından, Ekümenik statüsüyle Patrikhane'nin antlaşmaya katılan tüm tarafların güvencesi altında bulunduğunu vurgular. Din adamı, makalesinde antlaşmanın 42. maddesi ve 3. paragrafının "Türk Hüküme-

66 Avrilios Spatharis, *O idiaiteros prosopikos Thesmos tou Ellinorthodoksou Tourkou Ypikoou. I nomiki ypostasi tou Oikumenikou Patriarheiou* (Türk tâbiyeti altındaki Rum Ortodoks'un özel kişisel statüsü. Ekümenik Patrikhane'nin hukuki temeli), Atina, 1947 ve aynı yazarın (1964-1965) 80-94. *Ekklesiastiki Alitheia* (Dini Gerçek), 43 (1923), 315-20, 333-5, 340-342 ve 349.

67 Bkz. P. Makri Staikou, "To nomiko katestos tou Oikoumenikou Patriarheiou en to Diethnei Dikeo (Uluslararası hukukta Patrikhane'nin hukuki statüsü) *Ellinon Nomikon* gazetesi, 39 (1972) 547; Valakou-Theodoroudi, *a.g.e.*, s. 44-45. Uluslararası tüzel kişilik konusunda yeni bir yaklaşım için bkz. Joanna Balaskas, "The International Legal Personality of the Eastern Orthodox Ecumenical Patriarchate of Constantinople", *Hofstra Law and Policy Symposium*, 1997, Westlaw 2007, s. 1-30.

68 Thanassis Agnides, *The Ecumenical Patriarchate of Constantinople in the Light of the Treaty of Lausanne*, New York, 1964, s. 28-30.

ti, Müslüman olmayan azınlıklara ait kiliselere, sinagoglara, mezarlıklara ve diğer din kurumlarına tam bir koruma sağlamayı yükümlenir” şartına değindiğini yazar. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Patrikhane’yi sınır dışı etmeyip, Türkiye’de kalan “gayrimüslim dinî kurumlardan” biri olarak kabul etmesi neticesinde, Patrikhane’nin yerini İstanbul Başepiskoposluğu olarak da sağlamlaştırdığını belirtir.⁶⁹ Sonuç olarak Ekümenik Patrikhane Lozan’da varılan çözümü onaylar ve resmî yayın organı EA’da “panortodoks kurumun İstanbul’da kalmasını haklı bir karar” olarak nitelendirir.⁷⁰

Yunan tarafının bakış açısından özetlersek, Lozan’da:

a) Patrikhane’nin ekümenikliği teyit edildi. Çünkü ekümenik kurumun yetkilerinin azaldığına ve dinî bir azınlık kurumuna dönüştüğüne dair Lozan Antlaşması’nda ve yapılan müzakere tutanaklarında herhangi bir yazılı belgeye rastlanmadı.

b) Patrikhane’nin Ortodoks Kilisesi hukuku ile geleneksel hukuktan kaynaklanan haklarına dokunulmadı. Keza Lozan Antlaşması, Patrikhane’nin (*ab antique*) kadim zamanlardan beri süregelen ve ülke içerisinde olduğu kadar, Türkiye sınırları dışında da tanınmış ruhanî yetkilerine herhangi bir değişiklik getirmedi.⁷¹

c) Panortodoks kurumun asırlardır tarihi mekânı olan Fener’de kalma hakkı onaylandı.

d) Patrikhane’nin iki ayrı özelliği birden taşıyan dinî bir

69 EA, 43 (Fener, 01.09.1923) 315-20, 325-6, 333-5, 340-2 ve 349. Nüfus mübadelesi de 30.01.1923 tarihinde Lozan’da İsmet Paşa ve Eleftherios Venizelos tarafından imzalanan özel bir sözleşme (Lozan Konvansiyonu) ile düzenlenir. Sonrasında bu sözleşme Lozan Antlaşması’nın geneline dahil edilir. Ayrıntılar için bkz. Ladas’ın teferruatlı klasik çalışması, *a.g.e.*, s. 353 vd.

70 EA, 43 (Fener, 20.01.1923) 1-2. Yennadios Arabatzoglou daha sonra Aydın (Theiron) Metropolitisi olmuştur.

71 Bkz. Konstantinos Vavouskos’un bilirkişi raporu: “Nomiki Morfi kai Ypostasis tou Oikoumenikou Patriarheiou” (Ekümenik Patrikhane’nin hukuki şekli ve temeli), *Armenopoulos*, (1986), s. 118-124.

kurum olduğu kabul edildi: Bir yandan Ekümenik Patrikhane olması (evrensel ruhanî boyutuyla), diğeri yandan da İstanbul Başepiskoposluğu olması (yerel dinî otoritesiyle).

e) Patrikhane'nin sadece bir Türk kurumu olmayıp uluslararası hukuk açısından *sui generis* statüsü tanındı.

f) Osmanlı'nın millet sistemi temelinde, Patriğin Rum-Ortodoks halkının milletbaşı olarak sahip olduğu siyasi ve idari yetkiler Patrikhane'nin elinden alındı. Dünyevi yetkilerinden arındırılmış ve yeni yönetim şartlarına göre düzenlenmiş olan Patrikhane, bundan böyle evrensel faaliyetine ve görevine odaklanarak, yalnız ruhanî alanda yoğunlaşacaktır.

Lozan düzenlemesi ve Türk görüşü

Lozan Antlaşması'nın son metnine Patrikhane hakkında belli yükümlölüklerin dahil edilmemiş olması ekümenik kurum için büyük bir darbe olurken; Türkiye, Patrikhane'ye karşı verdiği sözlü taahhütleri istediğı gibi değerlendirme fırsatını elde etmiş olur. Rıza Nur anılarında, Türk tarafı Lozan'da "Patrikhane'nin uzaklaştırılmasını hiçbir zaman arzulamadı. Sadece Türkiye tarafından kontrol edilmesini ve kendisine bağı bir kurum olarak kalmasını istedi" diye bahseder. Rıza Nur'un değerlendirmesine göre, Patrikhane'nin sınır dışına çıkarılması Türk tarafının çıkarlarına zarar verebilir ve böylece Aynoros'a yerleşmesi durumunda, Türkiye aleyhinde serbestçe hareket edebilirdi. Anılarda anlatıldığı gibi, Patrikhane'nin Türkiye'den çıkarılmasını başta talep edip, akabinde bu konuda geri adım atan Türk diplomasisi, ayrıntılara değinmeden, uygun zamanda uzlaştırıcı görünmeyi başarır.⁷² O andan itibaren Türk tarafı Patrikhane sorununda varılan çözüme kendi penceresinden bakarak, Lo-

72 Türk müzakereciye göre "bu yılan yuvası pençemizin altında... kalacaktır", Rıza Nur, *a.g.e.*, s. 288-290.

zan'da Patrikhane'ye belirli alanı olan bir azınlık statüsü verildiği ve buna bağlı olarak *Fener Rum Patrikhanesi* gibi sınırlandırıcı bir isimle nitelendirilen Ortodoks Kilisesi'nin tarihî ve dinî yetki ile ayrıcalıklarının 1923'te tamamen elinden alındığı görüşünü ısrarla savunur.⁷³

Zaten Türk kamuoyunun Patrikhane'nin Türkiye dışına taşınması konusundaki ortak talebi en baştan belliydi. Lozan'da, tam da Patrikhane sorununun tartışıldığı bir dönemde, Türk milletvekilleri Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleştirdikleri üç kapalı oturum boyunca (25 Aralık, 27 Aralık 1922, 1 Ocak 1923 oturumları) açıkça Ekümenik Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasına karşı olan görüşlerini belirttiler.⁷⁴ Buna göre Patrikhane, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik statüsü ile uzlaşmayan, Osmanlı döneminin olumsuz bir kalıntısı ve çağın gerisinde kalmış bir kurumdur. Milletvekilleri Türk kamuoyundaki egemen görüşü yansıtarak, Patrikhane'yi bir entrika yuvası ve ülke sınırları içinde Yunan çıkarları için çalışan bir merkez olarak gösterirler. Laik Türkiye için Patrikhane, *Megali İdea*'nın gerçekleşmesi için mücadele eden bir fesat yuvasıdır.⁷⁵ Kemalist düşünceyi benimseyen *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, Türk tarafının "Yunanistan ve

73 Bugüne kadar bu nitelendirme ve değerlendirme birçok Türk siyaset ve bilim adamı tarafından desteklenmiştir. Bkz. Türkiye'de Patrikhane ve Bizans'ın kilise tarihinde uzman olarak bilinen Mehmet Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi meselesi*, İzmir 1998, s. 5-6 ve 44 vd. Yazar, ileri sürüldüğü gibi İstanbul Kilisesi'nin, Havarî Kilisesi olmadığından dolayı, Ekümenik Patrikhane ismini taşıyamayacağını iddia ediyor. Mehmet Çelik'e göre, Havarî Kilisesi olmanın kriterlerini sağlayan tek merkezler, Roma, İskenderiye ve Antakya Kiliseleri'dir.

74 TBMM Gizli Celse Zabıtları, cilt III, 3. baskı, Ankara 1999, s. 1146 ve sonrası. 1923 yılının ilk aylarında da Patrikhane konusu Türkiye Büyük Millet Meclisini meşgul etmeye devam eder.

75 Mustafa Kemal Atatürk Cumhuriyet Fırkası'nın ikinci kongresindeki (15-20.10.1927) ünlü konuşmasında, "İstanbul Rum Patrikhanesi"ni Batı Anadolu'nun Yunanistan ile birleşme çabasıyla ve Pontus Devleti'nin kurulmasıyla bağdaştırır. Bkz. Kemal Atatürk: *Nutuk*, c. I, s. 2 ve c. III, İstanbul 1973 (14. baskı) s. 899-900.

Anglikan Kilisesi'nin tuzağına düştüğünü" iddia ederek, Lozan'da verilen karara karşı duyduğu şaşkınlığı dile getirir. Ayrıca "Türk ordusunun ve Millet Meclisi'nin en kısa zamanda Lozan'ın bu kabul edilemez düzenlemesini bozacağına" dair inancını da açıklar.⁷⁶

Hatta Mustafa Kemal Atatürk bile, 20 Ocak 1923'te (yani meselenin çözümünden sonra) *Hâkimiyyet-i Milliye* gazetesine verdiği demeçte, Patrikhane'nin yeni Türkiye'de yeri olmadığını savunur. Ancak bununla beraber, 16-17 Ocak 1923'te İzmit Kasrı'ndaki basın toplantısında, "İstanbul Rumlarını ve Patrikhane'yi uzaklaştırmayı başaramadık. Yalnız Patrikhane'nin siyasi sorunlarla uğraşmamasını şart koyduk. Patrikhane sorununu bir Hristiyanlık meselesi olarak göstermek istediler. Biz de bu noktada daha fazla ısrar etmedik" diye söz ederken, olaya daha detaylı ve açıklayıcı bir şekilde yaklaşır.⁷⁷ Bu koşullar altında İsmet Paşa 16 Şubat 1923'te İstanbul'da yaptığı basın toplantısında Patrikhane sorununun Lozan'da düzenlenmesi konusuna değindikten sonra, "siyasi konulara karışmaya devam eden bir kurum olması" durumunda, Ankara'nın Patrikhane'yi sınır dışı etme hakkını koruduğuna dair kamuoyuna güvence verir.⁷⁸ İsmet Paşa, Spyros Markezinis'le yıllar sonra yaptığı söyleşide Patrikhane konusunun Venizelos'un Lozan'daki tek zafere olduğunu açıklar.⁷⁹

76 *Tevhid-i Efkar*, 13.01.1923.

77 M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, 1980, s. 203. Mustafa Kemal Atatürk'ün Fransız gazetesi *Le Journal*'den (25.12.1922) Paul Herriot'a verdiği röportajında da buna benzer yaklaşımlar vardır. Bkz. Mustafa Kemal'in röportaj metni için, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. III (1918-1937), 2. baskı, Ankara, 1961, s. 57-58. Ayrıca, *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, 1922-1923, c. 14, İstanbul 2004, 197-199, s. 268, 366.

78 Karacan, *a.g.e.*, s. 218-220.

79 Sp. V. Markezinis, *Politiki İstoria tis Synhronis Ellados (Modern Yunanistan'ın Siyasal Tarihi)* c. II, 1922-1924, Atina 1973, s. 332. Ocak 1972'de Ankara'da gerçekleşen röportajı boyunca İsmet İnönü, Markezinis'in karşısında Patrikhane karşısı duyularını gizlemez, *a.g.e.*, s. 297. İsmet İnönü, Lozan'da Pat-

Bu noktada Mustafa Kemal Atatürk'ün, laiklik ilkesine dayanarak Türkiye'de sadece Patrikhane'yi değil, bütün Müslümanların bağlı oldukları halifeliği ve birçok tarikatı yasaklamada gösterdiği kararlılıkla tanındığı unutulmamalıdır.

Türkiye, Patrikhane'yi tarihi mekânında muhafaza etme zorunluluğuna saygı göstermekle beraber, Patrikhane ile ilgili olarak Lozan'da verilen kararların şunlar olduğunu ileri sürer:

Tüzüğü ve işleyişi yalnızca laik Türk devletinin yasalarına ve yönetmeliklerine bağlı olan bir dinî azınlık müessesesi olarak tanınması.

Türkiye Patrikhane'yi, Türk vatandaşı olan gayrimüslim Ortodoks Rumlara dinî anlamda önderlik eden sıradan yerel bir kilise olarak tanır. Patrikhane'nin yerel bir kilise ve Türk kurumu olduğu tezi, Türkiye tarafından birçok kez savunulmuştur. Buna örnek olarak, 1925 yılında Washington'daki Türk Büyükelçiliği temsilcisi Ahmet Rüstem'in Amerikan *Foreign Report* dergisindeki yazısı ve 1998'de Türkiye Dışişleri Bakanlığı uzmanlarından Suat Bilge'nin makalesi gösterilebilir.⁸⁰

Patrikhane'nin bütün idari ve siyasi yetkilerinin tanınmaması gerektiği konusunda ısrar edilir. Ayrıca Türkiye, Lozan Antlaşması'na gönderme yaparak, bir yandan Patrikhane'yi vakıf ve eğitim konularında Rum azınlığından uzaklaştırıyor, diğer yandan Papa Eftim'in "Türk Ortodoks Kilisesi"ni

rikhane meselesine verilen karar karşısında yaşadığı hayal kırıklığını *Ulus* gazetesinde bir dizi şeklinde yayımlanan anılarında da ifade eder, 20.01.1968 ile 26.10.1968.

80 Suat Bilge, *The Fener Patriarchate*, *Perceptions* (Ankara 1998) 27-28. Rüstem'in makalesi için bkz. Ahmet Rüstem, "The Future of the Ecumenical Patriarchate", *Foreign Report*, 3 (Washington 1925). Önce Osmanlı'ya iltica edip sonrasında ihtida etmiş bir Polonyalı devrimcinin oğlu olan Rüstem Bey (Ahmet Rüstem Bilinski) Washington'daki son Osmanlı büyükelçisidir. Ayrıca, Sibel Özel'in detaylı çalışması için bkz. "Lozan Antlaşması ve Azınlık Hukuku Çerçevesinde Fener-Rum Patrikhanesinin Hukuki Konumu", *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi, 14/1 (2006) 49.

kurmasından ötürü Ortodokslar arasında ayrımcılık hareketlerinin doğmasına fırsat veriyordu.

Patrikhane'nin ekümenik boyutunun tanınmaması. Lozan sonrası dönemde kurumun Ankara ile olan ilişkisi, laik iktidarın Patrikhane'nin aynı veya farklı mezhepten kiliselerle olan her türlü dinî ve ruhanî temasını olumsuz bir şekilde karşılamasıyla belirlenir. Patrikhane'nin bu tür temasları, bu kurumun Türkiye'de korunmasını sağlayan antlaşmanın ihlali ve aynı zamanda siyasi bir faaliyetmiş gibi değerlendirilir. Türk tarafı, Patrikhane'nin ekümenik unvanının herhangi bir şekilde gösterilmesinin veya ifade edilmesinin yeni Türkiye'nin laik siyasi sistemini zedelediği görüşündeydi.

Lozan düzenlemesi ve sonrası

10 Ocak 1923 düzenlemesini değerlendiren Andrew Ryan, bir taraftan Patrikhane konusunun neticelendirilmesinin Lord Curzon'un kişisel bir başarısı olduğunu belirtirken, öte yandan antlaşmanın başarıya ulaştığı koşullar ve yöntemlerden dolayı, Patrikhane sorunda "terazinin Türk tarafı lehine ağır basmış olduğunu" sözlerine ekler.⁸¹ Gerçekten de Lozan Antlaşması, Patrikhane'nin sahip olduğu yetkilere bir kesinlik getirmediği için Türk Hükümeti imzanın ertesi gününden itibaren İstanbul Kilisesi'nin ekümenik boyutunu kabul etmez. Bu aşamada ne müttefikler ne de Milletler Cemiyeti, Lozan'da azınlıklar lehine alınan kararların uygulanması için baskı yapmaya istekli görünmezler.

İstanbul Rum Ortodoks Patriğin'in seçilmesini belirleyen prosedür ve yöntemlerin yer aldığı 1092/06.12.1923 sayılı özel kararname (tezkere) Türk tarafının niyetinin ilk fiili be-

81 Ryan'dan (Lozan) Henderson'a (İstanbul), Ryan Belgeleri, 15.01.1923, FO/800/32-33.

lirtisi olarak gösterilmektedir.⁸² Bu kararname, patriklik makamına aday olacak kişilerin dinî görevlerini Türkiye’de icra eden Türk vatandaşı rahipler olmasını öngörmektedir. Aynı şartlar seçmenler için de geçerlidir. Türkiye bu yöntemle ülke sınırları dışındaki Ortodoks makamlarda hizmet eden ve Patrikhane’ye bağlı metropolitlerin kuruma her türlü katılımını kısıtlamaktaydı.⁸³ Türkiye 1092/1923 sayılı kararname ile Patrikhane’yi devletin sadece iç hukukuna bağlı ve Türkiye’deki Ortodoks Rum azınlığın dinî ihtiyaçlarını karşılama yetkisine sahip ruhanî ve yerel bir kurum gibi göstererek, İstanbul Patrikhanesi’nin ekümenik karakterine resmî olarak karşı çıkmaktaydı. Türkiye’nin Patrikhane’nin ekümenikliğini reddetme isteğini, TBMM’nin onaylayacağı özel bir kanunla değil de İstanbul Valiliği tarafından verilen, valinin kendi imzasını taşımayıp onun yerine birçok vali yardımcısından birinin imzaladığı rutin bir kararnameyle gerçekleştiren Patriklik seçimiyle bağdaştırması dikkate değerdir. 1923 kararnamesi, Ekümenik Patriğin seçilme yöntemini belirlemeyi sürdürerek, o zamandan bu yana uygulanmaya devam eder ve Mayıs 1970’de İstanbul Valiliği’nin talimatıyla daha ağır olan koşullarla yenilenir.

Yakın dönemde Yargıtay’ın Patrikhane meselesinde aldığı bir kararla, Türk tezin hukuki geçerlilik verilmesi yönünde yeni bir adım atılır. Patrikhane’nin ekümenik boyutunun hiçbir şekilde tanınmadığı, Patrikhane’nin tüzel kişi-

82 İstanbul Vali Yardımcısı Fahreddin’in imzasını taşıyan kararnamenin Türkçe tam metni Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul 2003, s. 123-124. Ayrıca bkz. Efes Metropoliti Hrisostomos’un (Konstantinidis) çalışması, *Oikoumeniko Patriarheio kai Oikoumenikoi Patriarhai apo to 1923 eos simera* (1923’ten günümüze dek Ekümenik Patrikhane ve Ekümenik Patrikler), Atina 1995, s. 13 ve Vasileios Stavridis, *Oikoumenikoi Patriarhai, 1860- Simeron, A’ Istoria* (Ekümenik Patrikler, 1860-Günümüz, Tarih I), Selanik 1977, s. 488. Konuyla ilgili o zaman İstanbul’da İngilizce yayınlanan *Orient News* gazetesinde yer alan detaylı bir yazı, 07.12.1923.

83 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations*, 1918-1974, s. 154-159.

likten yoksun olduğu ve patriklik seçiminin dinî görevlerini Türkiye sınırları içerisinde icra eden Türk asıllı rahiplerle sınırlandırıldığı Yargıtay'ın 5603/2007 sayılı mahkeme kararında açıkça belirtilir.⁸⁴ Aslında Türkiye Cumhuriyeti Devleti Patrikhane'nin sadece bir Türk kurumu olduğuna dair ısrarlarını sürdürmesine rağmen, Lozan'dan bu yana bu kurumun Türkiye'nin iç hukukuna bağlı tüzel kişiliğini tanımamış ve bunu düzenleyecek herhangi bir yasayı da yürürlüğe koymamıştır. Türkiye, Patrikhane'nin işleyişini *ad hoc* kararnameler, Yargıtay kararları ve gizli talimatlarla düzenlemeyi tercih etmiştir.

Bu genel yaklaşımla Patrikhane'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile olan ilişkilerinin düzeyi de düşürülmüş olur. 1923 yılından sonra Patriğin resmî makamlardaki muhatabı, merkezî hükümet değil de, İstanbul Vali yardımcısı olur. Patrikhane'nin coğrafi açıdan bulunduğu muhiti içine alan bölgenin yöneticisi ve idari olarak valinin memuru konumundaki Eyüp Kaymakamı birçok kez Ekümenik Patrik ile görüşmeye yetkilendirilmiştir. Ankara için Patrikhane'nin rahipleri, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin belirlediği tüm yükümlülüklerle tâbi olan sıradan vatandaşlardır. Patrik bile 1930'a kadar, küçümseyici bir ifadeyle yerel bir dinî kurumun başı olarak Türkiye'deki Rum Ortodoks azınlığın *başpapazı* olarak adlandırılır.⁸⁵ Aynı zamanda idari yetkileri elinden alınan ve tüzel kişiliği olmayan Patrikhane'nin ekonomik gelirleri ve taşınmaz mal varlıkları da elinden alınır. Hatta Patrikhane içerisindeki kilise bile kendi mülkü sayılmaz.⁸⁶

84 Esasında, Yargıtay 4. Ceza Dairesi'nin aldığı karar, İstanbul'daki Bulgar cemaatine ait bir kilisede ayin yapmış olan eski papaz Konstantin Kostof'u ilgilendirir. Yargıtay'ın tam metni için bkz. Kostof'un tezini savunan Bojidar Çipof, *Patrikhane ile Mücadelem. Bulgar Eksarhlığı Vakfı'nda 15 yıl*, İstanbul 2010, s. 629-631.

85 Rıza Nur, *a.g.e.*, 324.

86 Bu makale yazıldıktan sonra AK Parti Hükümeti Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararına (AHİM, *Fener Rum Patrikliği-Türkiye*, başvuru no:

30 Ocak 1925 yılında Patrik VI. Konstantinos'un mübadeleye tâbi tutulup sınırđışı edilmesi olayı, Patrikhane'nin uluslarüstü karakterinin zedelenmesi ve itibarının azaltılması için yapılan eylemlerin başında gelir. Terkoz (Derkon) Metropolitisi Konstantinos, patrik seçilmesinden sadece 43 gün sonra çok hızlı bir işlemle, hatta yolculuk için öngörülen evraklar bile elinde olmadan sınırđışı edilir.⁸⁷ Üstelik Ankara, "Patrikhane'nin yeni statüsü"nın sinodun görevini sürdürmesini ve dolayısıyla Fener'de kalmasını öngörmediğini savunarak, Patriğin yardımcıları olan üç başrahibin dışında, metropolitlerin çoğunu mübadeleye tâbi kişiler olarak sınırđışı etmekle tehdit eder. Yunanistan buna tepki göstererek Milletler Cemiyeti'ne başvurur. Milletler Cemiyeti Türkiye'nin itirazlarına rağmen, 14 Mart 1925'te Uluslararası Lahey Mahkemesi'ne Yunan tarafının müracaatının ele alınmasında yetkili olup olmadığını sorar.⁸⁸ Milletler Cemiyeti Kurulu, Lahey'e konuyla ilgili evraklarla beraber, dikkate alınması için 10 Ocak 1923 tutanaklarının bir kopyasını da gönderir. Bu arada dönemin dikkate değer birçok önde gelen uluslararası hukuk uzmanı da, İstanbul Patrikha-

14340/05, Strazburg, 15.06.2010) uygun olarak Patrikhane'ye Büyükaada Rum Yetimhanesi'ni devretti (T.C. Adalar Asliye Hukuk Mahkemesi, Karar no: 2010/206). Böylece Patrikhane, Büyükaada Hristos Tepesi'nde bulunan 23.255 metre kare arazi üzerindeki iki yapının tapusunu Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nden aldı. Bu gelişmenin Patrikhane'nin mülk edinme hakkını ve tüzel kişiliğini de etkileyeceği beklenmektedir. Bkz. bu kitapta Emre Öktem ve Cem Sofuoğlu'nun makaleleri.

87 Diamantopoulos'tan (İstanbul) Yunan Dışışleri Bakanlığı'na, 30.01.1925, No: 1262, YDBA/B35. Borough'dan (İstanbul) Douglas'a, 03.02.1925, LPA/DougP17/245. Ayrıca *The Times*, 30.01.1925.

88 Andreas Mihalakopoulos'tan Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği'ne, 11.02.1925, C.57.M.30.1925.VII, *LNOJ* (*League of Nations-Official Journal*, Nisan 1925) 579. Ayrıca Alexis Alexandris, "The Expulsion of Constantine VI: The Ecumenical Patriarchate and Greek-Turkish Relations", 1925-1926", *Balkan Studies*, 22/2 (1981) 347. Patriğin sınırđışı edilmesi olayının Türkiye görüşü, Ramazan Tosun, "Patrik VI. Konstantin Araboğlu'nun Mübadelesi", *Askeri Tarih Bülteni*, 46 (Şubat 1999) 56-57.

nesi'nin yalnız yerel bir Türk kurumu olmadığını ve ruhani ekümenik boyutunun önemini savunur. Türkiye'nin Patrikhane'yi koruma sözünün aynı zamanda Patrikhane'nin görevini özgürce yerine getirebilmesi için ona gerekli olan şartları sağlamanın Türk tarafının sorumluluğu olduğunun altını çizen Frankfurt Üniversitesi'nden Karl Strupp'ın konu ile ilgili çalışması da özel bir yankı uyandırır.⁸⁹

Böylece 1925'te Türkiye, Patrikhane hususunun yeniden uluslararası bir sorun haline gelmesi ihtimali ile karşı karşıya bulunuyordu. Bunu engellemek için Türk diplomasi si faaliyete geçer ve Türkiye, Yunanistan'a Milletler Cemiyeti'ne yaptığı başvuruyu geri alması karşılığında, İstanbul'daki tüm metropolitlerin mübadele dışı tutularak Türkiye'de kalacakları sözünü verir.⁹⁰ Nihayetinde Atina, Türk tarafının metropolitlerin İstanbul'da kalması ve yeni patriklik seçimi için verdiği güvencelerden dolayı, Patrik VI. Konstantinos'un sınır dışı edilmesi konusunda emri vakîyi kabul eder. Bu anlaşmanın sonrasinda Yunan tarafının 1 Haziran 1925'te başvurusunu geri çekmesiyle, Milletler Cemiyeti bu sürecin Lahey Uluslararası Mahkemesi çerçevesinde sonlandırılması için talimat verir. Böylece Uluslararası Mahkemenin Patrikhane'nin ekümenik karakteri ile ilgili bilirkişi raporu da sonuçlanmamış olur.⁹¹

1930'lu yıllarda Atina-Ankara-Patrikhane üçgeninde iliş-

89 "Milletler Cemiyeti Antlaşmasının 11. maddesinin 2. paragrafı temel alınarak Ekümenik Patrik meselesinin tartışılması", *LNOJ* (Nisan 1925) 482-484. Cyriakos G. Tenekides, "L'expulsion du patriarche oecuménique et le conflit gréco-turc", *Revue générale de droit international public*, 22/2 (1925) 10-11; Karl Strupp, "Le différent gréco-turc sur l'éloignement du patriarche de Constantinople", *Revue de droit international de science diplomatique, politique et sociale*, 3 (1925) 11-19.

90 Bkz. Alexis Alexandris, "To istoriko plaisio ton ellinoturkikon sheseon" (Türk-Yunan ilişkilerinin tarihî çerçevesi), *Oi ellinoturkikes sheseis 1923-1987* (Türk-Yunan ilişkileri 1923-1987) adlı kolektif eserde, Atina, 1988, s. 60-63.

91 *LNOJ*, (Temmuz 1925) 854-5 ve 895; Alexandris, *The Expulsion of Constantinople*, s. 362-363; Ladas, a.g.e., s. 416.

kiler düzelmeye başlar; Türk Hükümeti resmî olarak İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi'nin Patrikhane niteliğini tanır ve Başpapazlık olarak hitap etmeye son verir. 1 Kasım 1930'da Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos Patrikhane'yi ziyaret eder ve Patrik Fotios'la görüşür.⁹² Türk-Yunan dostluğu döneminde, Patrikhane ruhanî ekümenik görevlerini yavaş yavaş yerine getirmeye başlar. Anglikan Kilisesi ile dinî temaslar yeniden canlanır ve Patrikhane heyetleri 1930 yıllarında Polonya'yı, Yugoslavya'yı Romanya'yı, Yunanistan'ı ve Kıbrıs'ı ziyaret ederler. Aynı yıllarda birçok Ortodoks devletin başbakanları, dışişleri bakanları ve büyükelçileri Patrikhane'yi ziyaret eder.⁹³ Bu daha özgür ortamda Patrikhane, Aynoros'ta bir panortodoks Kongresi de düzenler.⁹⁴

Belki de Türkiye'de yetkililerin, Patrikhane'nin ekümenik olarak tanınması yönünde en ciddi şekilde düşündükleri dönem 1948-1953 yılları arasındır. Moskova Kilisesi'nin *Üçüncü Roma*'ya dair geleneksel tutkusunun tekrar su yüzüne çıkmasına sebep olan "dinî realizm" ilkesi Stalinist sistem tarafından benimsenirken, Sovyetlerin Rus Ortodoks Patrikhanesi'nin aracılığı ile Yakın ve Orta Doğu'ya yayılma isteği, yalnızca Batı'yı değil, Türkiye'yi de tedirgin eder.⁹⁵ Moskova

92 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, s. 194-196.

93 Basil Stavridis, "The Ecumenical Patriarchate", *Greek Orthodox Theological Review*, 16 (1969), 210-215. Patrikhane-Anglikan Kilisesi ilişkileri Canterbury Başepiskoposu Cosmo Long'un Nisan 1939 yılında Patrikhane'yi ziyaretıyla doruğa ulaşır, Anglikan Kilisesi'nin İstanbul temsilcisi başrahip Austin Oakley'den Doulgas'a, 16.04.1939. *The Times*, 15.04.1939.

94 İlk başta Patrikhane bu toplantının Fener'de gerçekleşmesini istedi. Ama İstanbul Valiliği'nin izin vermemesinden dolayı toplantı Aynoros'ta düzenlendi.

95 Bkz. Harry J. Psomiades'in çalışması, "Soviet Russia and the Orthodox Church in the Middle East", *Middle Eastern Journal*, 2 (1957), 371-381. Ayrıca Vasileios N. Anagnostopoulos, *Oi Oikoumenikoi Patriarhes, Veniamin A' kai Maximos o E' (Ekümenik Patrikler, I. Beniamin ve V. Maksimos, 18 Ocak 1936-17 Şub.1946 ve 20 Şub.1946-18 Ekim 1948)*, Atina, 1997 (sırayla yeni baskılar: "Eklaikvemenes Omilies gia olous, 5: Oi Oikoumenikoi Patriarhai, 1923-1991") (Herkes için Basitleştirilmiş Konuşmalar 5: Ekümenik Patrikler, 1923-

Kilisesi'nin Ortodoks dünyasında lider olma arzusu ve Patrikhane'nin ekümenik yetkilerine sahip çıkma hırsı, Ankara'yı "Patrikhane gibi uluslararası ruhanî bir kurumun varlığı Türkiye'nin İstanbul ve Boğazlar üzerindeki egemenliğini güçlendirdiğini" düşünmeye sevk eder.⁹⁶ Ankara özellikle Anglosaksonları tatmin etmek için İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Patrikhane'ye karşı daha olumlu bir tavır alır.

1948 yılında patriklik makamına Türk vatandaşı olmayan Kuzey ve Güney Amerika Başepiskoposu Atenagoras'ın seçilmesi, 1092/1923 sayılı kararnameyi fiilen çürütür ve İstanbul Kilisesi'nin ekümeniklik sorununu yeniden gündeme getirir.⁹⁷ Bir zamanlar eski Osmanlı İmparatorluğu'nun vatandaşı olan yeni Patriğe, ABD Başkanı Truman'ın şahsî uçağıyla Yeşilköy Havaalanı'na indiğinde, Türkiye Cumhuriyeti nüfus kimliği verilir.⁹⁸ 1950 seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi'ni yenip iktidara gelen Türkiye'nin Batı yanlısı Başbakanı Adnan Menderes, Patrikhane konusuna daha ılımlı yaklaşır. Yeni başbakan 6 Haziran 1952'de sembolik bir hareketle, Patrik Atenagoras'ı patriklik makamında ziyaret eder.⁹⁹ Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Tür-

1991), s. 94. Londra *Times* gazetesinin makale yazarı ve İstanbullu gazeteci Konstantinos Mavroudis'in Sovyet tarafının İstanbul'da "dinî bir temel" elde etme tutkuları için, Dışişleri Bakanlığı'na sunduğu detaylı özel bir çalışması bulunmaktadır, 26.06.1947, FO/371/67293/R11242.

96 ABD ve Büyük Britanya, Ekümenik Patrikhane'yi, komünizme karşı açtığı mücadelede bir dışpolitika aracı olarak kullanmak istemişlerdi. Bkz. Peterson'dan (Ankara) Dışişleri Bakanlığı'na, 3.04.1945, FO/371/48349/R6606.

97 Bkz. Yunanistan'ın önde gelen tarihçisi Paschalis M. Kitromolidis'in yeni çalışması, "The Ecumenical Patriarchate", *Eastern Cristianity and the Cold War, 1945-1991* adlı kolektif eserde (ed. Lucian N. Leustrean, Londra 2010), s. 224-227.

98 Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, s. 246.

99 Bu ziyaret, Yunanistan Kral ve Kraliçesi'nin Türkiye'ye varmasından iki gün evvel gerçekleşti. Bkz. Dimitrios Tsakonas, *Athinagoras. O Oikoumenikos ton Neon Ideon* (Athinagoras. Yeni Düşüncelerin Ekümenik Patriği), Atina, 1976, s. 68-69. Alexandris, *The Greek Minority of Istanbul and Greek-Turkish Relati-*

kiye Başbakanı'nın Patrikhane kurumunun önemini tanıyan bu girişimi kayda değerdir.¹⁰⁰ Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesiyle birlikte, Başbakan Adnan Menderes'in Patrikhane'ye karşı olan tutumu daha da olumlu olur. Menderes, Yunan Dışişleri Bakanı Evangelos Averof-Tositsas ile yaptığı görüşmede, Patrik Atenagoras'ı "büyük bir adam" olarak gördüğünü ve amacının Ortodoks Kilisesi'nin merkezinin İstanbul'da bulunmasından faydalanmak olduğunu açıklar. Menderes, bir Hristiyan dinî liderin görevlerini kolayca yerine getirmesine yardımcı olmanın, Türkiye'nin, tüm dünyada, dinî hoşgörünün hâkim olduğu yüksek medeniyetli bir Müslüman ülke olarak kabul edilmesine katkıda bulunacağına inanır. Averof-Tositsas'a göre Menderes, Patrikhane'nin görkemli bir Bizans manastırına yerleşmesini ve Patrikhane'ye "hemen hemen Vatikan'a benzer"¹⁰¹ ayrıcalıklar vermeyi planlar. Buna ilişkin olarak Perge Metropolitisi Evangelos'un tanıklığına göre, Ekümenik Patrik Atenagoras Türk Hükümeti'yle Patriklik merkezinin İstanbul'un görkemli ve tarihi Bizans kilisesi olan Aya İrini'ye taşınma ihtimalini dahi tartışır.¹⁰²

Ancak Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasıyla Türkiye'de Patrikhane karşıtı duygular yeniden canlanır ve 1964-1965

ons, 1918-1974, s. 249; Konstantinos M. Stamatopoulos, *Hi teleftaia analambi. I konstantinoupolitiki Romiosyni sta chronia 1948-1955* (Son Parıltı. 1948-1955 yıllarında İstanbul Rumları), Atina 1996, s. 35.

100 Tam 59 sene sonra, 3 Ocak 2011'de Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç Patrikhane'yi ziyaret ederek, AK Parti Hükümeti'nin Patrikhane'ye gösterdiği olumlu tavrı sergiledi.

101 Aynı zamanda Menderes, Ekümenik Patrikhane'nin "Ortodoksluğun Vatikan'ı" olamayacağını vurgular. Evangelos Averof-Tositsas, *Istoria Hamenon Efkaion. To Kypriko 1950-1963* (Kaçırılmış Fırsatlar Tarihi. Kıbrıs Sorunu), c. II, Atina, 1982, s. 310-311.

102 Bu talep Türkiye tarafından kabul edilmez ve İstanbul'daki İngiltere Başkonsolosu Michael Warr'un da gözlemlediği gibi, Patrik Atenagoras, Patrikhane'nin Aya Sofya yanında görkemli bir kiliseye taşınma arzusunu kamuoyunun bilgisine sunarak ciddi bir rahatsızlık yaratır, Warr'dan (İstanbul) Ankara Büyükelçiliği'ne, 02.05.1964, FO/371/175009/346.

yıllarında doruk noktasına ulaşır. Hükümet, Türk-Yunan azınlık sorununun toptan çözümü için, Lozan Antlaşması'yla İstanbul, İmroz ve Bozcaada ile Batı Trakya'da kalmalarına izin verilmiş azınlıkların mübadeleye tâbi tutulmasını, Patrik Atenagoras'ın sınır dışı edilmesini ve ayrıca Patrikhane'nin yurt dışına gönderilmesini çağrıştıran bir tutum sergiler. Dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü, daha sonradan yazdığı bir makalede, o dönemde Türkiye'nin gerçekten de Patrikhane'yi İstanbul'dan uzaklaştırma kararının eşliğinde olduğunu ifşa eder.¹⁰³ Bu siyasi bakış açısıyla diplomatlar, Patrikhane'nin "aşındırıcı eylemlerinin" Türk-Yunan ilişkilerinin düzeltilmesi yolunda engel teşkil ettiğini öne sürerler. Bu doğrultuda, Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Bülent Uşaklıgil 26 Nisan 1965'te Uluslararası Diplomasi Akademisi'nde (*Académie diplomatique internationale*) yaptığı konuşmada, Patrikhane'nin ekümenik faaliyetlerinin, kurumun Türkiye'de kalmasını sağlayan Lozan Antlaşması'nı ihlal ettiğini iddia eder.¹⁰⁴ Türkiye'nin bir kez daha 10 Ocak 1923 düzenlemesini görmezlikten gelmeyi tercih etmesi ve Lozan Antlaşması'nı imzalayan ülkelerin, Ankara'nın Patrik Atenagoras'ın iki yakın çalışma arkadaşı olan, Alaşehir (Philadelphia) Metropoliti Yakovos ile Silifke (Selefkia) Metropoliti Emilianos'u Türk vatandaşlığından çıkararak, 21 Nisan 1964'te sınırdışı etmeye kalkıştığında bile Patrikhane'yi kendi kaderine bırakmaları, Patrikhane'yi tam bir tecride sürükler.¹⁰⁵ İstanbul Patrikhanesi'nin ekümenik boyutunun tartışılması çerçevesine, 1971 yılından beri kapalı bulunan Hey-

103 Bkz. Suat H. Ürgüplü, "Türk-Yunan ilişkileri üzerinde gizli bazı anılar", *Milîyet*, 27.01.1976.

104 Konuşma "La Turquie et le Patriarcat d'Istanbul" adıyla yayımlanmıştı, *Cultura Turcica*, 1/2 (Ankara, 1964).

105 Bkz. *Cumhuriyet* gazetesinin konuyla ilgili haberi, 22.04.1964 ve Alexis Alexandris'in "meionotiko zitima, 1954-1987" "(Azınlık sorunu, 1954-1987), *Oi ellinotourkikes sheseis 1923-1987 (Türk-Yunan ilişkileri 1923-1987)* adlı kolektif eserde, Atina, 1988, s. 536-537.

beliada Ruhban Okulu'nda yabancı Ortodoks öğrencilerin 1964-1965 eğitim yılından sonra öğrenim görmelerinin yasaklanması da eklenmelidir.

Sonsöz

Türk tarafının 16 Aralık 1922 tarihli yazılı açıklamasında da görüldüğü gibi, Lozan'daki müzakereler boyunca Türkiye'nin yalnızca Ekümenik Patrikhane kurumunun Fener'den uzaklaştırılmasını talep ettiği açıktır. Başta Rum Ortodoks azınlığa yerel bir kilise kurma hakkını vermeye istekli olduğuna dair konferansı ikna etmeye çalışan Türk Delegasyonu, sonuçta 10 Ocak 1923'te geri adım atmak zorunda kalır ve İsmet Paşa, Patrikhane'nin ekümenik yetkilerinin de dahil olduğu bütün ruhanî ve dinî ayrıcalıklarını serbestçe uygulamasına saygı duyulması talebini kabul eder. Bütün bunlara rağmen Türkiye için Patrikhane, Türk-Yunan azınlıkları denkleminin bir parçası ve iki ülke arasındaki gerilim dönemleri boyunca baskı yapmak için kullanılacak değerli bir müzakere kartı olmaya devam eder. Bu noktada Türkiye'nin 10 Ocak 1923 anlaşmasına dair geleneksel yorumu, İstanbul Kilisesi'nin ekümenikliğinin reddinden ibarettir. Şimdiki Ekümenik Patrik Bartholomeos tarafından da ifade edildiği gibi, Ankara kendi çıkarları için bile olsa, Patrikhane'nin çağdaş Avrupa ilkelerini benimseyen, aşırı milliyetçiliği ve ırkçılığı dışlayan evrensel yapısının sağladığı imkânları değerlendirmeyi ve bunlardan yararlanmayı bilememektedir.

Buna rağmen Türkiye'nin Avrupa Birliği yolundaki istikrarlı politikasına paralel olarak ortaya çıkan yeni uluslararası siyasi koşullar, ekümeniklik meselesini tekrar gündeme getirmekte ve sayıları gün geçtikçe artmakta olan birçok Türkiyeli araştırmacı da ülkelerinin geleneksel Patrikhane

siyasetine karşı çıkmaktadır. Bu yeni düşünce ekolü, Patrikhane hususunun Türk-Yunan ilişkilerinde bir koz unsuru olmaktan çıkarılması görüşünü destekler. Ayrıca bu araştırmacılar çağdaş Türkiye'nin çokkültürlü bir mozağe sahip, üç semavî dinin bir arada barış içerisinde yaşadığı bir ülke olmak yolunda ve özellikle Avrupa Birliği sürecinde Patrikhane'yi çok önemli bir etken olarak göstermektedirler.¹⁰⁶

Bu bakış açısıyla, gazeteci Cengiz Çandar, Moskova'dan Kudüs'e ve Bükreş'ten Belgrad'a dek uzanan bir bölgede yaşayan 250 milyon Ortodoks'u etkileyen Patrikhane'nin muazzam ruhanî ve siyasi ağırlığından yararlanılabileceğini ve böyle bir hareketin Türkiye'ye çok yönlü imkân ve büyük bir saygınlık sağlayacağını vurgulayarak, Türk Hükümeti'ni Patrikhane'nin ekümenik kimliğini tanımaya davet etmiştir. Siyasi gözlemci, yorumunun sonunda, böylesine nüfuz sahibi bir dinî kuruma Türkiye'nin ev sahipliği yapmasının birçok faydası olduğunu söyler.¹⁰⁷ Mehmet Ali Birand da buna benzer düşünceleri defalarca yazılarında konu etmiştir. Keza Hadi Uluengin, *Hürriyet* gazetesindeki bir yazısında; "Patrikhane'nin bize ait olduğunu" hatırlatır.¹⁰⁸ Üniversitede bilimsel düzeyde, sayıları gün geçtikçe artan birçok genç araştırmacı, bir yandan dinî özgürlük konularında uzmanlaşırken, diğer yandan Patrikhane konusunda geleneksel kamuoyunun Patrikhane'ye karşı ihtiyatlı tutumunun nedenlerini incelemektedir. Bunlar arasında akademisyen Elçin Macar'ın belirttiğine göre, "Patrikhane meselesi, Türkiye'nin birçok sorunu gibi demokratikleşme ve laikleşme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Patrikhane'nin geleceği de bu süreç-

106 Bkz. Boğaziçi Üniversitesi'nden Selim Deringil'in "Birazcık Fener Patrikhane-si ile ilgilenelim" başlıklı yazısı, *Milliyet*, 18.03.1995.

107 *Sabah*, 29.09.1995, "Türkiye Patrikhane'nin ekümenikliğini tanıdığı zaman büyük bir ülke olacak".

108 04.07.1995. Aynı şekilde Selim Deringil, *Milliyet* gazetesinde (17.03.1995) yayımlanan makalesinde Türkiye'nin Patrikhane'ye "sahip çıkmasını" önerir.

lere bağlıdır.”¹⁰⁹ Elçin Macar bir makalesinde de Dışişleri Bakanlığı’nın Patrikhane’ye karşı izlediği “çelişkili siyasetini” eleştirir.¹¹⁰ Günümüzde bu görüşler, toplumun her gün genişleyen bir kesimi tarafından benimseniyor. Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olma yolunda istikrarlı adımlarla ilerlemeye devam etmesi durumunda, bu görüşlerin daha geniş bir kesim tarafından kabullenileceği varsayılabilir.

Patrikhane’ye karşı bu olumlu yaklaşım yalnız ileri görüşlü gazeteci ve akademisyenlerle sınırlı kalmamaktadır. Eski Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Patrikhane lehine olan bazı önemli jestleri Ankara-Patrikhane ilişkilerinde dönüm noktası sayılır. Özal, yıllarca önce yanan Patrikhane binasının 1987 yılında yeniden inşa edilmesine müsaade etmiş ve 1991 yılında gerçekleşen Patrik seçiminde hiçbir adayın listeden çıkarılmaması yönünde talimat vermiştir.¹¹¹ Özal’ın bu esnek yaklaşımı tüm Hristiyan âleminde ve özellikle ABD’de müspet yankılar uyandırırken, Ekümenik Patrikhane’ye de, hele Doğu Bloku’nun çöküşünden sonra, etkin bir evrensel rol üstlenme fırsatını vermiştir.

Bugünkü Türk Hükümeti’nin Patrikhane konusunda gösterdiği müsamaha Türkiye’nin, Turgut Özal’ın Patrikhane politikasını devam ettirmeye niyetli olduğunu göstermektedir. Recep Tayyip Erdoğan Hükümeti 2004 yılından beri yabancı uyruklu ve yurtdışında görev yapan metropolitlerin Patrikhane’nin sinoduna (Kutsal Meclis) katılmasını yasaklamayıp, bunlara ayrıca Türk vatandaşlığının verilmesi için Ankara tarafından işlemlerin başlatıldığını açıkladı.¹¹² Hey-

109 Bkz. Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, s. 301-306.

110 Yazarın “İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi ve Dışişleri Bakanlığı” başlıklı bu ilginç yazısı *Pazar Postası*’nda yayınlandı, 11.03.1995.

111 Bu iyi niyet gösterisiyle, 1923’ten beri Patrik seçimlerinde uygulanan metropolit adaylarından bazılarının seçim listelerinden çıkarılması geleneği bozulmuştur.

112 Başbakanlık Başdanışmanı İbrahim Kalın’ın *Zaman* gazetesine verdiği bilgi,

beli (Halki) Ruhban Okulu'nun açılması ve Türk vatandaşı olmayan Ortodoks öğrencilerin kabul edilmesi olasılığı, Türk Hükümeti'nin Patrikhane konusunda atacağı önemli bir adımdır. ılımlı İslâmî kesimi temsil eden Fethullah Gülen de, 4 Nisan 1996 yılında Patrik Bartholomeos'la görüştü ve o tarihten itibaren kontrolü altında bulunan *Zaman* gazetesi, *Aksiyon* dergisi ve "Samanyolu" televizyonu Patrikhane'ye karşı olumlu bir tavır sergileyerek, Heybeli Ruhban Okulu'nun açılmasını desteklediler.¹¹³

Her şeye rağmen Ankara, Patrikhane'nin ekümenikliği'nin tanınması hususunda geri adım atmadı. Avukat Kezban Hatemi gibi birçok liberal ses Ankara'nın uyguladığı bu olumsuz yaklaşımın Türkiye'nin uluslararası alandaki imajına ciddi şekilde zarar verdiğini ileri sürse de, bu ikazlar yetkililerce dikkate alınmamaktadır.¹¹⁴ Türkiye'deki demokratik açılımları en fazla destekleyenlerden biri olan akademisyen Baskın Oran, Patrikhane'nin ekümenikliğini kabul etmeme hususundaki ısrarları yüzünden ve evrensel terimin dinî anlamını ve hukuki verilerini yanlış yorumlamaya devam ederek, Ankara'daki "iktidar sahiplerinin" nereye varacağını sorgulamaktadır.¹¹⁵

Ayrıca Avrupa Birliği, Türkiye-Avrupa ilişkileri ile Türkiye'deki din ve azınlık özgürlüklerinin uygulanması ilkesi çerçevesinde, Ekümenik Patrikhane ile ilgili konulara giderek artan bir ilgi göstermekte ve bunun sonucunda da 10 Ocak 1923 düzenlemesi yeni bir anlam ve güncellik kazanmaktadır. Avrupa Birliği, Avrupa'nın en temel değerlerinden biri olan dinî özgürlüklere karşı saygı anlayışının ay-

Zaman, 22.07.2010.

113 *Aksiyon* dergisi, 13-19.04.1996.

114 "Verdict on 'ecumenical' title causes row", *Zaman Today*, 27.06.2007.

115 "Yüce Mahkeme. Quo Vadis?", *Radikal*, 01.07.2007. Baskın Oran'ın temel eseri, *Türkiye'de Azınlıklar. Kavramlar, Lozan İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2004.

nısını Türkiye’den de beklemekte ve Ankara’nın Patrikhane politikasını düzenlemesini talep etmektedir. Avrupalılara göre, Ekümenik Patrikhane’nin tüzel kişiliğinin tanınması, Heybeliada Ruhban Okulu’nun serbestçe faaliyet göstermesi, Patrikhane’ye gayrimenkul edinme ve bunları yönetme hakkı verilmesi, Türkiye’nin demokratikleşme sürecinin bir parçasıdır.¹¹⁶

Öte yandan, Türkiye’nin, Patrikhane ve inanç özgürlüğü konularını bugüne kadarki görüşüne sadık kalarak ele almaya ve Patrikhane ile Heybeliada Ruhban Okulu’nu ülkenin güvenliği açısından “iç tehlike” olarak görmeye devam etmesi gibi bir seçeneği daha vardır.¹¹⁷ Milliyetçi ve İslâmî kesime yakın basın ve yazarlar neredeyse her gün ve farklı yöntemlerle Patrikhane’nin somut bir şekilde kontrol altına alınmasını ve ekümenik boyutunu gösteren veya ifade eden her türlü hareketin de yasaklanması gerektiğini öne sürmektedirler.¹¹⁸ Bu görüşe göre Patrikhane, Batı Trakya’da müftüler konusunda Yunanistan’a karşı koz olarak kullanılmalıdır. Belki de Patrikhane’ye karşı “aşamalı boğmanın” en “ince” taktiğini, uluslararası hukuk profesörü ve Dışişleri Bakanlığı danışmanı Suat Bilge dile getiriyor. Bilge’ye göre Patrikhane’nin İstanbul’dan kovulması için girişilen her teşebbüs, geçmiş dönemlerdeki tecrübelerin gösterdiği gibi, başta ABD olmak üzere uluslararası kamuoyunun şiddetli tepkisi-

116 Avrupa Konseyi’nin Anayasa Hukuku ve Uluslararası Hukuk konularında danışma organı olan Venedik Komisyonu (*European Commission for Democracy through Law*) 15.03.2010 tarihinde yayımladığı mütalaada (Opinion no. 535/2009) İstanbul Ortodoks Patrikhanesi’nin “ekümenik” sıfatını kullanmakta haklı olduğunu vurgular (On the Legal Status of Religious Communities in Turkey and the Right of the Orthodox Patriarchate of Istanbul to use the Adjective Ecumenical), Strazburg 2010, s. 21. Bu rapor hakkında bkz. Rıza Türmen, “Venedik Komisyonu’nun son Türkiye raporu”, *Milliyet*, 05.04.2010.

117 Bkz. Zekai Baloğlu, *Grek Devleti, Patrikhane ve Rahipler Okulu*, Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 25.

118 Aytunç Altındal, *Türkiye ve Ortodokslar*, İstanbul, 2004.

ni çekmektedir. Sonuçta Suat Bilge Türkiye'nin yurt dışından gelen baskılara taviz vermeden, Patrikhane sorununun çözümünü her şeyi alıp götüren zamana bırakmasını ve böylece Patrikhane'nin ve Rumların günümüzdeki mevcut durumu göz önüne alındığında Ekümenik kurumun gün geçtikçe yok olacağı görüşünü savunmaktadır.¹¹⁹

Bugün Türkiye Patrikhane konusunda önemli bir kavşakta bulunmaktadır. Ya ülkenin demokratikleşme süreci çerçevesinde 10 Ocak 1923'te üstlendiği sorumluluğu kabul edip, Patrikhane'nin ekümenik unvanını tanıyarak, onun Hristiyan dünya ve dinlerarası diyalogdaki başrolünü özgürce oynaması için katkıda bulunacak ya da Suat Bilge'nin ifade ettiği gibi, İstanbul Rumlarının sayıca azalmaları göz önünde tutularak Patrikhane'yi yavaş yavaş zayıf düşürüp gücünü kaybetmesini bekleyecektir.

YUNANCA ASLINDAN ÇEVİREN *Efi Servou*

119 Bilge, a.g.e., s. 34.

Yargıtay'ın Bir Kararı Üzerine: İstanbul Ekümenik Patrikhanesi ve Ekümeniklik

BASKIN ORAN

13.06.2007 tarihinde Yargıtay 4. Ceza Dairesi, Fatih 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nin 20.12.2004'te verdiği bir kararı (Esas no. 2003/380; Karar no. 2004/1142; Cumhuriyet Savcılığı Esas no. 2003/2561) onayladı (Esas no. 2005/10694, Karar no. 2007/5603, Tebliğname no. 4/2005-80106). Olay kısaca şudur:

Bulgar cemaati ruhanîsi (papazı) Konstantin Kostoff ve yine Bulgar cemaatinden Bujidar Çipof'a göre, İstanbul Ekümenik Patrikhanesi (bundan sonra "Patrikhane" olarak kısaltılacaktır), Bulgar Kilisesi üzerinde ruhanî üstünlüğü olduğu gerekçesiyle baskı yapmaktadır. Sonuçta Patrikhane, Ortodoks ilahiyatı gereği İstanbul Ekümenik Patriği'nin (bundan sonra "Patrik" olarak kısaltılacaktır) adını ayinlerde anması gerekirken, bunu yapmayı durdurduğu gerekçesiyle Kostoff'un ruhanîlik niteliğini kaldırmış, durumu Bulgar Ortodoks Kilisesi Yönetim Kurulu'na bildirmiş, Kurul da Kostoff'un işine son vermiştir.

"Dinlerden birine ait ibadet ve ayinden başkalarını men etmek" nedeniyle açılan dava sonucunda davalı Patrik ve

metropolitler beraat etmiş, bunun üzerine savcı ile Kostoff ve Çipof adlı müdahiller temyize gitmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Yargıtay 4. Ceza Dairesi (bundan sonra Yargıtay olarak kısaltılacaktır) temyizi reddetmiş, beraatı onaylamıştır.

Bununla birlikte, bu onay sırasında Yargıtay davanın konusu olmadığı halde “ekümeniklik” kavramına girmiş ve bu konuda çok sayıda yanlış mütalaada bulunmuştur. Konumuz açısından, Yargıtay’ın bu kararı, davayı sonuçlandıran bölüm hariç, temel olarak iki başlık altında incelenebilir: Davanın özeti bölümü, Patrikhane’nin ekümenikliğini tartışan ve reddeden bölüm.

Davanın özeti bölümü

1) Dava, bir kamu davası olarak Savcılık tarafından açılmıştır. Burada kamu davasına yer yoktur.

Yargıtay kararı şöyle demektedir: “(...) Konstantin Kostoff’un ‘ruhanîlik sıfatının kaldırılmasına karar alarak’ adı geçen din özgürlüğünü ihlal ettikleri iddiasıyla kamu davası açılmış bulunmaktadır.”

a) İlkeye göre, bir atamayı hangi makam yaparsa görevden alma yetkisi de ona aittir. Kostoff’a ruhanîlik sıfatını veren Patrikhane’dır, kaldırının da o olması doğaldır.

Adı geçene ruhanîlik sıfatını vermek veya bu sıfatı kaldırmak laik Türkiye Cumhuriyeti’ni ilgilendiren bir husus olmaktan uzaktır. Burada söz konusu olan Diyanet İşleri Başkanlığı değildir; hakları uluslararası bir belge olan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması’yla (bundan sonra Lozan olarak kısaltılacaktır) korunmakta olan gayrimüslim vatandaşların bir din kurumudur.

Dahası, Cumhuriyet Savcılığı’nın böyle bir yetkisi de yoktur. “Genel kamu düzeni ve genel ahlâk”a aykırı ve yasala-

rı ihlal eden bir durum olmadıkça, gayrimüslim bir ruhanînin kilisede görev yapması veya yapmaması için getirilen öneri hakkında Türkiye Cumhuriyeti'ni temsilen Cumhuriyet Savcılarının “kamu hukuku” adına dava açmaları bir yetki aşımıdır.

b) Kaldı ki, Patrikhane ile Bulgar Kilisesi arasında 1945 yılında yapılan anlaşma bu yetkiyi Patrikhane'ye vermektedir.¹

Bu yetki ve hiyerarşi, tarihsel sürekliliğin bir parçasıdır. Ortodoks Bulgarlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Millet Sistemi gereği “Rum Milleti”ne dahil oldukları için, bu Sistemin kurulduğu 1454 yılından sonra Patrikhane'ye bağlı olmuşlardır. 1839 Tanzimat Fermanı “Osmanlı tebaası” kavramını getirerek Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki herkesi hukuken eşitleyince Millet Sistemi en azından teorik olarak son bulmuş ve Balkanlarda Bulgar milliyetçiliğinin yükselmesine paralel olarak, İstanbul'daki Ortodoks Bulgarlar Patrikhane'den bağımsız kiliselerini “Eksarhlık” adı altında 1870'de İstanbul'da kurmuşlardır. Patrikhane'nin “ayrılıkçı” olarak dışladığı bu kurum, Osmanlı'nın ciddi bir yenilgiye uğradığı Balkan Savaşları'ndan sonra 1913'te Sofya'ya taşınmıştır.

1945'te uluslararası koşulların da zorlamasıyla Bulgar Eksarhı İstanbul'a gelmiş, Patrik'ten özür dilemiş ve iki Kilise kendi aralarında 19 Şubat 1945 tarihli bir anlaşma/protokol imzalamışlardır. Anlaşmanın e maddesine göre, Bulgar Kilisesi'nde görev alacak ruhanîler (başpapaz, papazlar ve diakonlar) tayin ve terfi için Patrikhane'ye bildirilecek, kendilerinin gerekli şartları haiz olduklarının anlaşılması üzerine Patrikhane'nin izin ve tasvibiyle göreve başlayabileceklerdir. Bu tarihten itibaren İstanbul Bulgar cemaatinin vaftiz, düğün, ölüm kâğıtları Patrikhane tarafından onaylanıp veril-

1 Bkz. Elçin Macar, “İstanbul Rumları”, *Toplumsal Tarih*, Eylül 2003, sayı 117, s. 94-97.

miş, din adamları da Patrikhane'nin onay ve takdisi sonucu görevlendirilmiştir.²

c) Böyle bir anlaşma olmasaydı dahi, Ortodoksluk kural-larına göre, Bulgar Kilisesi'nin kabulü durumunda Patrikha-ne'nin ekümeniklik yetkisi vardır. Bu konuya ilerde ayrıntı-sıyla dönelecektir.

d) Bu olayda, olsa olsa, müşteki ve müdahil Kostoff'un ça-lışma özgürlüğünün ihlalinden bahsedilebilirdi. Ama yu-karıda belirtilen nedenlerle ondan bile bahsedilemez. Kos-toff'un işine son veren Patrikhane değil, kendisinin işvereni olan Bulgar Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu'dur. Eğer bu Yö-netim Kurulu, Patrikhane'nin ruhanî konularda ve ruhanî-ler (Ortodoks din adamları) üzerinde yetki sahibi olduğu-nu kabul etmeseydi adı geçenin işine son vermezdi. Çünkü Türkiye'de Fener'in, Bulgar Kilisesi üzerinde ruhanî konu-lar ve gelenekler dışında hiçbir yaptırım olanağı bulunma-maktadır.

e) Burada savcılık, adeta Türkiye'de herkesin din özgürlü-ğü icabı papaz olma hakkı bulunduğunu ve bunun kendi ce-maatine karşı bile korunduğunu varsayıyor gibi davranmış-tır. Kilise Vakfı Yönetim Kurulu, Türkiye'deki Bulgar Orto-doks cemaatinin iradesini bu konuda seslendirebilecek tek kurum olduğundan, ortada herhangi bir hak çatışması yok-tur. Dava açılacaksa, bu Yönetim Kurulu'na karşı ve İş Mah-kemesi'nde açılmalıydı.

f) Dahası, savcılık bu davayı açmakla Türkiye'deki Bulgar Ortodoks cemaatinin inanç özgürlüğünü ihlal etmiş ve Bul-gar Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu'nun yetkisine müdahale-de bulunmuştur.

2 Aslı Yunanca olan anlaşmanın TC Beyoğlu 1. Noteri'nde 23.09.1990 tarihin-de 15226 numarayla onaylanmış Türkçeye çevirisi.

2) Yargıtay kararı, Patrikhane'nin Bulgar Kilisesi üzerinde yetkisi olmadığını söylemektedir ki, bu yanlıştır.

Karar şöyle demektedir: “Dosya içeriğinden, [sanıkların] diğer bir Ortodoks azınlık olan Bulgar kökenli Türk vatandaşlarının dinî ayin ve işlerini yürütmekte oldukları Bulgar Kilisesi üzerinde dinî ve hukuki açıdan hiçbir yetkileri bulunmadığı halde (...)”.

a) Patrikhane'ye bağlı davalı ruhanîlerin Bulgar Kilisesi üzerinde “hukuki” açıdan bir yetkisinin Türkiye Cumhuriyeti yasaları açısından bulunup bulunmaması diye bir husus eşyanın tabiatına aykırıdır. Türkiye laik bir ülkedir; yasaları, uhrevî değil dünyevi ilişkileri düzenler. Aksi halde, inanç ve vicdan özgürlüğünden bahsetmek de mümkün olmaz ve bu, aşağıda belirtilecek nedenlerle Türkiye'nin gayrimüslim vatandaşları açısından özellikle böyledir. Nitekim Yargıtay kararı eğer adı geçen ruhanînin görevine son vermeyi uygun görmüş olan Bulgar Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu'nun kararını yanlış bulmuş olsaydı, bu karar da Türkiye'deki Bulgar Ortodokslarının inanç özgürlüğünü ihlal anlamına gelecekti.

Kaldı ki:

i) Türkiye'de “azınlık” sayılan tek unsur olan gayrimüslimlerin³ hakları Türk yasalarında değil, Lozan'ın III. Kesimi'nde düzenlenmiştir ve bu uluslararası belgenin gayrimüslim hakları konusunda Türkiye Cumhuriyeti'ne getirdiği yükümlülükler arasında “(...) giderlerini kendileri ödemek üzere, her türlü (...) dinsel (...) kurumlar (...) kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinsel ayinlerini serbestçe yapmak ko-

3 Bu noktada, Türkiye'de işin uzmanları tarafından bile yanlış bilinen bir hususa değinerek düzeltmek gerekir: Lozan'ın Kesim III'ünde azınlıklara verilen haklar herhangi bir azınlığa (Rum, Ermeni vs.) ismen ve tahdidi olarak getirilmemiştir; yalnızca “gayrimüslimler” terimi kullanılarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bütün gayrimüslimlere getirilmiştir.

nularında eşit hakka sahip ol”mak (md. 40) ve “(...) söz konusu azınlıkların (...) din kurumlarına her türlü kolaylıklar ve izinler” sağlamak da (md. 42/3) bulunmaktadır.

ii) Türkiye’nin kurucu antlaşması Lozan, aynen bir yasa gibi geçerlidir çünkü 340 sayılı yasayla iç mevzuata aktarılmıştır (*Düstur*, III. Tertip, c. 5, s. 5).

Dahası, Lozan yasalarımızın da üstündedir. Çünkü Anayasamızın “(...) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır” hükmünü getiren 90/5 maddesi gereği, temel hak ve özgürlüklerin başlıca kategorilerinden biri olan insan ve azınlık haklarını düzenleyen Lozan Kesim III, kendisiyle çatışabilecek iç mevzuat hükümlerinin üstünde bulunmaktadır.

b) Bu bağlamda, Patrikhane’nin Bulgar Kilisesi üzerinde “dinî” bir yetkisinin bulunup bulunmadığı, Türkiye’de laik kamu hukukunu ve dolayısıyla yargıyı ilgilendirecek bir husus değildir. Çünkü bu mesele genel olarak alındığında doğrudan doğruya ve yalnızca Ortodoks ilahiyatına (teolojisine) girer ve özel olarak alındığında da Türkiye’deki Ortodoks cemaatinin ruhanî alanına ilişkindir; dünyevilikle ve dolayısıyla laik yasalarla ve makamlarla ilişkisi yoktur.

Laik Türkiye Cumhuriyeti’nin Ortodoks ilahiyatına ve Ortodokslar arası din tartışmalarına karışmak gibi bir yetkisi veya yükümlülüğü bulunmamaktadır ve eşyanın tabiatı icabı olamaz da. Böyle bir müdahale, daha önce de belirtildiği gibi, ancak bu ilahiyatın âdet, hüküm ve uygulamalarının Türkiye’de laik yasaları ihlal etmesi ve kamu düzeni ile genel ahlâkı bozması durumlarında söz konusu olabilecektir. Söz konusu olayda böyle durumlar yoktur. Kaldı ki, Fatih 3. Asliye Ceza Mahkemesi 2004’te verdiği kararda, “İki kilise arasında yapılan anlaşmalar, Türk hukuk sistemine aykırı

olmamak ve din özgürlüğünü engellemek şartıyla uygulanabilir” denmektedir.

Diğer yandan, Patrikhane’nin Bulgar Kilisesi üzerinde “dinî” yetkisi en azından 451 Kalkedon Konsili’nden bu yana vardır (bkz. aşağıda dipnot 15).

Fener’in ekümenikliğini tartışan ve reddeden bölüm

Yargıtay kararı, davanın özetinden sonra, Patrikhane’nin ekümenik olmadığı üzerine tartışmaya girişmiştir. Yargıtay kararının bu bölümün davayla bir ilgisi bulunmamaktadır. Davanın konusu, Bulgar ruhanîsi ile Patrikhane ruhanîleri arasındaki bir ruhanî yetki anlaşmazlığıdır. Karar’ın bu bölümün, gereksiz olmasının yanı sıra, herhangi bir laik kişi veya kurum için herhangi bir bağlayıcılığı da bulunmamaktadır.

1) Yargıtay kararı, Patrikhane’nin Türkiye’de bir azınlık kilisesinden ibaret olduğunu söylemektedir. Karar şöyle demektedir: “Antlaşmanın sonuç metninde ve konvansiyonun eklerinde Fener Rum Patrikhanesi ismen dahi zikredilmeyip, sadece bir azınlığın kilisesi olarak belirtilmiştir. Bu nedenle statü olarak bir azınlık kilisesidir.”

Bu alıntının birinci cümlesinin içeriği yanlış ve dahası hüküm kendi içinde de çelişkilidir. Lozan’ın hiçbir yerinde Patrikhane’nin adının geçmediği ne kadar doğru ise, Patrikhane’nin bir “azınlık kilisesi” olarak anılmadığı da tabii ki o kadar doğrudur çünkü adı geçmeyen kurumun nitelenmesi de mümkün olamaz. Alıntının ikinci ve son cümlesinde belirtilen hüküm ise, birincideki yanlışın ve kendi içindeki çelişkili durumun kaçınılmaz sonucu olmakla malul bir beyandır. Dahası, Türk hukuk sisteminde “azınlık kilisesi” diye bir kavram yoktur; aksi halde “mefhum-ı muhalif” icabı “çoğunluk kilisesi” diye bir kavram da olurdu.

Yargıtay kararının, bu yanlışı, [http://avrupa.marmara.edu/trweb/eci/mjes_pdef](http://avrupa.marmara.edu.tr/web/eci/mjes_pdef) internet adresinden indirdiği “Lozan Antlaşması ve Azınlık Hukuku Çerçevesinde Fener-Rum Patrikhanesinin Hukuki Konumu” adlı makaleden (Sibel Özel, *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, c. 14, no. 1, 2006, s. 49) alarak, aynen tekrarladığı anlaşılmaktadır.

Bu tekrarlama sırasında, belirtilen makalenin Lozan Kesim III’ün 35.-45. maddelerini kapsadığı biçiminde yaptığı yanlış da (doğrusu: 37.-45.’tir) aynen alınmıştır. Bu internetten indiriş tarihinin kararın yazılış tarihiyle aynı gün (13.06.2007) olduğu görülmektedir. Ayrıca makaledeki bu maddi yanlışın Karar’da aynen tekrarı, karar yazarının en azından bu maddelerle doğrudan bir ünsiyetinin bulunmayabileceğini akla getirmektedir.

Alıntı, kesintisiz olarak şöyle devam etmektedir: “Antlaşma metninde Patrikhane’nin hukuki durumu ile ilgili hiçbir hükme yer verilmediğinden durumun Lozan müzakerelerinin görüşme kayıtlarının esas alınması suretiyle tamamen Türk iç hukukuna göre belirlenmesi gerekmektedir.”

a) Patrikhane’nin hukuki durumunun Lozan’da ele alınmaması temel iki nedenden kaynaklanmaktadır. Bir kere, Lozan görüşmelerinde Patrikhane’nin uluslararası hukuki durumu (ekümenikliği) hiç tartışılmamıştır. Tek tartışılan husus Patrikhane’nin İstanbul’da kalıp kalmayacağı ve kalacaksa hangi koşullarla kalacağı hususudur. Müttefikler Patrikhane’den söz ederken hep “Ekümenik Patrikhane/Patrik” terimini kullanmışlar, TBMM Hükümeti temsilcileri de bu terime hiçbir oturumda karşı çıkmamışlar ve bunu hiçbir oturumda mesele yapmamışlardır. Bunun yanı sıra TBMM Hükümeti Heyeti, bir gün öncesinin tutanaklarını (protokollerini) ertesi gün okuyup imzalarken, bizzat kendi ifadelerinde “Ekümenik/Evrensel Patriklik” olarak yazılmış yer-

lere itiraz etmemiştir ve tutanakları öyle imzalayarak kesinleştirmiştir.⁴

İkincisi, bizatihi Patrikhane konusunun kendisi Lozan Konferansı'na bağımsız olarak hiç gelmemiştir. Yapılması öngörülen Türk-Rum nüfus mübadelesi görüşmeleri sırasında bir pazarlık unsuru biçiminde dolaylı olarak ve hiç beklenmedik biçimde gelmiştir⁵. Şöyle ki: Azınlıklar Alt Komisyonu'nda azınlıklar ve dolayısıyla Patrikhane konusundaki bütün görüşmelerde TBMM Hükümeti'ni temsil eden Dr. Rıza Nur Bey (bundan sonra Rıza Nur) bu konuyu bu amaçla ve kimseye önceden haber vermeden ortaya attığını söylemektedir:

“Gerek ekalliyetler işinde, gerek ahali mübadelesinde mühim ve hayati noktalar var, muallâkta kaldı. Aylardan beri askıntıda duruyor. Bir türlü bizim arzumuzu kabul ettiremiyorum. Düşündüm, bir pazarlık payı lazım. Frenklerin zihniyetini okşamalı yani onlara bir yem göstermeli. O da pek kıymetli bir şey de olmalı ki ağızlarının suyu aksın, bunları yola getirebilsin. Bu da Patrik'i ve Patrikhaneyi İstanbul'dan kovmak. Kovmaktan feragat edince bu müspet

4 Örneğin Azınlıklar Alt Komisyonu Başkanı Montagna'nın tutanaklardaki ifadesi: “Türk Temsilci Heyeti görüşünden vazgeçmemiş ve Halife'nin dünya işlerine ilişkin yetkilerine son veren Türk Hükümetinin, Evrensel Patrikliği İstanbul'dan uzaklaştırmaya kesin olarak karar verdiğini söylemiştir”, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, çev. Seha L. Meray, Birinci Takım, c. I, Kitap I, 3. baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 341-342.

Bir diğer örnek Rıza Nur'un tutanaklardaki ifadesinden verilebilir: “Bu tasarıdaki birinci paragrafın metinde kalmasını istemekle, Yunan Temsilci Heyeti, Temsilci Heyetlerinin metinden çıkartılmasında görüş birliğine varmış oldukları, Evrensel Patrikliğin ayrıcalıklarını, dolaylı bir yoldan metinde tutmaya çalışmaktadır”, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, çev. Seha Meray, c. I, Kitap II, s. 241.

5 “Beklenmedik” sıfatının nedeni, Rıza Nur'un bu konuyu hiç kimseye söylemeden ortaya attığını söyleyen aşağıdaki ifadelerinin dışında, TBMM Hükümeti tarafından Lozan'a gitmek üzere görevlendirilen heyete hareket öncesi verildiği bilinen üç sayfa halinde on dört maddelik talimatta Patrikhane konusunun hiç bulunmadığı gerçeğidir. (Bkz. (der.) Bilal Şimşir, *Lozan telgrafları I*, (1922-1923), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990, s. xiv).

veriş değil, menfi veriş olur. Tam münasip. Bütün Hıristiyanlık alemini alkalayacak bir şey. Sonra bunu almak için istediğim o muallaktaki şeyleri derhal verirler (...). Patrikhane'nin tardı bize hkmete verilen talimatnamede yok. Akla gelmiş şey değil. Başka çarem de yok ama. Bu noktayı ben dallanmasın diye bizimkiler ve hiç kimseye söylemiyorum. Bir gün Ya Allah! deyip Patrikhane'nin İstanbul'dan tardını celsede resmen teklif ettim. (...) Tam manasıyla kıyamet koptu".⁶

Rıza Nur'a göre saf olabilmesi için Türkiye'de Türklerden başka unsur ve özellikle de gayrimüslim bırakılması gerekmektedir. Bunu sağlamanın yöntemi de, mübadele dışı olarak kalmasına izin verilecek gayrimüslimlerin vergi vererek askerlik yükümlülüğünden kurtulmalarını reddetmektir. Rıza Nur'a göre, kalacak olanları bu suretle "otuz yılda safra döker gibi dökmek" mümkündür çünkü bu azınlıklardan "gençler askerlik ağı gelince Yunanistan'a kaçacaklar"dır. Rıza Nur, sonra da istediği ödünleri alınca bu talepten vazgeçtiğini anlatmaktadır: "Bu hesabı yapıyorum. Bu sebeple bu nokta üzerinde tutundum durdum. Asla sarsılmadım. Beni yerimden skemediler ve nihayet muvaffak oldum. Hakikaten sulhten sonraki beş yıllık pratik, askerlik çağına gelen Rum, Ermeni ve Yahudilerin ekseriyetle kaçtıklarını gösterdi. Bir asker kaçağı da tabii ceza korkusuyla bir daha dönemiyor. Bin şükür... Bu muvaffakiyetimden pek memnunum (...) Sonra tarddan vazgeçtiğim vakit Frenkler de hatta bizimkiler de şaştılar." ⁷

Diğer yandan baş delege İsmet Paşa zorunlu nüfus mübadelesine İstanbul Rumlarını da katmak istemekte, bu olmadığı takdirde bunların sayısını mümkün olduğu kadar azalt-

6 Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, c. III, İstanbul, Altındağ Yayınevi, 1967, s. 1075-1076.

7 Dr. Rıza Nur, *a.g.e.*, s. 1049-1050 ve 1076.

ma hedefi gütmektedir.⁸ Bu hedef, İstanbul Rumları kalacaksa Patrikhane gider, Patrikhane kalacaksa İstanbul Rumları gider, biçiminde özetlenebilecek⁹ bir taktikle gerçekleştirilmek istenmiştir. Yalnız müttefik heyetlerinin değil, bir bütün olarak Batı dünyasının etkilenmesi üzerine bu talep Ankara'nın elinde güçlü bir pazarlık unsuru haline gelmiş ve büyük çalkantıya yol açmıştır.

Bu dolaylı konu şöyle bağlanmıştır: Daha önce TBMM Hükümeti temsilcilerinin Patrikhane'nin zararlı siyasal faaliyetlerde bulunduğunu defalarca beyan etmeleri üzerine, 10 Ocak 1923 oturumunda Konferans Başkanı Lord Curzon kalkmış ve "Müttefik Temsilci Heyetleri adına" yaptığı konuşmada, "Patriklik kurumunun ileride siyasi niteliği ile yönetim alanındaki yetkilerinden yoksun bırakılması ve gene İstanbul'da kalmakla birlikte, salt bir din kurumu halini alması gerekeceğini, Müttefik Devletlerin kabul ettiklerini bildir"miştir.¹⁰

Aynı yönde konuşan ve aralarında Yunanistan baş delegesi Venizelos da bulunan başka müttefik temsilcilerinden sonra, İsmet Paşa söz almıştır. Söyledikleri tutanakta şöyle geçmektedir: "Patriklik sorununa gelince, İsmet Paşa, Patrikliğin siyasi ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağı, yalnız salt din alanına giren işlerle yetineceği konusunda, Konferans önünde, Müttefik Temsilci Heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyetinin yapmış oldukları resmi konuşmaları ve verdikleri garantileri senet saymaktadır. Bay Venizelos'un birtakım görüşlerine cevap veren İsmet Paşa, azınlıkların hakları sorununun daha önce incelenmiş olan Antlaşmanın ilgili kesimindeki hükümlerle çözümlenmiş

8 Bu amaçla Ankara Heyeti'nin İstanbul Rum azınlığı açısından ileri sürdüğü "kural dışı durumlar ve koşullar" için bkz. *Lozan Barış Konferansı, a.g.e., c. I* Kitap I, s. 337.

9 *A.g.e., s. 325.*

10 *A.g.e., s. 325-326.*

bulunduğunu belirtti. Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasına gelince, bunu Türkler, İstanbul Rumlarının mübadele dışında bırakılması söz konusu olduğu sırada teklif etmişlerdi. İsmet Paşa, başkanlığını yaptığı Temsilci Heyetinin uzlaşıcı eğilimlerinin en büyük bir kanıtını ortaya koymak üzere, belirttiği şartlar içinde ve senet saymış bulunduğu garantilere dayanak, bu tekliften vazgeçmektedir.”

Bunun üzerine Lord Curzon söz almıştır: “(...) Lord Curzon, öne sürmüş olduğu telkinin Türk Temsilci Heyeti Başkanınca böyle bir anlayışla karşılanışını görmekle mutluluk duymaktadır. Türk Temsilci Heyetinin, Patriği İstanbul'dan çıkartma isteğinden vazgeçtiğini, Komisyon, şüphesiz pek büyük bir memnurlukla öğrenmiş bulunmaktadır.”¹¹

Görüldüğü gibi, varılan mutabakat sonucu Fener'in İstanbul'da kalması kararlaştırılmış, buna karşılık bu kurumun siyasi yetkilerden arındırılarak “salt bir din kurumu” yani yetkileri uhrevî alanla sınırlı bir kurum haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu durum Lozan metnine yansıtılmış, bu sözlü mutabakatın zaten bağlayıcı olan yazılı tutanağa geçirilmesiyle yetinilmiştir.

b) Patrikhane konusunun Lozan metninde zikredilmek yerine tutanaklara bırakılmış olmasının, bu konunun “tamamen Türk iç hukukuna göre” belirlenmesini gerektirdiği hükmüne gelince, öncelikle söylemek gerekir ki, bu durum, tarafları bağlayıcılık açısından herhangi bir sorun oluşturmaz. Çünkü devletler hukukunda bağlayıcılık açısından bir biçim ve isim farkı gözetilmemektedir. Resmî belgenin adı ne olursa olsun (antlaşma/*treaty*, sözleşme/*convention*, anlaşma/*agreement*, protokol/*protocole*, tutanak/*minutes*/*proces-verbal*, bildirge/*declaration* vb.) ileri süren tarafın iradesini yansıttığı oranda bağlayıcıdır. Zaten tutanakların bağlayıcı olduğu Konferans sırasında bizzat İsmet Paşa tarafından

11 A.g.e., s. 332.

da şöyle dile getirilmiştir: “İsmet Paşa, protokollerin, VI. maddede sayılan devletlerin temsilci heyetleri Genel Sekreterlerince imza edilmesini teklif etti; ancak böyle bir şartla, her toplantı başında protokollerin okunmasından vazgeçilebilir. İsmet Paşa’nın kanısınca, bir protokol, resmî niteliği olan, bir diplomasi belgesidir; böyle olunca da, Müttefik Devletlerin temsilcisi olan Genel Sekreterce imzalandığı gibi, Türk Temsilci Heyeti’nin de imzasını taşımak gerekir.”¹²

Burada, yine devletler hukukunda sık görüldüğü gibi, “tutanak” kavramı, her gün müzakerelere başlarken zaman kazanmak bağlamında, İsmet Paşa tarafından “protokol” adıyla anılmıştır. Bu nedenle, “(...) antlaşma metninde hiçbir hükme yer verilmediği (...)” gerekçesiyle, “Patrikhane’nin hukuki durumu[nun] (...) tamamen Türk iç hukukuna göre belirlenmesi gerekmektedir” hükmünün herhangi bir hukuksal dayanağı yoktur.

c) Dahası, Patrikhane’nin statüsünün Türk iç hukukuna göre belirlenmesi mümkün değildir, çünkü Patrikhane Türk iç hukukunda “namevcut”tur. Daha doğrusu, Patrikhane Türk iç hukukunda “ne yaşar ne yaşamaz” durumdadır.

i) Patrikhane Türk hukukuna göre ne dinî bir dernek-tir, ne bir dinî vakıftır, ne de bir din kurumudur. Hiçbir şey değildir. Tüzel kişiliği dahi olmadığı içindir ki Bulgar Kili-sesi ruhanîsi Kostoff ve cemaat üyesi Çipof, Patrikhane’yi değil Patriği ve sinod üyesi kimi metropolitleri şikâyet etmiş, Cumhuriyet Savcıları da Patrikhane’yi değil o ruhanîle-ri mahkemeye vermiştir.

ii) Patrikhane’nin Türk iç hukukundaki bütün “statü”sü, bir İstanbul Valiliği “tezkeresi”nden ibarettir:

“İstanbul Valiliği
Protokol no: 1092

12 A.g.e., s. 10.

İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Kutsal Meclis'ine, Türkiye dahilinde gerçekleştirilecek dinî ve ruhanî seçimlerde, katılacak adayların Türkiye vatandaşı ve seçim sırasında Türkiye dahilinde görevli olmaları gerekmektedir. Bu şartlar seçilecek kişi için de geçerlidir.

6 Aralık 1923 / 339

İstanbul Valisi adına yardımcısı Fahreddin.”¹³

Bu kısa tezkerenin, Anayasamızın 90/5 maddesi gereği yasalardan bile üstün olan Lozan Kesim III hükümleri karşısındaki değeri apayrı bir tartışma konusudur.

iii) Türk hukukunda statüsü bulunmayan böylesine önemli bir kurumun, nasıl “Türk kurumu” olduğu meselesi incelenmeye değer bir husustur.

2) Yargıtay kararı bundan sonra ardı ardına üç yerde Patrikhane'nin yalnızca bir “azınlık kilisesi” olduğunu söylemek yoluyla “ekümenik” olmadığını belirtmektedir.

Karar'da kullanılan ifadeler şöyledir:

“Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından Rum kökenli Ortodoksların dinî işlerini (ayin, nikâh, boşanma, vaftiz...) yürütmek koşuluyla siyasi ve yönetsel bütün hak ve yetkilerden arındırılarak İstanbul'da kalmasına izin verilmiştir”,

“Bu durum çerçevesinde Patrikhane, Türkiye'deki Rum azınlığın bir kilisesi olarak sadece dinî yetkileri haiz bir kilise niteliğinde ve Antlaşmanın Azınlıkların Korunması başlıklı 35-45. maddeleri çerçevesinde mütalaa edilmesi gereken dinî bir kurumdur”,

“Patrikhane (...) Anayasamızın 2. maddesinde ‘demokra-

13 Bkz. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 123-124'ten Vasilios Stavridis, *İ İkumeniki Patriarhe 1860 - Simeron*, Selanik, Etereia Makedonikon Spudon, 1977, s. 488.

tik, laik ve sosyal bir hukuk devleti' olduğu açıklanan Türkiye Cumhuriyetinde 'sadece belli bir azınlığa mensup kişiler üzerinde dinî yetkileri haiz olan ve tüzel kişiliği bulunmayan dinî bir kurum'dur. Bu nedenledir ki tamamen Türk hukukuna tabidir”.

a) Bu ifadelerde yazılı olanlardan, Fener'in “Türkiye'deki Rum azınlığın Türk hukukuna tâbi bir kilisesi” olduğu sonucuna nasıl varıldığını anlamak mümkün olamamıştır. Üstelik “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarından Rum kökenli Ortodoksların” denerek Patrikhane'nin başka Ortodoks vatandaşların da (ör. Arap Ortodoks vb.) kilisesi olduğu reddedilmektedir. Burada Yargıtay, Bulgar Kilisesi'nin bile kabul ettiği bir dinî öndegelmeyi reddederek, kendini adeta bir “konsil” (büyük din uyuşmazlıkları çıktığında toplanan büyük dinsel kongre) yerine koymaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin laik kurumlarının başında gelen Yargıtay için bu kabul edilemez. Üstelik bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin gayrimüslim vatandaşlarının inanç özgürlüğünün ihlalidir.

b) Bizzat TBMM Hükümeti temsilcisi Lozan görüşmeleri sırasında 16 Aralık 1922 tarihinde okuduğu yazılı bir bildiride, din konularına hükümetinin karışmayacağını beyan etmiş ve bütün istediklerinin Fener'in dünya işleriyle uğraşmaması olduğunu vurgulamıştır:

“(...) Halifelikle Devletin birbirinden ayrılmasından (...) sonra, bu toplulukların başlarının salt ruhanî bir sıfat dışında hiçbir hak ve ayrıcalıktan yararlanamayacakları kendiliğinden anlaşılır. (...) din adamları sınıfıyla bunların başı olan kişiye, Hükümetin artık karışamayacağı salt din konularıyla uğraşmak kalacaktır. Bunun gibi Hükümetin, söz konusu din adamları sınıfının alabileceği kararlara karışması da artık söz konusu olmayacaktır. Din özgürlüğü İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri vb. gibi öteki ülkelerde

olduğu üzere, Türkiye’de, çeşitli dinlere bağlı olanlara, dinsel isteklerine serbestçe gelişme olanağı sağlayacaktır; yani rejim, böylece, din adanları sınıfını salt din alanında kalmaya zorlayarak, dine yeni bir atılım verecektir. Şimdiye kadar siyasal bir organ olan Patrikliğın Türkiye dışına çıkartılması gerekir; çünkü Patrikliğın ve ona organik olarak bağlı kurumların siyasal ayrıcalıklarına son verilmesiyle ortaya çıkacak yeni duruma uymasına, Patrikliğın eski davranışları imkân vermeyecektir. Biraz önce belirtilen görüşlerden şu sonuç ortaya çıkmaktadır: Din adanları sınıfının dünya işlerine ilişkin ayrıcalıklarının ortadan kaldırılması ve Patrikliğın Türkiye sınırı dışına çıkartılması, Türkiye için kaçınılmaz biri zorunluluk olduğu kadar, ilgili bulunan topluluk için de bir kurtuluş yoludur”.¹⁴

c) Yargıtay, Patrikhane’nin Türk hukukuna tâbi olduğunu söyleyerek, laik hukuk-Kilise hukuku ayrımını gözden kaçırmakta ve yine uhrevî alanda hüküm tesis etmektedir. Oysa Patrikhane’nin ekümenik statüsü laik hukukla tamamen ilgisizdir ve tamamen Kilise hukukundan kaynaklanmaktadır.¹⁵

14 *Lozan Barış Konferansı, a.g.e., c. I, Kitap I, s. 328-329.*

15 Patrikhane’nin ekümenik statüsü kilise hukuku tarafından, ilk kez, 381 yılında Konstantinopolis’te toplanmış olan İkinci Ekümenik Konsil tarafından verilmiş ve Konstantinopolis “İkinci Roma” diye anıldığı için bu kentin episkoposu Roma Episkoposu’nun (başepiskoposunun) hemen ardından gelen bir rütbeye kavuşturulmuştur. Bu durumda uhrevî öncelik sırası Roma, Konstantinopolis, Iskenderiye, Antakya, Kudüs biçiminde oluşmuştur. 451 yılında yine Konstantinopolis’te toplanmış olan Kalkedon [Kadıköy] Konsili, İstanbul’u Roma İmparatorluğu’nun doğu sınırları dışındaki alanlarda da yetki sahibi kılmıştır. Batı/Katolik/Roma ve Doğu/Ortodoks/Bizans kiliseleri arasındaki Büyük Ayrışma 1054’te vuku bulduğunda ise ikincisinin başı İstanbul olarak ilan edilmiştir. İlk başlarda “episkopos” ve “başepiskopos” olarak anılan Bizans Kilisesi’nin başı, Acacius döneminde (471-489) “Patrik” unvanını almış, II. Iohannes döneminde (518-520) ise “Ekümenik Patrik” olarak anılmaya başlanmıştır. 13. yüzyıldan sonra adı artık “Yeni Roma, Konstantinopolis Başepiskoposu ve Ekümenik Patrik”tir (Vasil Th. Stavrides, “A Concise History of The Ecumenical Patriarchate”, *Greek Orthodox Theological Review*, Academic Rese-

d) Dolayısıyla, Yargıtay kararı, aynen Papa'nın aynı anda Roma Başepiskoposu oluşu gibi, Patriğin birbirinden ayrı iki niteliğinin bulunduğunu gözden kaçırmaktadır: İstanbul Başepiskoposu ve Ekümenik Patrik. Birinci nitelikten söz ediliyorsa Patrikhane'nin Türkiye Ortodoksları üzerinde söz sahibi olduğuna itiraz edilecek bir husus yoktur. Fakat konu Patrikhane'nin ekümenikliğinin tartışılması olduğuna göre, bu iki niteliğin tek bir kişide yani Patriğin kişiliğinde birleşen ayrı ayrı nitelikler olduğu ihmal edilmek suretiyle Yargıtay kararı malul kılınmıştır.

e) Lozan'da tartışılmayan ve dolayısıyla reddedilmeyen bir ekümeniklik niteliğini Yargıtay'ın hiçbir belgeye dayanmadan re'sen reddetmesi, dünyevi/laik bir kurum olarak Yargıtay'ın uhrevî/dinsel konularda (ve üstelik, daha önce de be-

arch Library, Bahar 2000, 45, s. 59-60). Patriğin bu niteliği, "Milletbaşı" unvanı verilerek ve imparatorluktaki diğer gayrimüslim milletbaşlarına öndegeler kılınarak Osmanlı imparatorları tarafından da tanınacaktır.

Dünyada Ortodoks kiliseleri temel olarak "otosefal" ve "otonom" olarak ikiye ayrılır. Bunların her ikisi de kendi kendilerini yönetirler. Aralarındaki fark şudur ki, otosefal olan kilise ruhanî yöneticisini kendisi seçer, otonom olan kilise ise kendi seçtiği ruhanî yöneticisini başka bir Ortodoks kiliseye özellikle de Ekümenik Patrikhane'ye onaylatır. Aslında Patrikhane, otosefal Ortodoks kiliselerin ilkidir. Sonra Roma, Konstantinopolis/Yeni Roma, Iskenderiye, Antakya ve Kudüs patrikhaneleri hep otosefal olarak oluşmuşlardır. Kilise hukuku bakımından hepsi İstanbul'la eşittir ama onun öndegelen niteliğini tanırlar. Rus Patrikliği bu listeye farklı bir temelde dahil olmuş, 19. yüzyılda milliyetçiliğin ortaya çıkmasıyla birlikte Yunan Kilisesi yeni bir otosefal-lik ölçütü oluşturarak 1833'te İstanbul'dan bağımsızlığını ilan etmiş, onu diğer Balkan Kiliseleri takip etmiştir. Fener, bu kiliseler içinde otosefallerin dini tören açısından "primus inter pares"i yani eşitler arasında birincisi, otonomların ise kutsama ve atama makamıdır ve otosefal kiliselerin ruhanî yetki alanı dışında kalan alanlarda kendine bağlı metropolitlikler açabilir. Bütün bunlar Patrikhane'nin Kilise hukuku tarafından tanınmış "ekümenik" sıfatından kaynaklanan durumlardır (Metropolitan Ioannis of Pergamon, "The Ecumenical Patriarchate and Its Relations with the Other Orthodox Churches", *The Orthodox Church in a Changing World*, ed. Pachalis M. Kitromilides ve Thanas Veremis, Athens, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, Center for Asia Minor Studies, 1998, s. 156-157). Papa ve dünyadaki devletler de Patrikhane'nin ekümenik sıfatını tanıyarak İstanbul Patriğine protokolde buna göre yer vermekte, Türkiye bunların içinde bir istisna oluşturmaktadır.

lirtildiği gibi, Ortodoks ilahiyatı konusunda) hüküm vermesi anlamına gelmektedir.

3) Yargıtay kararı, daha önce Yargıtay Genel Kurulu'nun ve ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin içine düştüğü çok vahim bir hatayı sürdürmektedir.

Söz konusu ifade şöyledir: “Egemen bir devletin kendi topraklarında yaşayan azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı bir hukuk uygulayarak çoğunluğa dahi tanımadığı birtakım ayrıcalıkları onlara tanımak suretiyle özel bir statü vermesi, Anayasanın 10. maddesinde gösterilen eşitlik ilkesine açıkça aykırılık oluşturacağından kabul edilemez. Bu nedenle Patrikhane'nin ekümenik olduğu iddiasının yasal bir dayanağı bulunmamaktadır.”

a) “...kendi topraklarında yaşayan azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı bir hukuk uygulayarak...” ifadesi bilimsel olarak fevkalade yanlıştır. Çünkü azınlık olmak için zaten vatandaş olmak lazımdır. “Vatandaş” olmak, azınlık olmanın beş ögesinden biridir.¹⁶ Hukukta bunun karşısı olan kategori, “yabancı”dır.

Bu temel hukuksal gerçeğe rağmen, Yargıtay 2. Hukuk Dairesi 06.07.1971 tarihinde oybirliğiyle aldığı 3339 E,

16 Bu beş öge, BM İnsan Hakları Komitesi'nin “Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komitesi (bu organın adı 1999'da “İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Alt Komisyonu” olmuştur) özel raportörü Capotorti'nin 1966'da yapılmış BM Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (Türkiye tarafından çekince koyularak imzalanmış ve onaylanmıştır) azınlıkların korunmasına ilişkin 27. maddesi bağlamında hazırladığı incelemede yaptığı ve bütün dünyaca kabul edilen azınlık tanımdan kaynaklanmaktadır: “Başat olmayan bir durumda olup, bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan grup.” Bkz. Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, 1979, United Nations, E/CN.4/Sub.2/384/Rev.1, para.568. Ayrıca bkz. Baskın Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, güncelleştirilmiş ikinci basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991, s. 41-42.

4399 K sayılı ilamın gerekçesinde şöyle demiştir: “Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisapları men edilmiştir.” Oysa anılan Daire’nin burada mal edinmeyeceğini söylediği tüzel kişilik, Ortodoks dininden Türk vatandaşları tarafından kurulmuş ve yönetilmekte olan Balıklı Rum Hastanesi Vakfı’dır; “yabancı” bir vakıf değildir.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu sadece üç yıl sonra yani 08.05.1974 tarihinde aynı yanlış tekrarlamıştır: “Görülüyor ki Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır.” (1971/22-820 Esas, 1974/505 Karar).

Bundan bir yıl sonra Yargıtay 1. Hukuk Dairesi de aynı yolu tutmuştur (24.06.1975, no. 3648-6594 s. karar). Yani Yargıtay bu temel yanlışta ısrarlı gözükmektedir. Yargıtay, Türkiye’deki gayrimüslim vatandaşların vatandaş olduklarını, yani “yabancı” olmadıklarını bilmiyor olamaz. Bu durumda, bütün bu kararların alınmasına yol açan unsur, yargıçlarımızın hiç farkında olmadan “Millet-i Hâkime” yaklaşımıyla hareket etmesidir. Millet-i Hâkime, yukarıda davanın özeti bölümünde de sözü edilen ve 1454’te kurulmuş olan Millet Sistemi’nin egemeni durumunda olan Müslümanların toplu unvanıdır. Sistem’in diğer unsurunun adı ise Millet-i Mahkûme’dir ve gayrimüslimleri temsil eder. Millet Sistemi, yine yukarıda belirtildiği gibi, 1839’da son bulduğu halde Türkiye’de Müslümanların zihinlerinin “işletim sistemi” olarak egemenliğini günümüze kadar sürdürmüş ve gayrimüslimlerin “bir tür yabancı” sayılması sonucunu doğurmuştur. Nitekim Türkiye’de Müslüman olmayan vatandaştan bahsederken insanlar “Türk” demez; “Rum vatandaş, Ermeni vatandaş” vb. der. Bunun sebebi de bu insanların Müslüman olmamasıdır. Hiç farkında değilizdir ama ne kadar “laik” olursak olalım, kafamızdaki “Türk”ü “Müslüman”dan ba-

ğımsız olarak düşünememekteyiz. Diğer bir deyişle, Türkiye’de Müslüman olmayan kişi “Türk” addedilmez. Ama bütün bunlar bağımsız ve laik Türkiye mahkemeleri tarafından aynen tekrarlanınca düşündürücü olmaktadır.

b) “... çoğunluğa dahi tanımadığı ayrıcalıkları onlara tanımak” ifadesi, önce, bir bilgi eksikliğini yansıtmaktadır: Çünkü azınlık hakları tanıyan bir ülkede azınlığa daima çoğunluktan fazla hak tanınır.

Azınlık hakları terminolojisinde haklar ikiye ayrılır: Negatif haklar ve pozitif haklar. Negatif hak bütün vatandaşlara hatta o ülkede yaşayan herkese verilen haklardır (ör. seyahat, mülkiyet vb.). Pozitif hak ise doğuştan dezavantajlı olan azınlık bireylerini mümkün olduğunca eşit duruma getirmek için yalnızca onlara verilen “artı” haklardır (ör. kendi okulunu kurup orada kendi anadilini okutmak vb.). Bu haklar çoğunluğa mensup vatandaşlara verilmez.¹⁷ Bu nedenle, bu ifade yanlışdır ve yine, azınlık kavramını ikinci sınıf olarak aşağılayan ve çoğunluğu yücelten bir Millet-i Hâkime yaklaşımının sonucudur.

Aynı yaklaşımı yansıtan aynı hukuksal hata, Anayasa Mahkemesi’nin 1994 yılında DEP’i kapatma kararında da söz konusu olmuştur: “*Sınırsız hakları sınırlı haklara, ulusun kendisi olmayı azınlık olmaya dönüştürmenin anlamsız-*

17 Bu iki kavram konusunda bkz. Oscar I. Janowsky, *Nationalities and National Minorities*, New York, The MacMillan Company, 1945, s. 112-115; Albert Masnata, *Nationalités et Fédéralisme*, Lozan vd., Librairie Payot et Cie., 1933, s. 183; Pablo de Ascaraté, *La Société des Nations et la Protection des Minorités*, Genève, Centre européen de la Dotation Carnegie pour la paix internationale, 1969, s. 19-20; Capotorti, adı geçen eser, para. 99; Tennent Harrington Bagley, *General Principles and Problems in the International Protection of Minorities*, Genève, IUHEI, 1950, s. 41.

Diğer yandan, negatif ve pozitif hak ayrımının insan hakları terminolojisinde farklı anlam ifade etmesi kafaları karıştırmamalıdır. Bu terminolojide birincisi devletin bireye müdahale etmemesini ifade eder, ikincisi ise hakların gerçekleştirilmesi için devletin müdahale etmesi gerektiğini ifade eder. Bkz. Baskın Oran, *Türkiye İnsan Hakları Bilançosu, 2005 İzleme Raporu*, İstanbul, TESEV, 2006, s. 20 d.n.

lığı açıktır”. Burada da negatif-pozitif hak ayrımı dikkate alınmamış, üstelik çoğunluk 1. sınıf, azınlık ise 2. sınıf sayılmıştır.¹⁸

c) “... suretiyle özel bir statü vermesi” ifadesi de bilimsel açıdan yanlıştır. Birtakım ayrıcalıklar verildiği anda özel bir statü de verilmiş olunur ve azınlık haklarını tanıyan ülkelerde zaten azınlığın statüsü konusu da bundan ibarettir. Nitekim Yargıtay’ın “verilmesin” diye uyardığı bu özel statü, Türkiye’deki gayrimüslimlere 1923 yılında Lozan’ın Kesim III’teki 37.-44. maddelerle yani Türkiye’nin kurucu antlaşmasıyla zaten verilmiş durumdadır.

d) “...Anayasa’nın 10. maddesinde gösterilen eşitlik ilkesine açıkça aykırılık oluşturacağından kabul edilemez.”

Tam tersine, yukarıda da belirtildiği gibi, asıl eşitlik azınlığa pozitif haklar verilmesiyle sağlanır. Burada yine, azınlık hukukundaki negatif ve pozitif hak kavramlarını bilmemek veya dikkate almamak söz konusudur.

e) Yargıtay kararında, bu ifadenin hemen arkasından, “Bu nedenle Patrikhane’nin ekümenik olduğu iddiasının yasal bir dayanağı bulunmamaktadır” diye bir sonuca varılmasının mantığı ise anlaşılamamıştır.

4) Yargıtay kararı, nedenlerle sonuçları karıştırmaktadır:

Kullanılan ifade şudur:

“İstanbul Valiliği’nin 6 Aralık 1923 tarih ve 1092 sayılı yazılarından da anlaşılacağı üzere Patrikhane’de dinî ve ruhanî seçimlere katılacak ve seçilecek kişilerin Türk vatan-daşı olmaları ve seçim sırasında Türkiye’de görevli bulunmaları gerekmektedir. Bu husus da, Patrikhane’nin ekümenik sıfatının bulunmadığının açık bir göstergesidir”.

18 Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar - Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 96.

Burada da durumu anlamak zordur. Birinci cümle, ikincinin nedeni olarak takdim edilmiştir. Oysa aralarında böyle bir neden-sonuç ilişkisi yoktur. İstanbul Valiliği'nin tezkere-si, Patrikhane'deki seçimlerin nasıl yapılacağına ilişkin dün-yevi bir kural koymuştur. Ekümeniklik ise Ortodoks ilahiya-tına göre Patrikhane'nin kimi dünya kiliseleri üzerindeki kimi dinî yetkiler sahibi olduğu anlamına gelen uhrevî bir kuraldır.

Diğer yandan, bu iki cümle birbirini dışlayan anlamlar da taşımamaktadır. Çünkü seçimler İstanbul Valiliği'nin koy-duğu usule göre yapılabilir, çünkü burada Valilik karar ve-rici bir dünyevi makamdır. Ama Patrikhane'nin ekümenik yetkileri vardır, çünkü burada karar verici (tekrar etmek ge-rekirse) en azından 451 yılından beri Ortodoks ilahiyatıdır. Türkiye Cumhuriyeti makamlarının Ortodoks ilahiyatına karışması abes bir kavramdır.

5) Yargıtay kararı, hiç yeri yokken, Patrikhane'yi cezalan-dırma tehdidini ileri sürmektedir:

“Patrik ve Patrikhane görevlilerinin sıfat ve faaliyetlerine ilişkin olarak Türk yasalarına tabi oldukları ve yapmış ol-dukları faaliyetlerin Türk yasalarına göre suç teşkil etmesi halinde Türk Ceza Yasalarına göre cezalandırılacakları tar-tışmasıdır”.

Bu ifade “testiyi kırmadan dövme” anlamına geldiği gibi, bir “malumu ilam”dır. Çünkü her devlet kendi vatandaşları-nı yasalara göre cezalandırma yetkisine sahiptir. Zaten, Dev-let'in tanımı da budur.

Sonuç

1) Yargıtay'ın bu kararında Patrikhane'nin ekümenikliğini tartışması tamamen abesle iştigaldir, çünkü kendisi laik bir devletin laik bir organıdır. Ekümeniklik ise Ortodoks ilahi-

yatının uhrevî bir kuralıdır. Laik ülkelerde uhrevî ve dünyevi dünyalar birbirinden ayrılır ve laikliğin anlamı da zaten budur. Diğer yandan, Türkiye Cumhuriyeti'nin Patrikhane'nin ekümenikliğine karışması, örneğin İtalya'nın hilafet veya halife kavramlarına karışması kadar abestir. Daha önce de belirtildiği gibi, Papalık dahil Türkiye dışındaki bütün devletler Patrikhane'nin ekümenikliğini tanımaktadırlar ki, bu bakımdan ekümeniklik meselesinin Kıbrıs meselesine ters ve üzücü bir açıdan benzediği söylenebilir: KKTC'yi de Türkiye'den başka hiçbir devlet tanımamaktadır.

2) Eğer bu karışma durumu, Türkiye'de kimi milliyetçi/ulusalcı çevrelerin dile getirdiği gibi "Fener'in ikinci bir Vatikan" olacağı korkusundan kaynaklanıyorsa, bu da büyük bir bilgi eksikliği sonucudur. Çünkü Hristiyan dünyasında Hristiyan teolojisi icabı merkezî (ve dolayısıyla, merkezîleşmiş) olan tek inanç, Katolik inancıdır. Ortodokslukta ve Protestanlıkta merkez ve merkezîyetçilik yoktur. Tersine, özellikle Moskova Patrikliği'nin Patrikhane ile ciddi rekabeti ve hatta uyuşmazlığı vardır. Yunanistan Kilisesi için de durum farklı değildir. Bu durumun Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası açısından düşünülmesinde büyük yarar bulunmaktadır.

3) Kararda belirtilen kanaatlerin, birtakım bilimsel bilgi eksikliklerinden olduğu kadar, Patrikhane'nin ekümenik olduğunu reddetmenin Türkiye Cumhuriyeti'ni güçlendireceği inancından da kaynaklanabileceği akla gelmektedir. Bir kere, Patrikhane'nin ekümenik olduğunu reddetmek Türkiye'yi güçlendirmek yerine ona zarar verici olabilir. Ekümenik yani dünya Ortodokslarının en azından merasim açısından üstün makamı olan, hatta dünyanın çeşitli yerlerindeki Ortodoks ruhanîlerini atayan bir Patrikhane'nin Türkiye'de bir Türk kurumu olarak bulunmasının zarar mı yoksa yarar mı getireceği iyi hesaplanmalıdır.

Fakat bu “hesap”tan ayrı olarak, çok daha önemli bir husus vardır: Yargı organlarının görevi “devleti korumak” değildir. Devleti, toplam ulusal nüfusun 700’de 1’ini oluşturan kendi gayrimüslim vatandaşlarına karşı korumak ise, hiç değildir. Yargının görevi, devletin diğer organlarına benzer biçimde, kendisine yasayla çizilen çerçeveler içinde kalarak bilimsel bulgulara göre objektif kararlar alarak adaleti yerine getirmektir. Bunun tersinin adı, siyaset biliminde “Yargıçlar Devleti”dir ve hem devleti hem de yasamayı yıpratır.

Nihayet bu ülkenin şimdiye kadar tanıdığı en “ulusalci” hatta ırkçı kişilerden biri olduğu¹⁹ anıları okunduğu zaman görülebilecek olan Rıza Nur’un hatıratında geçen şu satırlar bu açıdan düşündürücü niteliktedir: “Meseleyi iyice düşündüm. Halbuki Patrikhane’nin İstanbul’dan gitmesi bizim zararımızdır. Çünkü bu yılan yuvası pençemiz altında durmalıdır. O vakit deliğinden çıkarmayız. Eğer kovarsak Aynoros’a yerleşir, istediği gibi zehrini saçar. İyi bir koz, fakat tehlikeli oyun. İyi idare etmek lâzım. İdare edip istediklerimizi alarak tardından vazgeçmeli. Bu onlara tarafımızdan verilmiş milyonlar yerine geçecek, keyiflenecekler. Benim istediklerimi de bana sevine sevine verip müşküllerimi halletecekler. Ancak ya tardına razı olurlarsa... (...) Ben Patrik’i def için şiddetle hücum ediyordum ama bir taraftan da kabul ediverirler diye yüreğim hopluyordu.”²⁰

4) Mevcut davayla ilişkili olmayan bu tür mütalaalar ulusun birliğine de devletin onuruna da zarar verebilir:

19 Örneğin şu satırlar, kendisinin anılarının sonunda açıkladığı “Türkiye’nin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı”ndandır: “Başvekâlete merbut ‘İrk Müdürlüğü’ teşkil edilecektir. Bu daire (...) mebus, vekil, hariciye memuru ve diğer memurların ırklarını tespit edecek, Türk olmayanları çıkaracak (...) Bu devlette hiçbir ecnebi unsuru yüksek tahsile kabul etmemelidir. Bunlar ilk tahsilden başka bir şey görmemeli (...) Bu mühim noktaya nitekim İngiltere ve Fransa müstemlekelerinde pek dikkat edip o milletlerin ırfanına mani oluyorlar”.

20 Rıza Nur, a.g.e., s. 1075-1076.

a) Türkiye’de Müslüman dışında vatandaşlar da vardır ve bunların dışlanması ulusun birliğini zedeler. Üstelik dışlanan bir “Türk kurumu”dur.

b) Patrikhane’nin ruhanî yetkilerine müdahale Müslüman olmayan vatandaşların inanç özgürlüğünü ihlaldır ve buna yalnız Rum Ortodokslar değil özellikle Hatay civarında yaşayan Arap Ortodokslar ve İstanbul ile Mardin civarında yaşayan Süryani Ortodokslar da dahildir. Bu da Türkiye açısından uluslararası alanda bir “sınıf tenzili” durumu yaratır. Bugün artık devletlerin uluslararası prestiji azınlıklarına yaptıkları muameleyle ölçülmektedir ki, demokrasinin çağdaş tanımı da zaten bundan ibarettir.

5) “Bir Türk Kurumu” olarak görülen Patrikhane’yi sürekli bir yıpratma kampanyasının varlığı, durumu günümüzde daha da ciddileştirmektedir. Nitekim bu dava, Bulgar Kilisesi mensupları tarafından açılan ikinci davadır. Diğer yandan, birkaç yıldır devam eden, genel olarak gayrimüslim vatandaşları ve özel olarak da Patrikhane’yi yıpratma ve yıldırma kampanyalarının iyice yükselmiş olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

Ülkemizin Ortodoks vatandaşlarının yılda bir icra ettikleri Suya Haç Atma ayinlerine karadan ve denizden yapılan saldırılardan başlayarak, gayrimüslim gazetecilerin sokak ortasında ve din adamlarının çarşı içi pasajlarda işkenceyle öldürülmesine kadar varan vahşetin hukuki ayağı da, yine genel olarak gayrimüslim vatandaşlara ve özel olarak da Patrikhane’ye açılan (ve tümü sonuçta reddedilen) taciz davalarıdır.

Bu tacizlerin sonuncusu yine Bulgar Kilisesi’nden olup yukarıda adı geçen Bujidar Çipof tarafından Temmuz 2007’de devreye sokulmuş bulunmaktadır. Patrik aleyhine daha önce de iki dava açmış olan Çipof, bu mütalaamızda ayrıntısıyla incelediğimiz Yargıtay kararını dayanak alarak ekümeniklik konusunu tekrar gündeme getirmektedir. Çipof, Patriğin

12.07.2007’de İstanbul’da yapılan II. Uluslararası Ortodoks Gençliği Konferansı’ndaki “Patrikhanemiz 6. asırdan beri ekümeniktir. Bu, tarihî bir unvandır” biçimindeki ifadesinin TCK md. 219’da düzenlenen “Görev sırasında din hizmetlerini kötüye kullanma” suçu olduğunu iddia ederek savcılığa bir kere daha ihbarda bulunmuştur.

Bu türden şikâyetler tek kelimeyle “abesle iştigal”dir. Patrik değil ekümeniklik, Allahlık veya Peygamberlik iddiasında bile bulunsa bu laik yasalarımızda suç değildir. Sadece, örneğin kendisi böyle bir iddia vesilesiyle bir nümayiş düzenlerse, hakkında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na muhalefetten soruşturma ve gerekirse kamu davası açılabilir.

Açıkça görülmektedir ki, Türkiye Cumhuriyeti hukuk mevzuatı bakımından bir yere varması olanaksız olan ve yalnızca Ortodoks cemaatleri arası ilahiyat ve menfaat sürtüşmesinden kaynaklanan bu tür şikâyet ve davalardan amaç, Patriğin savcılığa ifade vermek üzere bizzat getirilmesi ve Türkiye’deki sağcı kamuoyunun İstanbul Ekümenik Patrikhanesi aleyhine bu vesileyle bir kere daha tahrik edilerek karışıklık yaratılmasıdır.

Bu türden davaları bir de bu açıdan mütalaa etmek, günümüz açısından aydınlatıcı olacaktır.

Rum Patrikhanesi Meselesine Çağdaş Uluslararası Hukuk Açısından Yaklaşımlar

EMRE ÖKTEM

Timeo Danaos et dona ferentes.
Vergilius, *Aeneis*, II/49.

Giriş

Lozan Barış Antlaşması'nın hazırlanış sürecinde Rum Patrikhanesi meselesini, bu derlemeye katılan diğer makaleler ayrıntılı biçimde tahlil ediyor. Aşağıdaki satırlarda, Lozan hükümlerinden yola çıkarak Patrikhane meselesinin bazı cephelerine çağdaş uluslararası hukuk açısından yaklaşmaya çalışacağız. Zira Türkiye'nin gayrimüslim azınlıklarının ve bunların kurumlarının hukukunu, sadece Lozan pence-resinden okumak güçleşmiştir. Lozan düzenlemelerine konu olan azınlık mensuplarının, Türkiye'nin sonradan akdet-tiği insan hakları sözleşmelerinin tanıdığı haklardan ve baş-vuru imkânlarından yararlanmalarını engelleyen herhangi bir kural bulunmamaktadır.

Başta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere, Tür-kiye'nin uluslararası bağitları, dinsel azınlıkların hakları-nı yeniden yorumlamakta ve geliştirmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin şu tespiti, azınlıklar meselesinin gü-nümüz Avrupası'nda taşıdığı önemi vurgulamak bakımın-

dan manidardır: Mahkeme, “azınlıkların özel ihtiyaçlarını ve onların güvenliğini koruma yükümünü tanımak yönünde Avrupa Konseyi’ne üye devletler arasında bir uluslararası *consensus* belirdiğinin söylenebileceğini ve bunun amacının sadece azınlıkların menfaatlerini korumak değil, toplumun bütünü için hayırlı olan kültürel çeşitliliği korumak olduğunu gözlemlemektedir.”¹ Başka bir deyişle, geçmişteki azınlık hakları koruma sözleşmelerinin anlayışı ile günümüz Avrupa insan hakları hukukunun felsefesi farklılık göstermektedir. Artık azınlıkların ve bunların kurumlarının korunmasındaki temel yarar, sadece azınlıkların varlıklarını sürdürmeleri değil, demokratik toplum düzeninin temel taşlarından biri olan çoğulculuktur.

Aşağıda irdelenecek noktalarda temel yaklaşım, bir varsayım üzerine kuruludur: Ortaya çıkacak sorun, bir uluslararası yargı merciine –esasen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ya da Uluslararası Adalet Divanı– sunulursa, bu merciin izleyeceği hukuki mantık ve varacağı sonuç ne olabilir? İç hukuklarda ya da uluslararası hukukta, bir ihtilafın çözümünde tek mümkün yol, yargı değildir. Yargı yoluna başvurunun ihtiyari olduğu uluslararası hukuk açısından bu tespit özellikle anlamlıdır. Ancak taraflar, ihtilaflarını yargı yoluna götürmeseler bile müzakere sürecinde öne sürdükleri sübjektif argümanlar, çoğu zaman bir yargı yerinin objektif lisaniyla telaffuz edilir. Ayrıca ihtilafın hukuk dairesinde çözüleceği de bir varsayımdan ibarettir. Ancak meselenin hukuki tahlili yapılırken bu varsayımı benimsemekten başka bir yol görünmemektedir. Tahlilin hukukla sınırlandırılması, tarihi ve siyasi bağlamın göz ardı edilmesi anlamına da gelmemektedir ve hukuki çözüm senaryosu tasavvur edilirken bu bağlama da gerektiğinde başvurulacaktır.

1 *Chapman İngiltere’ye Karşı*, 27238/95, 18/01/2001, § 93-94. Mahkeme, Sözleşme’nin ihlal edilmediğine karar verecektir.

Patrikhane'nin iç örgütlenmesi ve yetkileri

Osmanlı sisteminde “millet”lere tanınan özerklikler şahsi nitelikteydi, yani patriklerin yetkisi, Osmanlı ülkesinin bazı kesimlerine değil, imparatorlukta yaşayan bütün müminlerine uzanıyordu. Patrikhanelerin *ratione materiae* yetkisi ise ibadetlerin serbestçe yerine getirilmesi ve kilise işlerinin serbestçe idaresiyle oluşan bir özerlik biçiminde tezahür etmekteydi. Bu özerklik, bilhassa eğitim alanında bir hayli genişti ve İttihat ve Terakki yönetimine kadar eğitim alanındaki hükümet denetimi pek gevşekti. Patrikhaneler, kişi halleri bakımından da müminlerin üzerinde yargı yetkisine sahiptiler ki, bu yetki, hak ve fiil ehliyeti, evlilik, boşanma gibi konuları içermekteydi. Rum Patrikhane-si'nin miras hukuku alanında da yargı imtiyazı vardı.² Patrikler, aynı zamanda, siyasi nitelikteki “millet başı” sıfat ve yetkilerini taşımaktaydılar.³ Patrik ve piskoposların her türlü vergiden muaf oluşu, İmparatorluğun yönetici sınıfına dahil olduklarının resmen tanındığı anlamına geliyordu.⁴ Cemaatin ruhanî reisi, cemaatini her yönden denetlerdi. İdarî, malî ve hukuki alanlarda kural koyuculuk yetkisini haizdi. Cemaatin okullarını yöneten ve matbaaların-da basılan kitapları sansürden geçiren de yine cemaatin ru-

2 Hristiyan teba üzerindeki yargı yetkisi bakımından Patrikliği, Müslümanlar açısından Meşihat makamı ile kıyaslamak yanlış olmayacaktır. Bkz. Maurice Pernot, “La question turque- IV. Les minorités non-musulmanes en Turquie”, *Revue des deux mondes*, 15 Nisan 1922, c. VIII, s. 898.

3 André Mandelstam, “La protection des minorités”, *Recueil des Cours de l'Académie de droit international*, 1923, c. 1, s. 440. Ayrıca bkz. Dimitri Kitsikis, *L'Empire ottoman*, Presses Universitaires de France, Paris, 1995, s. 69; Youssef Courbage & Philippe Fargues, *Chrétiens et Juifs dans l'Islam Arabe et Turc*, Petite Bibliothèque Payot, Paris, 1997, s. 207.

4 Bkz. İlber Ortaylı, “Ordre du Millet dans l'Empire ottoman (structure classique jusqu'au 16ème siècle)”, *Séminaire sur le racisme et l'antisémitisme*, İstanbul, 19-20 Ocak 1995, Avrupa Konseyi, SEM/IST(94)11, s. 3.

hanî reisi idi.⁵ Seçimi bir fermanla tasdik edilen ve resmen tanınan Patrik, milletin menfaatleri gerektirdiği zaman Osmanlı siyasi makamları nezdinde müdahale hakkına sahipti.⁶ Patrikhanelerin, padişah fermanları uyarınca teşekkül eden ve cemaatlerin ruhanî ve cismani işlerini düzenleyen meclisleri bulunmaktaydı.⁷ Genel olarak, Patrikhane'nin Osmanlı döneminde sahip olduğu yetkiler, Bizans hukukunun kendisine tanıdığı yetkilerin bir devamı niteliğindeydi. Bu bağlamda, ruhban sınıfı üzerindeki mutlak nitelikte idari ve cezai yargı yetkisinin (*forum ecclesiasticum*) altını çizmek gerekir.⁸

Milletlerin çeşitli malî imtiyazları da olup, kiliselere ait uçsuz bucaksız araziler vergiden muaftı.⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Yunanistan'ın bazı manastırlara ait tarım ve orman arazilerini tazminat ödemeksizin devlet mülkiyetine geçirmesine ilişkin "Kutsal Manastırlar Yunanistan'a karşı" davasında, manastırların tarihi hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Ortodoks cemaatinin Kilise aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun idari çarklarıyla bütünleştiğine değinerek

5 İlber Ortaylı, "Non-Muslim Communities in the Ottoman Empire and in Republican Turkey", *Rerum Novarum: Nouvelles conditions dans un monde en changement*- Uluslararası Kollokyum İstanbul/Ankara, 30 Mart- 2 Nisan 1993, Ankara Üniversitesi ve Roma Greroryen Üniversitesi, Ankara 1993, s. 181.

6 Pernot, La question turque-IV. Les minorités non-musulmanes en Turquie, a.g.y., s. 898.

7 Ahmed Réchid, "Les droits minoritaires en Turquie dans le passé et le présent", *Revue générale de droit international public*, c. XLII, 1935, s. 306.

8 Joseph Jooris, "Les immunités du Patriarcat écuménique en Turquie", *Revue de droit international et de législation comparée*, c. XVI-1884, s. 229. Fransızca makalede yer alan "écuménique" sıfatının imlası günümüzdekinden –oecuménique– farklıdır. Dönemin Fransızca kaynaklarında olduğu gibi günümüzde de "oecuménique" yazımı tercih edilmektedir. (bkz. "Les droits et immunités des Communautés chrétiens.-Le conflit actuel entre la Sublime Porte et le Patriarcat oecuménique", *Revue générale de droit international public*, 1894, s. 397).

9 *Les minorités en Turquie- Leurs privilèges. Leurs droits politiques, Protection de l'Europe. La Loyauté de la Turquie à l'égard des sujets alliés*, Etude préparée par le "Turc Yourdou" de Lausanne, Dr. A. Bovard Giddey, Lozan, 1920, s. 14-16.

manastırların bazılarının mülklerinin 17. ve 18. yüzyıllarda önemli ölçüde genişlediği vurgulanmaktadır.¹⁰

Patrikhane'nin, ruhban sınıfına ilişkin konuları içeren iç düzenleme alanı (*forum ecclesiasticum*) dışındaki ve ötesindeki kamusal yetkilerinin çağdaş laik devlet anlayışı ile bağdaşırılığı daha 19. yüzyıldan itibaren tartışılır olmuştur.¹¹

1923 Lozan Barış Antlaşması'nın 42. maddesine göre "Türk Hükümeti, gayrimüslim azınlıkların ailevi ya da kişisel statüleri konusunda, bu sorunları, söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul etmektedir. Bu tedbirler, Türk Hükümetiyle ilgili azınlıkların her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir." Bu hükmün, kilise hukukunun uygulanmasıyla doğrudan ilgili olduğu ve Patrikhane'yi de ilgilendirdiği açıktır. 1925 Mayıs sonunda, İsviçre Medeni Kanunu'nun iktibasının gündemde olduğu bir dönemde, 42. madde uyarınca teşekkül etmiş Yahudi Komisyonu, Adliye Vekaleti'ne bir mektup göndererek İsviçre Medeni Kanunu'nun Türkiye Hükümeti tarafından memleket kanunu olarak kabulünden sonra Museviler için hususî bir statünün tanzimini gereksiz saydığını bildirdi.¹² 15 Eylül 1925 günü ise Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden 42 kişi, Hahambaşılıktaki toplanarak aile hukuku ve şahsi hükümler bakımından artık ayrı bir

10 Kutsal Manastırlar Yunanistan'a karşı, (*Les Saints Monastères c. Grèce*) 10/1993/405/483-484, 9 Aralık 1994, § 12. Yunanistan'daki Yehova şahitlerinin misyonerlik faaliyetlerine ilişkin Kokkinakis kararında ise Mahkeme, Ortodoks Kilisesi'nin yaklaşık dört yüzyıllık "yabancı işgali" boyunca Yunan dil ve kültürünün sürdürülmesinin sembolü olduğuna dikkat çekmektedir. Bkz. (Kokkinakis Yunanistan'a karşı, 3/1992/348/421, 25 Mayıs 1993, § 14.) "Hukuku söylemekle" mükellef bir yargı organının "tarihi söylerken" düştüğü çelişkiler ve "yabancı işgali" nin mahiyeti merak uyandırıcıdır.

11 Jooris, *Les immunités du Patriarcat écumenique en Turquie*, s. 232.

12 Bkz. Cemil Bilsel, "Medeni Kanun ve Lozan Muahedesi", *Medeni Kanunun XV. Yıldönümü İçin*, Kenan Matbaası, İstanbul, 1944, s. 43.

muameleye tâbi olmak ihtiyacını duymayan Yahudi cemaatinin Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinin 1. ve 2. paragraflarından feragat ettiklerini Adliye Vekaleti'ne resmen bildirdiler. Yahudi cemaatinin bu feragat beyanı zincirleme tepki doğurdu ve Ermeni cemaati 17 Ekim 1925, Rum cemaati 29 Ekim 1925 Komisyon çalışmalarına son verdiler ve gerekli mazbataları düzenlediler.¹³

Yunan Hükümeti, 11 Eylül 1926 tarihli bir mektup ve muhtıra ile Milletler Cemiyeti'ne başvurarak söz konusu komisyonların oluşturulmasının usulsüz olduğunu ve Türkiye Hükümeti'nin 42. maddeyi dolaylı olarak tadil etmek yoluyla 44. maddeyi ihlal ettiğini öne sürdü. Lozan Antlaşması'nın 44. maddesi, diğer azınlık antlaşmalarına koşut biçimde, azınlıklara ilişkin hükümlerin Milletler Cemiyeti Konseyi'nin çoğunluğunca uygun bulunmadıkça değiştirilemeyeceğini öngörmekteydi. Yunan Hükümeti, İsviçre Medeni Kanunu'nun iktibasının 42. madde yükümlerinden kurtulmak için bir araç olarak kullanıldığını savunmaktaydı. Bu iddiaları reddeden Türk Mukabil Muhtırası'nda, feragat beyanlarının gönül rızasıyla yapıldığı ve İsviçre Medeni Kanunu'nun iktibas edilmesindeki yegâne amacın demokratik, laik ve etkili bir mevzuatı yürürlüğe koymak olduğu vurgulanmaktaydı. Milletler Cemiyeti Genel Sekreteri, 18 Haziran 1927 tarihli mektubuyla, Türk Muhtırası'nın Almanya, Çekoslovakya ve Kolombiya'dan oluşan üçlü Komite tarafından incelendiğini ve meseleyi Konsey'e göndermeye gerek görmediğini bildirdi.¹⁴

Feragat beyanlarının geçerliliği meselesi hâlâ bazı kuşku uyandırmaktadır, zira Lozan Antlaşması'nca tanınan

13 Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri-Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, 3. baskı, İletişim Yay, İstanbul, 2000, s. 64-65. Yazar, feragat beyanlarının hükümet baskısı altında kaleme alındıklarını savunmaktadır. Beyanlara karşı uluslararası tepkiler için bkz. a.g.e., s. 95-98.

14 Bilsel, "Medeni Kanun ve Lozan", s. 44-53.

azınlık hakları, ya doğrudan bireysel nitelikte haklardır ya da kollektif nitelikte olsalar bile bireylerce kullanılan haklardır, yani hakkın öznesi grup değil, bireydir.¹⁵ Bu açıdan, bireyin haklarından, grup temsilcisinin feragat etmesi imkânsız görünmektedir.¹⁶ Diğer yandan, söz konusu feragat beyanları, sonuçları bakımından antlaşmanın dolaylı olarak tadil edilmesi ile eşdeğerlidir ki böyle bir işlemin gerçekleştirilebilmesi, 1969 Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 39. maddesi uyarınca, antlaşmaya taraf devletlerin rızasına bağlıdır.¹⁷ Nihayet bugün, meseleye aynı zamanda insan hakları hukuku penceresinden bakmak gerekir. Azınlıklara tanınan haklar, günümüzde insan hakları kapsamında ele alınmaktadırlar: "Azınlık hakları statüsü insan hakları tabiatlıdır".¹⁸ 1789 Yurttaş ve İnsan Hakları Beyannamesi'nde, 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde, 1966 Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri'nde ısrarla insan haklarının "devredilemez" oldukları vurgulanmaktadır. Doğaları gereği devredilmeleri mümkün olmayan haklardan, üçüncü kişi ya da bir grup adına feragat edilmesi tereddütle karşılanmalıdır.

Patrikhane'nin yetkileri ele alınırken, Lozan Barış Antlaşması'nın "Azınlıkların Korunması" başlığını taşıyan III. bölümünün bazı özellikleri göz ardı edilmemelidir: 37. madde

-
- 15 Bkz. Isabelle Schulte-Tenckoff ve Tatjana Ansbach, "Les minorités en droit international", *Le droit et les minorités. Analyses et textes*, (der. Alain Fenet), Bruylant, Brüksel, 1995, s. 54.
 - 16 Bkz. Baskın Oran, "Lozan Barış Antlaşması", *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 6. baskı, (der. Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 231.
 - 17 Bkz. Paul Reuter, *Introduction au droit des traités*, Philippe Cahier tarafından genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 3. baskı, Presses Universitaires de France, Paris, 1995, s. 122; Suzanne Bastid, *Les traités dans la vie internationale- Conclusion et effets*, Economica, 1985, s. 173.
 - 18 Fusun Arsava, "Kıbrıs Sorununun Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. 51, no. 1-4, 1996, s. 49.

uyarınca Türkiye, bu bölümün kapsadığı hükümlerin temel yasalar olarak tanınmasını ve hiçbir kanunun, hiçbir yönetmeliğin (tüzüğün) ve hiçbir resmî işlemin bu hükümlere aykırı ya da bunlarla çelişik olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir yönetmelik (tüzük) ve hiçbir resmî işlemin söz konusu hükümlerden üstün sayılmamasını yükümlenmektedir. 44. madde (§1) uyarınca da Türkiye, söz konusu bölüm hükümlerinin gayrimüslim azınlıklarla ilgili oldukları ölçüde uluslararası nitelikte yükümler meydana getirmelerini ve Milletler Cemiyeti güvencesi altına konulmalarını kabul etmektedir. Aynı maddede, (§3) azınlıklar konusundaki hükümlere ilişkin hukuki ya da fiili meseleler üzerinde ortaya çıkacak görüş ayrılıklarının uluslararası nitelikte sayılacağını kabul etmekte ve bu tür uyuşmazlıklar bakımından Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın yetkisini tanımaktadır. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın varlığı bugün son bulmuştur ve bu yargı mercii ile mevcut Milletlerarası Adalet Divanı arasında otomatik bir halefiyet ilişkisi mevcut değildir. Bununla beraber, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın yargı yetkisini tanıyan antlaşmalar için, Milletlerarası Adalet Divanı'nın statüsünün 37. maddesi¹⁹ özel bir rejim öngörmüş ve belli şartların bir araya gelmesi halinde, mevcut Divan'ı yetkili kılmıştır. Dolayısıyla Lozan'ın azınlık hükümlerine ilişkin meseleler bakımından Milletlerarası Adalet Divanı'nın, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na tanınan yargı yetkisini devralması ve mevcut Divan'ın kendisini yetkili sayarak, bu nitelikteki bir ihtilafa bakması, hukuken ihtimal dışı değildir.²⁰ Bu

19 m. 37: "Yürürlükte bulunan bir antlaşma ya da sözleşme bir davanın Milletler Cemiyeti tarafından kurulmuş olması gereken bir mahkemeye ya da Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'na gönderilmesini öngörmekteyse, işbu Statü'nün tarafları arasında söz konusu davanın bakılacağı yargı mercii Milletlerarası Adalet Divanı olacaktır."

20 Bkz. Sevin Toluner, "Lozan Azınlıkların Korunması Rejimi ve Batı Trakya Türkleri", *Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1999, s. 245.

itibarla, Lozan'ın azınlıklara ilişkin hükümlerinden doğacak problemlerin hukuki analizi yapılırken, “meselenin Divan’a intikal etmesi senaryosu”nun göz önünde tutulması isabetli olacaktır.

Rum Patrikhanesi'nin iç örgütlenmesi ve yetkileri ele alınırken, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin dinî cemaatlerin iç özerkliği hakkında geliştirdiği içtihadî ilkeler dikkate alınmak durumundadır. Mahkeme'nin bu konuya yaklaşımı, cemaatin dışındaki kamusal alana sirayet etmeyen iç örgütlenme meselelerine kamu otoritelerinin müdahale edemeyeceği yönündedir. Belki de kaderin bir cilvesi olarak, bu konudaki pilot kararların müşterek özelliği, Yunanistan ve Bulgaristan'daki Müslüman Türk azınlığın din sel örgütlenmelerine ilişkin olmalarıdır. *Şerif Yunanistan'a karşı* kararında, Mahkeme'ye göre, “demokratik toplumlarda, devletin, dinî toplulukların tek bir yönetim altında tutulmalarını sağlayacak tedbirler almaya ihtiyacı yoktur. Mevcut vakada, cemaatin bölünme içinde olduğu doğrudur, ancak bu çoğulculuğun kaçınılmaz bir sonucudur. Bu koşullar altında devletin rolü, çoğulculuğu ortadan kaldırmak değil, rakip grupların birbirlerini hoşgörmesini sağlamak olmalıdır.”²¹ Şerif vakasıyla benzerlikler gösteren *Hasan ve Tchaouch Bulgaristan'a karşı* davasında da, Bulgar makamlarının, Müslüman cemaatinin dinî örgütlenmesine keyfî müdahalelerde bulunduğu öne sürülmüştür. Kamu makamlarının, dinî alanda tarafsızlık yükümlerinden sapmalarının, müminlerin dinlerini izhar etme özgürlüklerinin ihlaline yol açtığını söylemekte tereddüt etmeyen Mahkeme'ye göre, bölünmüş bir dinî cemaatin şu veya bu yöneticisini kayıran ya da cemaati, müminlerin iradesi hilafına, tek bir yönetim altında toplamaya zorlayan devlet tedbirleri, din özgürlüğüne aykırılık oluştururlar. Bulgar ma-

21 Şerif Yunanistan'a karşı, 38178/97, 14 Aralık 1999, §46-54.

kamplarının aldığı tedbirler, bazı yöneticilerin, Müslüman cemaatin bir kısmını temsil etme imkânını hukuken ve fiilen ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla Mahkeme, Müslüman cemaatinin iç örgütlenmesine ve Sözleşme'nin 9. maddesi anlamında din özgürlüğüne müdahale olduğuna hükmetmiştir.²²

Metropolitan Besarabya Kilisesi ve diğerleri Moldova'ya karşı davasında, merkezî Moldova Kilisesi'nden ayrılarak bağımsız bir Ortodoks kilisesi oluşturma girişiminin resmî makamlarca tanınmaması söz konusudur. Mahkeme, aynı halk kitlesinde birden fazla dinin bir arada yaşayabilirliğini öngören demokratik toplum anlayışı uyarınca, muhtelif grupların menfaatlerini bağdaştırmak ve herkesin inançlarının saygı görmesini sağlamak amacıyla din özgürlüğüne sınırlamalar getirilebileceğini, ancak bu alanda düzenleme yetkisini kullanan devletin tarafsız kalması gerektiği yönündeki içtihadını tekrarlamıştır. Devletin tarafsız kalma yükümlülüğü, dinî inanışların meşruiyetini takdir etme yetkisi ile bağdaşmaz ve devletin, aynı grup içinden çıksalar bile, ihtilaf halinde bulunan grupların birbirlerini hoşgörmelerini sağlamasını gerektirir. Olayda, başvuru sahibi kilisenin yeni bir mezhep olmadığı görüşünü benimseyen ve onun tanınması kararını, daha önce tanınmış bir kilise otoritesi olan Moldova Kilisesi'ne bırakan devlet, tarafsızlık yükümünü yerine getirmekte başarısız olmuştur.²³

Patrikhane'nin iç örgütlenmesi ve yetkileri bakımından dikkate alınması gereken bir başka belge, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 18. maddesidir. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü düzenleyen 18. madde

22 *Hassan ve Tchaouch Bulgaristan'a karşı*, 30985/96, 26 Ekim 2000, § 75-82.

23 *Metropolitan Besarabya Kilisesi ve diğerleri Moldova'ya karşı*, 45701/99, 13 Aralık 2001, § 115, 123.

etrafında beliren sorulara, Sözleşme'nin yarı-yargısal nitelikte denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi'nin 22 (48) sayılı ve 20 Temmuz 1993 tarihli "Genel Gözlem"i (*Observation générale, General Comment*)²⁴ daha fazla ışık tutmaktadır. Genel Gözlem'in 4. paragrafına göre:

"Din ya da kanaati izhar etme özgürlüğü, 'tek başına ya da toplu olarak, hem kamusal hem de özel alanda' kullanılabilir. Din ya da kanaati öğretim, ibadet, ayin ve törenler yoluyla izhar etme özgürlüğü çok çeşitli eylemleri içerebilir. Ayin kavramı hem doğrudan bir kanaati ifade eden ayin ve tören eylemlerini, hem de ibadethane inşaatı, ayin eşya ve formüllerinin kullanımı, kutsal sembollerin takdimi ve bayram ve tatil günlerine saygı gösterilmesi de dahil olmak üzere bu eylemlere özgü uygulamaları kapsar. Ayinlerin yerine getirilmesi ve din ya da kanaatin uygulamaya geçirilmesi, sadece tören eylemlerini değil, yiyecek yasaklarına uyulması, ayırt edici elbise ve başlıkların giyilmesi, hayatın belli dönemlerine özgü ayinlere katılmak ve dinî grupça konuşulan özel bir dilin kullanılması gibi gelenekleri de içerebilir. Dahası, din ya da kanaatin uygulamaya geçirilmesi ve öğretilmesi, dinî grupların temel faaliyetlerinin sürdürmeleri için zorunlu olan eylemleri de kapsar. Bunlar, ezcümle; kendi dini sorumlularını, din adamı ve din kadınlarını ve eğitimcilerini seçmek, dinî seminer ya da okul kurmak, dinî nitelikte metin ve yayınlar hazırlayarak dağıtmak özgürlükleridir."

24 Sözleşmenin 40. maddesi, taraf devletlerin İnsan Hakları Komitesi'ne Sözleşme'ce tanınan haklara işlerlik kazandırmak üzere aldıkları tedbirlere ve bu haklardan yararlanılması bakımından kaydedilen ilerlemelere ilişkin sunacakları raporları düzenlemektedir. Söz konusu maddenin 4. paragrafına göre: "Komite işbu Sözleşme'ye taraf devletlere sunulan raporları inceler. Taraf devletlere, kendi raporlarını ve yerinde gördüğü genel gözlemlerini iletir. Komite, işbu sözleşmeye taraf Devletlerden aldığı raporların örnekleriyle bu görüşleri, Ekonomik ve Sosyal Konsey'e de iletebilir."

Genel gözlem, bizatihi bağlayıcı bir belge değildir. Ancak Komite'nin önüne gelecek bir vakada nasıl karar vereceğinin ipuçlarını sunmaktadır.²⁵

Tüzel kişilik meselesi

Bilindiği üzere, tıpkı diğer gayrimüslim ruhanî reislik makamları gibi Patrikhane'nin de Türk hukukuna göre tüzel kişiliği bulunmamaktadır. Yargı kararları da bu hususu teyit eder niteliktedir. Örneğin, Heybeliada Ruhban Okulu, 8 Haziran 1965 tarih ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu'nun bazı maddelerinin 12 Ocak 1971'de Anayasa Mahkemesi'nce iptali üzerine, İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nün kararıyla kapatılınca,²⁶ kapatma kararına karşı Patrikhane'nin Danıştay'a açtığı dava, Patrikhane'nin tüzel kişiliği olmadığı, yargıya başvurma ve okul açma ehliyeti bulunmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.²⁷

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9§1. maddesi, “bi-reysel ya da kollektif olarak dinini ya da kanaatini izhar etme özgürlüğü”nü güvence altına almaktadır. Kolektif boyutuyla din özgürlüğü, dinî gruplar açısından belli bir örgütlenme özerkliği ve hukuki kişiliğin tanınması hakkını da beraberinde getirmektedir.²⁸ Günümüz insan hakları hukukunda

25 Nitekim 18. maddeye ilişkin Genel Gözlem'inde “din ya da kanaatin uygulamaya geçirilmesi” eylemleri arasında “ayırt edici elbise ve başlıkların giyilmesi”ne de yer veren Komite, *Hudoyberganova Özbekistan'a karşı vaka-sında* (931/2000, 18 Ocak 2005), üniversitede başörtüsü yasasının 18. maddeyi ihlal ettiğine hükmetmiştir.

26 Anayasa Mahkemesi Kararı: ES 1969/31, KS 1971/3, KG 12/1/1971, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, sayı 9, s. 131. Anayasa Mahkemesi kararının temel gerekçesine göre, devletin eğitim ödevinin “kazanç ereği güden özel kuruluşlarca yerine getirilmesi; öğretim ve eğitimin temel hedefinden saptırılması, gitgide soysuzlaştırılması salıncasını da doğurur” (bkz. aynı karar, s. 152).

27 Bkz. Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 293-299.

28 Rik Torfs, “Relationship between the State and religious groups”, *La Protecti-*

bu hak, din özgürlüğünün kolektif görünümünün bir parçası olarak, gittikçe kabul görmektedir. Tüzel kişiliği tanınmayan bir dinî cemaat, hayatta kalması için esaslı önem taşıyan eylem ve işlemleri gerçekleştirmekten aciz kalabilir. Tüzel kişiliğe sahip olma hakkı, dinî cemaatlerin özgürlüğü kadar devletle uyumlu bir işbirliğinin gerçekleştirilmesi açısından da değer taşımaktadır. Bu husus, uluslararası sözleşmelerde ve ulusal anayasalarda sarıh bir şekilde belirtilmese de, söz konusu hakkın ihlal edilmesinin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi tarafından korunan din özgürlüğünün ihlali boyutuna varabileceği gerçeği Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yakın tarihli içtihadında tespit edilmiştir.²⁹

Hanya Katolik Kilisesi, bahçe duvarına zarar veren komşuları aleyhine Yunanistan mahkemeleri önünde açtığı davada tüzel kişiliği olmadığı için yargıya başvuramayacağı cevabıyla karşılaşmıştır. Kilise adına Episkopos Papamanolis'in yaptığı başvuruya bakan Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, bu kişinin kilisenin temsilcisi sıfatıyla hareket ettiğini gözlemleyerek başvurunun kilise tarafından yapıldığını kabul etmiştir. Komisyon, 9. madde ile bileşik olarak 14. maddenin ihlal edildiğine hükmederek 6. madde bakımından bağımsız bir sorun bulunmadığını belirtmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi farklı bir çözüm benimseyecektir. Dava dosyasına bakıldığında, Yunan Devletinin kuruluşundan beri Katolik Kilisesi ve diğer cemaatlerin tüzel kişiliğinin asla tartışma konusu edilmediği görülmektedir. Bu kiliseler, menkul ve gayrimenkul eşya alım satımında bulun-

on internationale de la liberté religieuse/International protection of religious freedom, (der.) J. F. Flauss, Bruylant, Brüksel, 2002, s. 131-133.

29 Silvio Ferrari, "Religious communities as legal persons: An introduction to the national reports", *Churches and Other Religious Organisations as Legal Persons- Proceedings of the 17th Meeting of the European Consortium for Church and State Research*, Höör, (İsveç), 17-20 Kasım 2005, Lars Friedner (ed.), Peeters, Leuven-Paris-Dudley, MA, 2007, s. 3- 6.

muşlar, sözleşme akdetmişler ve noter muameleleri yapmışlardır. Bu sabit uygulama, başvuru sahibi kilisede hem tüzel kişilik hem de malvarlığı ve hukuki temsil meseleleri bakımından haklı olarak hukuki güven uyandırmıştır. Tüzel kişiliğin reddi, geçmişte yapılan sayısız hukuki işlemin butlanının itirafı anlamına gelmektedir. Son aşamada Yargıtay'ın, kiliseye yargısal yollara başvuru hakkını tanımaması, malvarlığı haklarına ilişkin doğmuş ve doğabilecek tüm ihtilafları mahkeme önüne götürerek çözme hakkından yoksun bırakan önemli bir sınırlamadır. Böyle bir sınırlama, başvuru sahibinin “mahkemeye başvuru hakkı”nın özünü zedeleyerek 6. maddenin (adil yargılanma hakkı) 1. paragrafını ihlal etmiştir. Başvuru sahibi kiliseye kamu hukuku ya da özel hukuk tüzel kişiliklerinden hangisinin uygun düşeceği sorununu çözmekten kaçınan Mahkeme, Ortodoks Kilisesi ya da Yahudi cemaatinin sahip bulunduğu adalete başvuru hakkının Katolik Kilisesi'nden esirgenmesinin ayrımcılık oluşturduğuna hükmetmiştir. Bu cemaatlerin farklı muameleye tâbi tutulmalarını haklı gösterecek hiçbir objektif ve makûl gerekçe gösterilemediğinden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. maddesinin 1. paragrafıyla bileşim halinde 14. madde (ayrımcılık yasağı) de ihlale uğramıştır. Mahkeme, 14. madde ile bileşim halinde ya da bağımsız olarak 9. maddenin (din özgürlüğü) ve 1. Protokolün 1. maddesinin (mülkiyet hakkı) ihlale uğradıkları iddiaları hakkında karar vermeyi gerekli görmemiştir.³⁰ Geçmişteki yargısal ve idari uygulamanın yarattığı güvene itibar eden karar, “dinlerin, özgürlüklerini kullanmalarına yetecek bir sosyal varlığa sahip olma” ve “geniş manada hukuki güvenlik” hakları bulunduğu biçiminde yorumlanmıştır.³¹ Kararda dikkat çeki-

30 *Hanya Katolik Kilisesi (Eglise Catholique de la Canée) Yunanistan'a karşı*, 25528/94, 16 Aralık 1997, § 34-50.

31 *Partice Rolland*, “Le fait religieux devant la Cour européenne des droits de

ci olan bir başka husus, Mahkeme'nin, tüzel kişilik kavramına, kendisinin geliştirmiş olduğu "özerk kavramlar" (*notions autonomes*) açısından yaklaşmış olmasıdır. Mahkeme, hukuki kavramları yorumlar, içerik ve kapsamalarını somutlaştırıp belirlerken, bunların ulusal hukuklardaki anlamlarıyla bağlı kalmayıp ulusal mevzuattan bağımsız olarak tanımlamaktadır. Burada hedeflenen, "gerçek bir koruma sağlamak" ve müşterek bir "Avrupa standardını" yaratmaktır.³²

Metropolitan Besarabya Kilisesi Moldova'ya karşı davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi "...sadece bir hükümet kararınca tanınan dinlerin Moldova'da hayata geçirilebildiğini kayde[tmiştir]. Özellikle, sadece tanınmış bir mezhebin tüzel kişiliği vardır, böyle bir mezhep ayinde kullanılan eşyayı imal edebilir ve satabilir, ruhban ve görevli istihdam edebilir. (...) Hal böyle olunca Mahkeme, tanıma işleminin yokluğu nedeniyle başvuru sahibi Kilise'nin örgütlenemediğini ve işlerlik kazanamadığını gözlemle[miştir]. Tüzel kişiliği bulunmayan Kilise, ibadet için zorunlu malvarlıklarını koruyacak hukuki başvuru yollarına gidemezken Kilise mensupları da, dinî mezheplere ilişkin mevzuat hükümlerini ihlal etmeksizin dinî faaliyetleri yürütebilme şartlarını yerine getirememektedirler. Başvuru sahibi Kilise'ye ve mensuplarına Hükümet'in gösterdiği iddia edilen hoşgörü meselesine gelince, Mahkeme bu hoşgörünün hukuken tanınmaya ikame edilebileceğini kabul edemez, zira sadece tanıma işlemi ilgililere haklar sağlama gücüne sahiptir. (...) Netice itibarıyla, Mahkeme şu kanaate var[mıştır]: Başvuru sahibi Kilise'nin hukuken tanınmasının reddi, başvuru sahipte-

l'homme", Du droit interne au droit international. Le facteur religieux et l'exigence des droits de l'homme, Mélanges Raymond Goy, Publications de l'Université de Rouen, 1998.s. 278.

32 Bkz. Feyyaz Gölcüklü ve Şeref Gözübüyük, *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması-Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İnceleme ve Yargılama Yöntemi*, 3. baskı, Turhan Yayınevi, Ankara, 2002, s. 142.

rinin din özgürlüğü bakımından öyle sonuçlar doğurmuştur ki, bu red, izlenen meşru amaçla orantılı ve dolayısıyla demokratik bir toplumda zorunlu sayılamaz ve Sözleşme'nin 9. maddesi ihlale uğramıştır.”³³

Aşağıdaki bölümde değinilecek olan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Büyükada Yetimhanesi'ne ilişkin kararında başvuru sahibi, Fener Rum Patrikliği'dir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 34. maddesi uyarınca bireysel başvuruları “her gerçek kişi, hükümet dışı her kuruluş veya kişi grupları” yapabilir. Başvuru bir kişi ya da kişi grubu adına yapılmadığına göre, bir kurum adına yapılmıştır. Tüzel kişilik tartışmasına girmeden Patrikhane'nin başvurusunu kabul eden Mahkeme'nin üstü örtülü olarak yürüttüğü mantığın kökenlerini Hanya Katolik Kilisesi kararında bulmak mümkündür. Yetimhane kararında da, başvuru sahibinin geçmişte bir tür tüzel kişilik muamelesi gördüğünü sergileyen vergi dairesi tebligatı, belediyenin restorasyon izni ve yangın talimatları gibi belgelere gönderme yapılmıştır.³⁴

Ekümeniklik tartışması

Ekümeniklik tartışması, başlangıçta Roma Kilisesi ile Bizans Kilisesi arasında belirmişti ve bu iki kilise arasındaki yetki uyuşmazlığı ile doğrudan ilişkiliydi. 592 senesinde Papa Gelasius, İstanbul Patriği IV. İoannes'in kullandığı ekümenik sıfatına tepki göstermişti, zira bu sıfatın tanınması halinde İstanbul'un Roma'nın üzerine çıkacağından kaygılanıyordu.³⁵ Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birbirlerine lânet

33 *Metropolitan Besarabya Kilisesi ve diğerleri Moldova'ya karşı*, 45701/99, 13 Aralık 2001, §129-130.

34 *Fener Rum Patrikliği (ekümenik Patrikhane) Türkiye'ye karşı*, (Esas) 14340/05, 8 Temmuz 2008 §24-25.

35 Marcel Pacaut, *Histoire de la Papauté - De l'origine au Concile de Trente*, Fayard, 1976, s. 57.

mektupları (*anathema*) göndererek ayrılmalarıyla sonuçlanan (1054) Büyük Doğu *Schisma*'sından sonra, ekümeniklik meselesi bu kiliselerin ilişkilerinde bir gündem maddesi olmaktan çıkmıştır. Zira bu iki Kilise, iman esasları gibi örgütlenme açısından da yollarını ayırmışlardır. İzleyen dönemde, Ortodoks Kilisesi'nde ekümeniklik meselesi, Katolik Kilisesi'ni, ancak hilafet makamının Memlûkler'e ya da Osmanlılar'a ait oluşu kadar, yani siyasi boyutuyla ilgilendirmiştir. Lanet mektuplarının geri alındığı 1960'lardan sonra Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasında başlayan dostane yakınlaşma, birleşme boyutuna varmamıştır ve bu perspektif pek ihtimal dahilinde görünmemektedir. Zira 1054 krizinin zahiri sebebi olan, Kutsal Üçlü'nün (Teslis-i Mukaddese, *Aghia Trias*) kendi içindeki ilişkileri üzerindeki ihtilaf (İznik Amentüsü'ne Katoliklerce eklenen *filioque* kelimesi) aşılamamıştır. Diğer yandan, Ortaçağ'daki Doğu Roma İmparatorluğu (Bizans) ile batıdaki Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu arasındaki iktidar savaşının dinsel alana yansması, günümüzde yerini Rus hegemonyasının çekim alanına giren Ortodokslukla Batı uygarlığının tarihî-manevi mirasını üstlenen Vatikan arasındaki gerilime bırakmıştır.

Günümüzde, ekümeniklik meselesi Ortodoks Kilise hukuku açısından daha ziyade protokoler bir önceliği yansıtmaktadır. Bu açıdan İstanbul Patrikhanesi, *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) konumdadır. Dünyadaki bütün Ortodoks liderlerini buluşturan Konsile (kilise toplantısı) İstanbul Patriği başkanlık edecektir ve iman ilkelerinde bir ihtilaf çıkarsa, yine son söz onun olacaktır. Aslında İstanbul Patrikhanesi, "ekümenik" (evrensel) anlamda itibar ve kudretine Osmanlı altın çağında ulaşmış ve yetkisi, farklı kökenden Ortodoks halklara uzanmıştı.³⁶ Bu itibarla, Osman-

36 İlber Ortaylı, "Osmanlı' Kimliği", *Osmanlı Barışı*, 2. baskı, Ufuk Kitap-Tarih, Da Yayıncılık, 2003, s. 31.

lıcada “Rum Ortodoks Kilisesi” deyimindeki “Rum” kelimesi, imparatorluğu oluşturan halklarından birini ifade etmekten ziyade, Roma imparatorluk geleneğine ve dolayısıyla evrensellik düşüncesine gönderme yapmaktadır.³⁷

Ekümeniklik, esas itibarıyla Kilise hukukunu ve geleneğini ilgilendiren bir meseledir. Dünyevi konuları doğrudan ilgilendiren bir boyutu yoktur. Başka bir deyişle, İstanbul Patrikhaneşi’nin uluslararası düzeydeki güç ve itibarı, bu sıfatı haiz olmasına veya olmamasına bağlı değildir. Çeşitli inanç ve mezheplere mensup, evrensellik referansı bulunmayan dinî gruplar ve örgütler, Türkiye’de yoğun biçimde faaliyet gösterebilmektedirler.³⁸ Bu tür grupların sahip oldukları güç, isimlerinin başında yer alan unvan ya da sıfattan değil, kendilerini destekleyen devletlerden ve banka hesaplarındaki meblağdan kaynaklanmaktadır. Patrikhane’nin siyasi gücü ve kilise hukuku bakımından yetkileri, hem teorik olarak hem de pratikte apayrı meselelerdir.

Hal böyle iken, ekümenik sıfatının Patrikhane tarafından kullanılmasının günümüzde yarattığı krizlerin sebepleri³⁹ neler olabilir? Kronolojik açıdan, bu krizlerin, mevcut Patrik Bartholomeos’un tahta geçtiği 1991 yılından sonra ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, burada sorun, ekümenik sıfatının Bartholomeos tarafından ilk defa kullanılması ya da kullanımı bir süre ihmal

37 İlber Ortaylı, “Osmanlı: Üçüncü Roma İmparatorluğu”, aynı derleme içinde, s. 47; İlber Ortaylı, “Osmanlı Barışı”, aynı derleme içinde, s. 12-14.

38 Bkz. Emre Öktem, “Misyonerlik faaliyetlerinin hukuki boyutları”, *Güncel Hukuk*, sayı 12, Aralık 2004, s. 50-52.

39 Bkz. Bilge Umar, “‘Ekümenik’ umacısı”, *Güncel Hukuk*, Mart 2004, s. 11: “Bizde öteden beri, komünizm başta olmak üzere, bir hayli umacı vardır. Bunlara son yıllarda bir de ‘ekümenik’ umacısı katıldı. (...) (Ekümenik) sözcüğü, Patriğin onu kullanmasıyla Patrikhane’yi Vatikan benzeri bir devletçik halinde getirebilecek olmadıktan başka, böyle bir halin gerçekleşmesi dileğini yahut gerçekleşmesinin pek münasip düşeceği iddiasını dahi yansıtmamaktadır. Türkiye Devleti ve halkı için umacı sayılmasını gerektirecek bir içeriği yoktur, bu konuda vehme düşülmesi kesinlikle yersizdir ve bilgisizlik eseridir.”

edilmiş bir sıfatın yeniden kullanılarak teyit edilmesi değil, yukarıda değinildiği üzere 6. yüzyıldan itibaren kesintisiz olarak kullanılan bu sıfatı, kamuoyunun ilk defa fark etmesidir. Bu algılamada, yeni Patrik'in seleflerine göre sosyal hayatta daha büyük görünürlük kazanması herhalde etkili olmuştur. Ne var ki, bu sıfatın “kadim zamanlardan beri” kullanıldığını, tarihi kaynaklar –bu arada herkesin görebildiği Kilise kitabeleri– kadar hukuki belgeler de teyit etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet bankası olarak kurulan Osmanlı Bankası'nın arşivlerine bakıldığında, Patrik ya da Patrikhane'nin hesaplarına ilişkin belgelerde ekümenik sıfatının mutaden kullanıldığı görülmektedir.⁴⁰

Lozan Barış Antlaşması'nın müzakereleri sırasında Patrikhane'nin ekümenik sıfatının açıkça telaffuz edildiği ve bu sıfatın herhangi bir itirazla karşılaşmadığı görülmektedir.⁴¹ Patrikhane meselesi Lozan Antlaşması'nın akdedilmesini izleyen yıllarda Uluslararası Daimi Adalet Divanı önüne taşınırken, ekümenik sıfatı da gündemde belirmiştir. “Ekümenik Patrik'in Sınırdışı Edilmesi” vakasının⁴² konusu şudur:

40 Örneğin bkz. Dépôts de titres, 15/9/1913, Sa Sainteté Mgr. Germanos, Patriarche oecuménique (Patrik Germanos'un müşteri kartı,) OFTG 0067; Dépôts de titres, 12/5/ (19)08, Caisse nationale du Patriarcat oecuménique (Fonds de retraite) (Patrikhane'nin emekli sandığı) OFTC 0010. Belgeler, Osmanlı Bankası Müzesi'nde, “19/Osmanlı Bankası Müşterisi: Geleneksel Çevreler” başlıklı bölümün 3. vitrininde, 4 ve 5 numaralar altında sergilenmektedir. Prof. Ethem Eldem ve Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi bilimsel yöneticisi Lorans Tanatar Baruh'a yardımları için teşekkür ederim.

41 Bkz. *Conférence de Lausanne sur les affaires du Proche-Orient (1922-1923) Recueil des actes de la Conférence*, Première série, Protocoles des séances plénières et procès verbaux et rapports de la Première Commission (Questions territoriales et militaires), Imprimerie nationale, Paris, 1923, s. 500. Lozan Antlaşması'nın hazırlık çalışmalarını uzun yıllar sonra Türkçeye kazandıran Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Devletler Umumi Hukuku Kürsüsü Başkanı Prof. Seha Meray, “Evrensel Patriklik” deyimini kullanmıştır. Bkz. *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, çeviren Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, (7. cilt) İstanbul 1993, s. 278.

42 Bkz. *Expulsion du Patriarche Oecuménique (Requête retirée ultérieurement) Actes et documents relatifs aux arrêts et aux avis consultatifs de la Cour, Pub-*

Patrik'in sınırdışı edilmesi sonucu ortaya çıkan ihtilafı Yunanistan 11 Şubat 1925 tarihinde, Milletler Cemiyeti Misakı'nın 1182. maddesi uyarınca Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 1 Mart 1925 tarihinde bir mektup göndererek, meselenin Türkiye'nin münhasır yetki alanına girdiği gerekçesiyle Konsey'in bu uyuşmazlığı incelemeye yetkisi olmadığı yönünde itirazda bulunmuştur. Konsey'in bu konudaki yetkisi hakkında danışma görüşü istemesiyle başlayan prosedür, yine Konsey'in talebini geri çekmesi üzerine sona ermiştir. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nın prosedürle ilgili yazışmalarında Patrikhane hakkında "ekümenik" sıfatının kullanıldığı görülmektedir. Türk Dışişleri Bakanlığı'nın 1 Mart 1925 tarihli mektubunun kimi paragrafları, konumuz bakımından ilgi çekicidir: "Patrikhane, teşekkül ve işlevleri bakımından Türk kanun ve yönetmeliklerine tâbi bir Türk iç hukuku kurumu olup hiçbir antlaşmada, bu hususun aksini iddia etmeye müsaade edecek en ufak bir hüküm bulunmamaktadır; keza, bir ya da birkaç yabancı güce bu kurumun teşekkül ve işlevleri konusunda müdahale hakkı veren bir kayıt da bulunmamaktadır, dahası, Yunan Hükümeti'nin telgrafında yer alan iddiaların aksine, ne Lozan Antlaşması, ne de bu şehirde imzalanan anlaşma, sözleşme, bildiri, protokol ve mektuplar, Patrikhane'ye ilişkin en ufak bir gönderme içermezler. (...) İsmet Paşa'nın, başlangıçta Patrikhane'yi İstanbul'dan⁴³ uzaklaştırma talebinden, Lozan Konferansı'nın 10 Ocak 1923 tarihli oturumunda vazgeçme beyanı meselesine gelince, Türk Hükümeti'nin bu taahhüt-

lications de la Cour Permanente de Justice Internationale, Société d'éditions A.W. Sijthoff-Leyde, Série C, No.9-II- Huitième session (ordinaire), s. 8 vd. İnternette temin için bkz: <http://www.icj-cij.org/> (Uluslararası Daimi Adalet Divanı belgeleri arasında "C" serisi belgelerin seçilmesi gerekmektedir).

43 Türk Dışişleri Bakanlığı'nın mektubunun orijinal Fransızca metninde "Constantinople" şeklinde geçmektedir.

le ne açıdan çeliştiği anlaşılamamaktadır. (...) Yunan Hükümeti'nin, Türkiye'nin iç işlerine karışabilmek amacıyla Patrikhane kurumuna uluslararası bir nitelik vermeye çalışmak için bu fırsattan yararlanmak istediği açıktır; oysa (...) hiçbir uluslararası antlaşma veya sözleşme bu kuruma ilişkin hiçbir hüküm içermemektedir. (...) Oysa örneğin azınlık hükümleri gibi, sayısız antlaşmada yer alan hükümler bakımından bile, bu hükümleri uluslararası menfaati ilgilendiren hükümler oluşturduğunun ve Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına yerleştirildiğinin açıkça belirtildiği bir hüküm (Lozan Antlaşması bakımından 44. madde) eklenmesi gerekli görülmüştür.”⁴⁴

Patrikhane meselesinin Türkiye'nin münhasır yetki alanına girdiğini savunan bu mektup, söz konusu kurumun “ekümenik” sıfatını kullanmasını bu gerekçe ile tartışma konusu etmemektedir. Diğer yandan mektup, Patrikhane'ye uluslararası bir nitelik tanıyan herhangi bir uluslararası antlaşma hükmü olmadığını ve –eğer olsaydı– böyle bir niteliğin, Lozan Antlaşması'nın 44. maddesinde olduğu gibi sarıh ifadelerle tanınması gerektiğini belirtmektedir. Oysa 44. madde uluslararası menfaati ilgilendiren yükümler olarak nitelendirilip, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına yerleştirdiği hükümler arasında yer alan 40. ve 42. maddeler, mevcut (ve hatta gelecekte kurulabilecek) dinî kurumları açıkça koruyan kapsayıcı düzenlemeler içermektedirler. Mektupta “uluslararası nitelik”ten ne kastedildiği pek açık değildir. Türkiye ülkesinde yer alan Patrikhane'nin Türk mevzuatına tâbi oluşu, zaten kanunların uygulanmasında ülkesellik ilkesinin doğal bir sonucudur. Patrikhane'nin bir uluslararası hukuk kişisi olmadığı da açıktır. Bu verilerin ışığında, mektupta, Patrikhane'nin Türk hukukuna tâbi oluşunun ve uluslararası nitelik taşımayışının vurgulanması, Avrupa-

44 Expulsion du Patriarche Oecuménique, Série C, No. 9-II, s. 19-21.

lı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim cemaatler lehine gerçekleştirdikleri müdahalelerin tekrarlanmasının önünü kesmek kaygısıyla açıklanabilir. Kararın Patrikhane hakkında ekümenik kelimesini kullanmasına Türk hukuk doktrininden bir tepki gelmediği gibi, dönemin tanınmış uluslararası hukukçularından Ahmet Reşit Bey, eserlerinde Patrikhane'den bahisle bu sıfatı zikretmektedir.⁴⁵

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde 19 Nisan 2005 tarihinde açılan bir dava, "Ekümenik Patrikhane Türkiye'ye karşı" başlığını taşımaktadır. Büyüka'da bulunan Rum Yetimhanesi'nin mülkiyetini konu alan davanın kabul edilebilirlik kararında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, herhangi bir tartışmaya girmeden "Ekümenik Patrikhane'nin İstanbul'da yerleşik (olduğunu) açıklamakla yetinmektedir. Başvurunun, olgusal ve hukuki açılardan ciddi sorunlar içerdiğini ve esastan incelenmesi gerektiğini belirten Mahkeme, kabul edilebilirlik yönünde karar vermiştir.⁴⁶ Ekümenik sıfatının kullanımına hükümet cihetinden herhangi bir itiraz gelmediği gözlemlenmektedir. Esasa ilişkin 8 Temmuz 2008 tarihli kararın⁴⁷ da başlığında ve muhtelif yerlerinde, Rum Patrikhanesi'nin ekümenik sıfatı kullanılmaktadır. Kararın 6. paragrafına göre; "Başvuru sahibi Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane), Ortodoks âleminin bütününde onursal bir önceliğe ve girişim ve eşgüdüm rolüne sahip bulunan bir Ortodoks kilisesidir. Günümüzde Türkiye'deki Ortodoks azınlığı birleştirmekte ve temsil etmektedir. Kilise, Kadasetli Ekümenik Patrik I. Bartholomeos tarafından temsil edilmektedir."

45 Bkz. Ahmed Réchid, "Les droits minoritaires en Turquie dans le passé et le présent", *Revue générale de droit international public*, c. XLII, 1935, s. 306, dn. 1.

46 *Ekümenik Patrikhane Türkiye'ye karşı*, (kabul edilebilirlik) 14340/05, 12 Haziran 2007.

47 *Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane) Türkiye'ye karşı*, (Esas) 14340/05, 8 Temmuz 2008.

Ekümeniklik meselesine, Avrupa Birliği Komisyonu'nun hazırladığı Türkiye'ye ilişkin dönemsel raporlarda da değinilmektedir. 2003 raporu, Rum Patrikhanesi bağlamında şu ifadelerle yer vermektedir: "Sınırlı malî kaynaklar sebebiyle dinî cemaatlerin büyük çoğunluğu ruhban sınıfını yurt dışında okutacak durumda değildir ve bazı vatandaşlık ölçütleri, Türk olmayan ruhbanın, örneğin Süryani ve Keldani kiliselerinde çalışmalarını ya da ekümenik Patrik olma imkânlarını sınırlamaktadır (...) Ekümenik Patrik unvanının alenen kullanılması bazı gerilimlere yol açmıştır. Örneğin, 2003 Haziranı'nda, Ortodoks Patriği Bartholomeos'un verdiği bir konferansın davetiyesinde bu şahıs ekümenik sıfatıyla anıldığı için, Türk devlet memurlarının söz konusu konferansa gitmeleri yasaklanmıştır."⁴⁸ 2007 raporu, aşağıda değinilecek olan Yargıtay kararından söz ederek, kararın "Patrikhane ve diğer gayrimüslim cemaatlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nce güvence altına alınan haklarını hayata geçirmeleri yeni zorluklar çıkarma eğilimi taşıdığını" belirtmektedir.⁴⁹

Keza ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından her yıl bütün dünya ülkeleri hakkında hazırlanan din özgürlüğü raporlarında da ekümeniklik meselesine değinilmektedir. 2003 raporunun Türkiye bölümünde Rum Patrikhanesi ile ilgili olarak şu gözlemlere yer verilmiştir: "Yetkililer, Doğu Ortodoks Kilisesi'nin faaliyetlerini gözlem altında tutmaya devam etmekte, ama genellikle bu faaliyetlere müdahale etmemektedirler. Hükümet, Rum Ortodoks Patriği'nin ekümenik yetkisini tanımamakta ve onu sadece ülkedeki Rum Ortodoks cemaatinin başı saymaktadır. Bununla beraber, hü-

⁴⁸ Rapport régulier 2003 sur les progrès réalisés par la Turquie sur la voie d'adhésion, < COM (2003) final>, s. 37-39.

⁴⁹ Turkey 2007 Progress Report, COM(2007)663, s. 17. Söz konusu Yargıtay kararı, Avrupa Parlamentosu'nun da eleştirilerine uğramıştır. Bkz. EU Parliament Resolution of 24 October 2007 on EU-Turkey Relations, §14.

kümet, Patriğin seyahatlerine ya da diğer ekümenik faaliyetlerine müdahale etmemektedir. İstanbul Ekümenik Patrikhanesi, Marmara Denizi'ndeki Heybeli Adası'nda bulunan ruhban okulunu yeniden açma arayışını sürdürmektedir."⁵⁰ 2005 raporu, şu hususları eklemektedir: "Yüksek düzeyli hükümet liderleri sıklıkla ve alenen, Patrik hakkında 'ekümenik' unvanının kullanılmasının 1923 Lozan Antlaşması'nı ihlal ettiğini öne sürmektedirler. Bununla beraber, özel olarak konuşulduğunda hükümet görevlileri Lozan Antlaşmasının bu konuya temas etmediğini kabul etmektedir."⁵¹ 2007 raporu, hemen aşağıda değinilecek olan Yargıtay kararını yorumlayarak, Yüksek Mahkeme'nin davada Patrik lehine hüküm vermekle beraber, hükümetin resmî tavrını tekrarlandığını belirtmektedir.⁵²

Yakın tarihli bir Yargıtay kararı, dolaylı olarak ekümeniklik meselesine değinmiştir. Patrik ve sinod üyeleri tarafından görevinden alınan bir Bulgar Ortodoks papazının, din özgürlüğünü engelleme suçu iddiası sonucu açılan kamu davası, Fatih 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nde beraatla sonuçlanmış; hükmü onayan Yargıtay 4. Ceza Dairesi şu ifadelere yer vermiştir: "...Türkiye toprakları üzerinde kalmasına izin verilen Patrikhane, Anayasamızın 2. maddesinde 'demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti' olduğu açıklanan Türkiye Cumhuriyeti'nde sadece belli bir azınlığa mensup kişiler üzerinde dini yetkileri haiz olan ve tüzel kişiliği bulunmayan dini bir kurumdur. Bu nedenledir ki, tamamen Türk

50 *Turkey/International Religious Freedom Report 2003*, Released by the Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, U. S. Department of State, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2003/24438.htm>.

51 *Turkey/International Religious Freedom Report 2005*, Released by the Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2005/51586.htm>.

52 *Turkey/International Religious Freedom Report 2007*, Released by the Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90204.htm>.

hukukuna tabidir. Egemen bir devletin kendi topraklarında yaşayan azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı bir hukuk uygulayarak çoğunluğa dahi tanımadığı birtakım ayrıcalıkları tanımak suretiyle özel bir statü vermesi, Anayasanın 10. maddesinde gösterilen eşitlik ilkesine açıkça aykırılık oluşturacağından kabul edilemez. Bu nedenle Patrikhane'nin ekümenik olduğu iddiasının, yasal bir dayanağı bulunmamaktadır. İstanbul Valiliği'nin 6 Aralık 1923 tarih ve 1092 sayılı yazılarından da anlaşılacağı üzere Patrikhane'de dini ve ruhanî seçimlere katılacak ve seçilecek kişilerin Türk vatandaşı olmaları ve seçim sırasında Türkiye'de görevli bulunmaları gerekmektedir. Bu hukuk da, Patrikhane'nin ekümenik sıfatının bulunmadığının açık bir göstergesidir. Patrik ve Patrikhane görevlilerinin sıfat ve faaliyetlerine ilişkin olarak Türk yasalarına tabi oldukları ve yapmış oldukları faaliyetlerin Türk yasalarına göre suç teşkil etmesi halinde, Türk Ceza Yasalarına göre cezalandırılacakları tartışmasızdır".⁵³

Kararın ekümeniklik meselesi açısından tahliline geçmeden önce tespiti gereken bir husus var. Kararda, "(e)gemen bir devletin kendi topraklarında yaşayan azınlıklara kendi vatandaşlarından farklı bir hukuk uygulayarak" kelimeleleriyle başlayan ve devletin "kendi vatandaşları" ile "azınlıkları" ayırt eden cümlelerin içerdiği *lapsus*, aslında Yargıtay'ın 1970'lerden beri geliştirdiği içtihadına hâkim olan anlayışla tutarlılık göstermekte ve devamlılık sergilemektedir. Bu anlayış uyarınca gayrimüslimler, Türk vatandaşı olmalarına rağmen "yabancı" sayılmışlardır. Yargıtay 2. Hukuk Dairesi'nin 6/7/1971 tarihli ilamının gerekçesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Görülüyor ki, Türk olmayanların meydana getirdikleri tüzel kişiliklerin gayrimenkul iktisapları men edil-

53 Yargıtay 4. Ceza Dairesi, E. 2005/10694, K:2007/5603, T: 12/6/2007; aktaran, *İstanbul Barosu Dergisi*, c. 81, sayı 6, yıl 2007, s. 2849-2850.

miştir: Zira, hükmî şahısların fertlere nazaran daha güçlü olmaları itibariyle, bunların iktisaplarının tahdit edilmemesi halinde, Devlet'in çeşitli tehlikelere maruz kalacağı ve türlü mahzurlar doğacağı muhakkaktır..."⁵⁴

Son Yargıtay kararı, "Patrikhane'nin ekümenik olduğu iddiasının, yasal bir dayanağı bulunma[dığını]" belirterek. İstanbul Valiliği'nin, Patrik'in vatandaşlığına ilişkin bir yazısını "Patrikhane'nin ekümenik sıfatının bulunmadığının açık bir göstergesi" olarak değerlendirmektedir. Karar, Patrikhane'nin ekümenik sıfatını kullanma hakkı bulunmadığını söyleyerek bir kural koymakta ve bir yükümlülük getirmektedir: Bu sıfatı kullanmama yükümlülüğü. Bu yükümlülük ne şekilde yorumlanabilir? Başka bir deyişle, bu sıfatın kullanımı bir yaptırıma bağlanabilir mi veya bağlanmış mıdır?

Birinci ihtimale göre, söz konusu kararda yer alan yükümlülük, davanın hukuki çerçevesini çizerken, Yargıtay'ın vurguladığı bir tespitten ibarettir ve usul hukukunda *obiter dictum*⁵⁵ denilen kavrama tekabül etmektedir. Bu ihtimal benimsenirse, söz konusu yükümlülük bir tür *lex imperfecta* sayılabilir. İkinci ihtimale göre, ekümenik sıfatını kullanma-

54 Es 4449, Ks. 4399, Kg. 6/7/1971, aktaran Fethiye Çetin, "Yerli Yabancılar", *Ulusal, Uluslarüstü ve Uluslararası Hukukta Azınlık Hakları*, (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, Lozan Antlaşması), İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi Yay. no. 2, 2002, s. 76. Benzer mahiyetteki bir karar 1975 yılında, İstanbul Balıklı Rum Hastanesi ilgili olarak alınmış olup, gerekçede "yabancıların Türkiye'de mal edinmelerinin yasaklanmış olduğu" belirtilmektedir. Tashihi-i karar talebi karşısında Yargıtay, Türk vatandaşları tarafından kurulmuş vakfın yabancılık muamelesine tâbi tutulmasının yanılğı olduğunu kabul etmiş, ancak düzeltme yoluyla onama kararı vermiştir. Bkz. Baskın Oran, İstanbul Barosu İnsan Hakları Merkezi'nce düzenlenen 16 Şubat 2002 tarihli "Cemaat Vakıfları; Bugünkü Sorunları ve Çözüm Önerileri" başlıklı panelde yapılan konuşma, İstanbul Barosu Yay, 2002, s. 24-25.

55 Bir yargı organı tarafından beyan edilen ve bu organın verdiği kararın gerekçelendirilmesinde belirleyici olmayan görüş. *Obiter dictum*, kararın temelini hazırlayan *ratio decidendi*'nin karşıt kavramını oluşturur. Bkz. *Dictionnaire de droit international public*, (der.) Jean Salmon, Bruylant, Brüksel, 2001, s. 762.

ma yükümü tam anlamıyla bağlayıcı bir hukuk kuralıdır ve cezai yaptırıma bağlanmıştır. Bu ihtimal, birkaç açıdan daha problematik görünmektedir. Her şeyden önce, hiçbir kanunda tanımı bulunmayan ve hangi cezayı gerektirdiği bilinmeyen “ekümenik sıfatını kullanma suçu”, 1982 Anayasası’nın 38. maddesi, Türk Ceza Kanunu’nun 2. maddesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 7. maddesinde düzenlenen suçta ve cezada kanunilik ilkesi ile çelişme ihtimali taşımaktadır. Diğer yandan, bir kanun tarafından öngörülme-
meyen bu suçun bir yargı organı tarafından ihdas edilmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesi ile de çelişebilir. İlginçtir ki, yukarıda değinilen ve 1970’lerden itibaren gelişen Yargıtay içtihadının, azınlık vakıfları bakımından gayrimenkul iktisabı için kanunda öngörülme-
meyen bir şartı aramasını Prof. İsmet Sungurbey, eski hukuk deyi-
miyle “ziyade alennas” (kanunda olmayan bir hükmün ilave edilmesi) şeklinde nitelendirip, yersiz ve yanlış bulmuştu.⁵⁶ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise bu yaklaşımda, kanunilik ilkesinin ihlalini görmüştür.⁵⁷ Gayrimenkul iktisabı, ekonomik hayat bakımından büyük önem taşımakla beraber nihayet bir özel hukuk meselesidir. Ceza hukuku ise hürriyeti bağlayıcı cezalar gibi çok ağır sonuçları beraberinde getirir ve kanunilik ilkesi bu alanın temel ilkelerinden biridir. İlkenin, ceza hukukunda çok daha büyük titizlikle sorgulandığını hatırlamakta fayda vardır.

Teorik açıdan, ekümenik sıfatının kullanımı yasağının kanun hükmüne dönüştürülmesi, örneğin Türk Ceza Kanu-

56 Bkz. İsmet Sungurbey, *Medeni Hukuk Sorunları*, c. 2, s. 657; aktaran, Yuda Reyna ve Ester Moreno Zonana, *Son Yasal Düzenlemelere Göre Cemaat Vakıfları*, Gözlem, İstanbul, 2003, s. 90.

57 *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye’ye karşı*, 34478/97, 9 Ocak 2007, §50-60. Bkz. Emre Öktem, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye’deki Cemaat Vakıfları-Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye’ye karşı: Pilot dava?”, *Güncel Hukuk*, Nisan 2007, s. 46-50.

nu'na eklenmesi mümkündür. Bu ihtimal sonucunda ceza yaptırımını uygulanırsa, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin yasaklayıcı kanuni düzenlemeye ve ceza yaptırımına yaklaşımları nasıl olabilir?

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, muhtemelen söz konusu yasaklayıcı hükmü Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi anlamında din özgürlüğünün sınırlanması olarak nitelendirecektir. 9. maddenin ikinci paragrafına göre, "Din ve kanaatleri izhar etme özgürlüğü demokratik bir toplumda ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya genel ahlâkın yahut başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için zorunlu olan önlemlerle ve kanunla sınırlanabilir." Bu bağlamda, din özgürlüğüne yönelik devlet müdahalesinin sözleşmeye aykırı olup olmadığını sorgulayan Mahkeme, dört temel soru soruyor:⁵⁸ 1) Söz konusu edilen hakka bir müdahale olmuş mudur? 2) Eğer olmuşsa, kanun tarafından öngörülmüş müdür? 3) Maddede zikredilen meşru amaçlardan birine ya da birkaçına mı yöneliktir? 4) Bütün bu koşullar içinde, demokratik bir toplumda zorunlu ve ölçülü sayılabilir mi?

Birinci soru bakımından fazla bir güçlük çıkmayacağı tahmin edilebilir. Kanuni bir düzenleme yapılmaksızın yaptırım uygulanması ihtimalinde özel bir önem kazanacak olan ikinci sorun ise meselenin merkezine yerleşmektedir. Kanunilik ilkesinin temelinde, Sözleşme'de güvence altına alınan hakların kullanımına Yürütme'nin getirebileceği keyfi müdahaleleri Yasama ya da Yargı yoluyla engellemek yatmaktadır.⁵⁹ Ancak yargı kararı yoluyla suç ihdas edilmesi halinde de bu ilkenin gücünden hiçbir şey yitirmeyeceği aşîkârdır.

58 Bkz. Steven Greer, *Les exceptions aux articles 8-11 de la convention européenne des droits de l'Homme*, Editions du Conseil de l'Europe, Dossiers sur les droits de l'Homme, No. 15, 1997, s. 7.

59 Greer, *Les exceptions aux articles 8-11...*, s. 9.

Kanunilik ilkesi hukuk devletinin polis devletinden ayırt edilmesine imkân veren bir “şekli şart” tır.⁶⁰ Strazburg içti-hadı da, “kanun tarafından öngörülen” ifadesine donuk bir ilke olarak bakmamış ve davaların gösterdiği farklı koşullara göre kavrayarak irdelemiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, “öngörülebilirlik” konusunda hassas kriterler tespit etmiş ve kriterlerin yerine getirilip getirilmediğini 9. madde bağlamında özellikle titiz bir biçimde sorgulamıştır. Örneğin, *Hassan ve Tchaouch Bulgaristan’a karşı* davasında, Müslüman cemaatinin iç örgütlenmesine ve başvuru sahiplerinin din özgürlüğüne yönelik müdahalenin, keyfi olduğu için ve Yürütme gücüne sınırsız takdir yetkisi tanıyan kanun hükümlerine dayandığı için kesinlik ve öngörülebilirlik kriterlerini yerine getiremediğine, dolayısıyla “kanunen öngörül-müş” sayılamayacağına hükmetmiştir.⁶¹

Üçüncü soru bağlamında, 9. maddede meşru amaç sayılan sınırlama sebeplerini de, devletin ya da toplumun korunmasına yönelik olarak “kamusal menfaatleri” koruyan amaçlar ve başkalarının hak ve özgürlüklerini, yani “bireysel menfaatleri” koruyan amaçlar olarak iki kategoride ele almak mümkündür. Ekümenik sıfatının yasaklanması, muhtemelen kamu güvenliğinin ve/veya kamu düzeninin korunması amacıyla gerekçelendirilecektir.⁶² Bu noktada dikkat edil-

60 Vincent Coussirat-Coustère, “La jurisprudence de la Cour européenne des droits de l’Homme en 1987”, *Annuaire français de droit international*, 1988, s. 606; aktaran, Gérard Gonzalez, *La Convention européenne des droits de l’homme et le liberté des religions*, Economica, Paris, 1997, s. 176.

61 *Hassan ve Tchaouch Bulgaristan’a karşı*, 30985/96, 26 Ekim 2000, § 86.

62 Nitekim ibadethane açmak için izin prosedürüne uymayan ve bu nedenle mahkûm edilen Yehova şahitlerine ilişkin Manoussakis davasında Mahkeme, müdahalenin “düzenin korunması” meşru amacını güttüğüne hükmetmiştir (bkz. *Manoussakis ve diğerleri Yunanistan’a karşı*, 59/1995/565/651, 26 Eylül 1996, §40). Keza Yunan makamlarının Müslüman-Türk cemaatin dinî örgütlenmesine yönelik müdahalelerinin sorgulandığı *Serif Yunanistan’a karşı* davasında da kamu düzeninin korunmasına dayalı meşru amaç iddiası kabul görmüştür (bkz. *Serif Yunanistan’a karşı*, 38178/97, 14 Aralık 1999, § 45). Ne

mesi gereken husus, bu kavramların “ulusal güvenlik” kavramından farklı olmasıdır. Nitekim, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 8., 10., ve 11. maddeleri⁶³ ulusal güvenliği meşru bir müdahale ve sınırlama sebebi olarak öngörürken, 9. madde kamu güvenliği ve kamu düzenine gönderme yaparak, bunları ulusal güvenlikten ayırt etmektedir. Dahası, 9. maddede öngörülen meşru müdahale sebepleri diğer maddelere göre daha azdır ve sadece din ya da kanaatini izhar etme (*manifeste, to manifest*) özgürlüğünün sınırlandırılmasına izin vermektedir.⁶⁴ Diğer maddelerde yer alan ulusal güvenlik kavramı, siyasi referansları nedeniyle geniş yorumlanmaya müsaittir. 9. maddedeki kamu düzeni ise anayasa ve idare hukuku doktrini tarafından “hukuki” araçlarla daha hassas biçimde tanımlanabilmektedir. Din özgürlüğüne ilişkin davalarda müdafî hükümet, bazen bu özgürlüğe yönelik müdahaleleri ulusal güvenlik gerekçeleriyle meşru gösterme yoluna girmektedir. *Metropolitan Besarabya Kilisesi ve diğerleri Moldova’ya karşı* davasında, başvuru sahibi kiliseye yönelik müdahalenin kamu düzeni ve kamu güvenliği amaçlarına yönelik olduğunu kabul eden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ulusal güvenlik gerekçeleri hakkında şu gözlemde bulunmuştur: “Başvuru sahibi kilisenin tanınması halinde ulusal güvenlik ve ülke bütünlüğüne yönelik bir tehlike oluşturabileceği ihtimaline gelince; Mahkeme bu iddianın sadece bir hipotez olduğu ve ispatlanmadığı sürece bu kilisenin tanınmasının reddini haklı çıkarama-

var ki, her iki davada da, alınan tedbirlerin kamu düzeninin korunması amacıyla orantısız olduklarını tespit eden Mahkeme, Yunanistan’ın Sözleşme’yi ihlal ettiğine hükmedecektir.

63 m. 8: Özel hayatın ve aile hayatının korunması; m. 10: İfade özgürlüğü; m. 11: Dernek kurma ve toplantı özgürlüğü.

64 Bkz. Patrice Rolland, “Ordre public et pratiques religieuses”, *La Protection internationale de la liberté religieuse/International protection of religious freedom*, J. F. Flauss (ed.), Bruylant, Brüksel, 2002, s. 234- 236.

yacağı görüşündedir.”⁶⁵ Görüldüğü gibi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, varsayımsal değil somut ve ispatlanabilir amacın varlığını sorgulamaktadır. Yunanistan’daki Makedon azınlığa ilişkin Sidiropoulos kararındaki şu ifade, bir azınlığın dinsel özgürlüklerini değil, ama örgütlenme hakkını ilgilendirmekle beraber konumuz açısından ilgi çekicidir: “Ülke bütünlüğü, ulusal güvenlik ve kamu düzeni; amaçlı bir bölgenin kültürünü teşvik etmek olan bir derneğin faaliyet göstermesi sebebiyle, –bu derneğin kısmen bir azınlık kültürünün geliştirilmesini hedeflediği varsayılsa bile– tehdit altına girmez; bir memlekette azınlıkların ve farklı kültürlerin varlığı tarihî bir vaka oluşturur ve ‘demokratik bir toplum’ bu olguyu hoşgörmeli, hatta uluslararası hukuk ilkeleri uyarınca korumalı ve desteklemelidir.”⁶⁶

Dördüncü sorunun getirdiği zorunluluk ve ölçülülük tartışması, kararda belirleyici olabilmektedir. Önceki üç aşamayı kolaylıkla geçen devlet müdahalelerinin bu aşamaya takıldıkları sıklıkla görülmüştür. Sözleşme’de belirtilen hak ve özgürlüklere getirilen sınırlamaların ancak öngörüldükleri amaç için uygulanabileceklerini belirten 18. madde, haklara getirilen sınırlamalarla bu sınırlamaları getiren devlet müdahalesinin güttüğü meşru amaç arasındaki ilişkinin sınırını çizerek, ölçülülüğü Sözleşme’nin bütününe yönelik genel bir ilke haline getirmektedir.⁶⁷ Bu ilke sayesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, devlet müdahalesinin demokrasinin gerçek çıkarlarına uygunluğunu ve siyasi oportünizmi gizleyen bir maskenin söz konusu olup olmadığını sorgulayabilmektedir.⁶⁸ Şüphesiz, devletlere de müdaha-

65 *Metropolitan Besarabya Kilisesi ve diğerleri Moldova’ya karşı*, 45701/99, 13 Aralık 2001, § 125.

66 *Sidiropoulos ve diğeleri Yunanistan’a karşı*, (57/1997/841/1047), 10 Temmuz 1998, § 41.

67 Gonzalez, a.g.e., s. 197.

68 Greer, a.g.y, s. 14.

lenin gerekliliği konusunda “millî hassasiyetleri gözeten”⁶⁹ bir takdir yetkisi tanınmıştır. Ancak Mahkeme, bu takdir yetkisine saygı göstermekle birlikte, müdahalenin amaç ve zorunluluğunun Sözleşme’ye uygunluğu hususunda karar vermeye kendini yetkili görmüştür.⁷⁰ Dahası Mahkeme’ye göre, Strazburg organlarınca gerçekleştirilen denetim, müdafi devletin takdir yetkisini makul, temkinli ve iyi niyetli bir biçimde kullanıp kullanmadığını incelemekle sınırlı olmayıp öne sürülen müdahaleyi olayın koşullarının bütünü içinde ele almalıdır.⁷¹

Açıklanan ilkelerin ışığında, ekümenik sıfatına getirilen yasak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önüne getirildiğinde Mahkeme’nin tavrı ne olabilir? Unutulmamalıdır ki, Mahkeme, dinsel özgürlüklerin tarihi önemi ve toplumsal barışta oynadığı rol sebebiyle bu özgürlüklere özel bir önem vermektedir. Mahkeme, 9. madde bağlamında pilot vaka sayılabilecek Kokkinakis kararında şu tespiti yer vermiştir: “...düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, Sözleşme’nin anladığı manada ‘demokratik bir toplum’un temellerinden biridir. Bu özgürlük, dinî boyutuyla, inançlı kişilerin kimliklerinin ve hayat görüşlerinin en esaslı unsurları arasında yer alır, fakat inançsızlar, agnostikler, şüpheçiler ve kayıtsızlar için de bir değer oluşturur. Demokratik toplumla özdeş bulunan ve yüzyıllar boyunca büyük zahmetlerle kazanılan çoğulculuğun varlığı söz konusudur.”⁷² Mahkeme’ye göre devletlerin takdir yetkisi şüphesiz mevcuttur ama sınırsız değildir. Somut bir olayda özgürlüklere müdahale,

69 Mireille Delmas-Marty, “Pluralisme et traditions nationales (revendication des droits individuels), *Quelle Europe pour les Droits de l’Homme, La cour de Strasbourg et la réalisation d’une ‘union plus étroite’* (35 années de jurisprudence: 1959-1994), (der.) Paul Tavernier, Bruylant, Brüksel, 1996, s. 87.

70 *Handyside Birleşik Krallık’a karşı*, 7 Aralık 1976, Série A, No. 24 § 48.

71 *Sunday Times Birleşik Krallık’a karşı*, 26 Nisan 1976, Série A, No. 30, § 50.

72 *Kokkinakis Yunanistan’a karşı*, 3/1992/348/421, 25 Mayıs 1993 § 31.

“buyurucu bir sosyal ihtiyaç”ı karşılamalı ve “hedeflenen meşru amaç” ile orantılı olmalıdır.⁷³

Konumuzu çağrıştıran vakalara baktığımızda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadında bazı temel eğilimler görülebiliyor. Mahkeme, her şeyden önce, dinî cemaatlerin iç örgütlenmesine yönelik devlet müdahalelerini hoşgörmektedir. Belli bir dinî grubun inanç esaslarının devlet makamlarınca tartışma konusu edilmesi ve bu gruba, dinen neyin doğru ve neyin yanlış olduğunun öğretilmesi boyutuna varan bir müdahale ise Strazburg Mahkemesi’ni uzun boy- lu hukuki tahlillere girme zahmetinden kurtarmakta ve ihlal tespitini kolaylaştırmaktadır.

Mahkeme’nin içtihadî eğilimlerinin ilk belirtileri, Manoussakis kararında görülmektedir. İbadethane açmak için izin prosedürüne uymayan ve bu nedenle mahkûm edilen Yehova şahitlerine ilişkin Manoussakis davasında Mahkeme, “Sözleşme anlamında din özgürlüğü, dinî inançların meşruiyeti ya da ifade biçimleri konusunda devletin her türlü takdirini dışla[dığını]” belirtmiştir. İbadethane açmak isteyen Yehova şahitlerinin tâbi tutuldukları izin prosedürü bağlamında, bölgenin Ortodoks piskoposunun görüşüne başvurulması, Mahkeme tarafından özellikle dikkate alınmış ve ihlale hükmedilmiştir. İzinsiz ibadethane açan başvuru sahipleri hakkında verilen ceza mahkûmiyetinin din özgürlüğünü doğrudan etkilediğini gözlemleyen Mahkeme, müdahalenin ne meşru amaçla orantılı ne de demokratik bir toplumda zorunlu sayılabileceğini belirterek 9. maddenin ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁷⁴

Şerif Yunanistan’a karşı vakasında, “... Mahkeme’ye göre, kendisini gönül rızasıyla takip eden bir grubun lideri ola-

73 Wingrove Birleşik Krallık’a karşı, 19/1995/525/611, 22 Ekim 1996, § 53.

74 Manoussakis ve diğerleri Yunanistan’a karşı, 59/1995/565/651, 26 Eylül 1996, § 47-53.

rak hareket ettiği için bir kişiye cezalandırmanın, demokratik bir toplumda dinsel çoğulculuğun gerekleriyle bağdaştığı pek söylenemez. (...) Mahkeme, demokratik toplumlarda devletin, dinî cemaatlerin birleştirilmiş bir liderlik altında tutulmaları ya da böyle bir liderlik altına sokulmaları yönünde tedbirler almaya ihtiyaçı olduğu kanaatinde değildir”, denilmektedir.⁷⁵ Bir kez daha görölmektedir ki, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, dinî cemaatlerin inançları uyarınca serbestçe örgütlenmelerine ve dinî lider tayin etmelerine devletin şu veya bu şekilde müdahale etmesini Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile bağdaştıramamaktadır. Bu bağdaşmanın yapılabilmesi için bu müdahalenin meşru bir amaç güttüğünün ispat edilmesini şart koşmaktadır.

Bu yaklaşımın geliştirildiği bir başka karar, yine Müslüman Türk azınlığa, ama bu kez Bulgaristan’daki Müslüman Türk azınlığa ilişkindir. *Hassan ve Tchaouch Bulgaristan’a karşı* kararında şu ifadeler yer almaktadır:

“Mahkeme, dinî cemaatlerin, geleneksel aından ve evrensel düzeyde, örgütlü yapılanmalar şeklinde var olduklarını hatırlatır. Cemaatler, mensuplarının çoğu zaman ilahi kökenli olduklarına inandıkları kurallara riayet ederler. Dinî törenler, bu ilahi kuralların yetkilendirdiği din adamlarınca gerçekeştirildikleri zaman bir anlam ve kutsal bir değer kazanır.(...) Dinî cemaatin örgütlenmesi tartışma konusu edildiğinde, 9. madde, devletin her türlü haksız müdahalesine karşı örgüt ve dernek hayatını koruyan 11. maddenin ışığında yorumlanmalıdır. Bu aından bakıldığında, müminlerin din özgürlüğü, cemaatin barış içinde ve devletin keyfi müdahalesi olmaksızın işlevlerini yerine getirmesi gerektiğini varsayar. Gerçeekten de, dinî cemaatlerin özerkli-

75 şerif Yunanistan’a karşı, 38178/97, 14 Aralık 1999, ř 51-52.

gi, demokratik bir toplumda çoğulculuk açısından vazgeçilmezdir ve 9. maddenin sağladığı korumanın merkezinde yer alır.”⁷⁶

Metropolitan Besarabya Kilisesi kararında Mahkeme, Manoussakis kararında billurlaşan ilkeyi vurgulayarak teyit etmektedir: Sözleşme’nin amaçları bakımından din özgürlüğü hakkı, dinî kanaatlerin ya da bu kanaatlerin ifade biçimlerinin meşruiyetinin devlet tarafından takdir edilmesini dışlar.⁷⁷ Mahkeme, bu kararda bir adım daha ileri gidip, böyle bir takdir yetkisi tanınmasının, devletin tarafsızlık yükümü ile bağdaşmadığını belirtmektedir. Devletin tarafsızlık yükümlülüğü, kökenleri aynı gruba dayansalar bile ihtilaf halindeki grupların birbirlerini hoşgörmelerini sağlamasını gerektirmektedir.⁷⁸

Dinî cemaatlerin örgütlenme özerkliği bakımından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin içtihadı, dinî alanla dünyevi alanı açıkça ayırt etmektedir. Dinî alana ait kurum, karar ve kavramlar dünyevi alanda etki doğurmadıkları sürece dünyevi alanın kamu gücü eliyle dinî alana müdahalesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ihlali sonucuna götürmektedir. Bu yaklaşım, çağdaş ve çoğulcu laiklik anlayışı ile uyumludur, hatta bu anlayışın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin uygulama ve yorumuna yansımaları olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de, din özgürlüğü, “hakikate sahip olma tekeli”nin reddi şeklinde tanımlanacak olursa,⁷⁹ dinî hakikatin ne olduğunun dünyevi makamlar tarafından

76 *Hassan ve Tchaouch Bulgaristan’a karşı*, 30985/96, 26 Ekim 2000, § 62.

77 *Metropolitan Besarabya Kilisesi ve diğerleri Moldova’ya karşı*, 45701/99, 13 Aralık 2001, § 117.

78 *Metropolitan Besarabya Kilisesi ve diğerleri Moldova’ya karşı*, 45701/99, 13 Aralık 2001, § 123.

79 Yoram Dinstein, “Freedom of religion and the protection of religious minorities”, *Israel Yearbook of Human Rights*, 1992, s. 146.

dinî makamlara zorla öğretilmesi,⁸⁰ din özgürlüğünün güvencesi olan laiklik ilkesi ile de çelişecektir. Bu itibarla, dinî bir inanç tarafından benimsenen ve bu inancın oluşturduğu hukuki yapı içinde tanımlanan ekümenik sıfatının dünyevi makamlarca yasaklanmasının, hatta bu sıfatın Kilise hukuku açısından geçersiz olduğunun bir başka dinin ilahiyatçıları tarafından savunularak söz konusu yasağa destek sağlanmasının, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nce "dinî kanaatlerin meşruiyetinin devlet tarafından takdir edilmesi" şeklinde yorumlanacağını tahmin etmek mümkündür. Dinî lider seçimi (Şerif ile Hassan ve Tchaouch kararları) ve bağımsız Kilise kurulması (Metropolitan Besarabya Kilisesi) gibi doğrudan sosyal hayatta etki doğuran konulara müdahalede bile devletin takdir yetkisini reddeden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, onursal bir sıfatın kullanımına müdahale konusunda pek müsamahakâr davranmayacağı öngörülebilir.

Patrikhane'nin ekümenik sıfatının reddedilmesi ve kanunen yasaklanmasının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bağlamı dışında ne tür hukuki, hatta pratik sonuçları olabilir? Patrikhane'nin yetki alanına (*jurisdiction*) giren bütün metropolitlik ve piskoposluk merkezleri⁸¹ için, bu sıfatı tanımak ve İstanbul Patrikhanesi'ne hürmet etmek, Kilise hukukunca tayin edilmiş dinî bir yükümdür. Bu bölgelerde yer alan Ortodoks kiliselerinde, her ayının sonunda İstanbul Patriği'nin adı, ekümenik sıfatı ile birlikte zikredilmektedir. Ekümenik sıfatının İstanbul Patrikhanesi tarafından kullanılmasını yasaklayan bir Türk Kanunu'nun, Girit'ten Aynoros'a, Buenos Aires'ten Hong Kong'a uzanan bir coğrafyada nasıl

80 Simetrik açıdan, tek siyasi hakikatin ne olduğunun dinî makamlar tarafından dünyevi alana zorla dayatılması da laiklikle doğal olarak çelişir ve teokratik bir sisteme doğru götürür.

81 Bu merkezlerin listesi için bkz. bu kitapta Ekümenik Patriğin Dinî Otorite Alanı.

tatbik edileceği, hem hukuken hem de siyaseten düşünöl-
mek durumundadır. İstanbul Patrikhanesi ile gerilim için-
de olan Rusya dışında, Ortodoks âleminde mevcut diğer pat-
rikler de, bizzat icra ettikleri her ayının sonunda, bir hürmet
ifadesi olarak, diğer patriklerin ve bu arada Ekümenik İstan-
bul Patriği'nin adını zikretmektedir.

Uluslararası hukukta, kanunların uygulanmasında esas
olan, ülkesellik ilkesidir. Başka bir deyişle, her devlet, ken-
di yetki alanı içinde kendi kanunlarını uygulamak yetki ve
hakkına sahiptir. Bu kuralın tersten okunması, hiçbir devle-
tin kendi kanunlarını, bir başka devlet ülkesi üzerinde, bu
devletin rızası olmaksızın uygulatma imkânı olmadığı sonu-
cuna götürmektedir.

Dinsel açıdan ise muhtelif dinî kurumlar arasındaki yetki
ilişkisi, bu dinin inanç kurallarınca düzenlenir. Bu açıdan,
dinsel kurallar ve dünyevi kurallar, birbirinden bağımsız
ve birbirini etkileyemeyen iki alan oluşturmaktadır. Pat-
rikhane'ye ilişkin problemi bir benzetme yoluyla analiz et-
mek gerekirse, Suudi Arabistan Krallığı'nda radikal bir re-
jim değişikliği yaşandığını ve yeni rejimin Kabe'yi kible tu-
tarak namaz kılınmasını kanunen yasakladığını varsaya-
lım. Bu kural, Suudi Arabistan sınırları içinde tatbik edile-
bilir ve ihlalleri kanunen yaptırıma bağlanabilir. Ancak ay-
nı kuralın, dünyanın diğer yerlerinde ibadet eden Müslü-
manlar bakımından bir geçerliliği olmayacaktır. Çünkü bir
yandan, kanunlar, onları yapan devletin ülkesi sınırların-
da uygulanma imkânı bulur. Diğer yandan, dinî bir mese-
le olan kible tayini üzerinde yabancı bir kanun yoluyla de-
đişiklik yapılması, başka devletin vatandaşı olan ve bu dev-
let ülkesinde yaşayan inananlar nezdinde doğal olarak ka-
bul görmeyecektir.

Sonuç

Bu incelemede, Patrikhane'ye ilişkin güncel sorunlara ve bunların muhtemel sonuçlarına uluslararası hukuk ve özellikle insan hakları hukuku açısından yaklaşılmaya çalışıldı. Hemen her ülkede olduğu gibi Türkiye'de de, uluslararası hukuku, devletin iradesinden bağımsız olarak oluşan ve ona zorla dayatılmak istenen bulanık ve tehlikeli normlar kümesi olarak görme eğilimleri mevcuttur. Ne var ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuk düzlemindeki ilk zaferlerinden birini oluşturan *Lotus* davasında, Uluslararası Daimi Adalet Divanı'nın yaptığı tespit, bu hukuk dalının kökeni ve bağlayıcılığı hakkındaki tüm şüphe ve tereddütleri dağıtacak niteliktedir: "Devletleri bağlayan hukuk kuralları, sözleşmeler ya da hukuk ilkeleri, tespit ettikleri genel olarak kabul edilen ve bu bağımsız toplulukların beraber yaşarlığını düzenlemek ya da müşterek amaçlarına ulaşmak için tespit edilmiş teamüllerde tezahür eden devlet iradelerinden kaynaklanmaktadır."⁸² Başka bir deyişle, hiçbir devlete, iradesi hilafına hukuki yükümlülükler dayatılamaz. Meseleye simetrik açıdan bakıldığında ise devletin kendi rızası ile kabul ettiği antlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükler devlet için şüphesiz bağlayıcıdır. Rum Patrikhanesi karşısında hukuki vaziyet alınırken bu hususun göz önünde tutulması, gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Bunları görmezden gelmek ise insan hakları alanında sıkça başvurulan bir metaforla, "ateşi düşürmek için termometreyi kırma"ya benzetilebilir.

82 Lotus, 7 Eylül 1927, Série A, No. 10, s. 18. Bu tespit, 1920'lerin aşırı egemenlikçi havasını yansıttığı için eleştirilmiş ve günümüzde geçerliliğini yitirdiği söylenmiştir. Çağdaş uluslararası hukukta mutlak egemenlikçi yaklaşımın, *jus cogens* ve *erga omnes* yükümler gibi yeni kavramlarla aşıldığı doğrudur. Ancak kanaatimizce, bu yeni gelişmeler, kuralın pek sık uygulanma imkânı bulamayan istisnalarını oluşturmaktadır. Iradecilik hâlâ devletlerin uluslararası hukuka yaklaşımında belirleyicidir.

EKLER

Bu çalışmanın yazım süreci sırasında Avrupa Konseyi bünyesinde oluşturulan iki belgenin, meselenin özüne temas eden paragraflarının çevirisini aşağıda sunuyoruz.

- *Türkiye'deki Gayrimüslim Azınlıklar ve Trakya'daki (Doğu Yunanistan) Müslüman Azınlığın din özgürlüğü ve diğer insan hakları*, Rapor, Hukuk İşleri ve İnsan Hakları Komitesi, Raportör: Michel Hunault, Parlamenter Asamble, dok. 11860, 21 Nisan 2009.⁸³

“(…)

61. Türk makamları, çoğu zaman Patrikhane'yi 'Ekümenik Patrikhane' unvanını, ulusal-üstü statü iddiasında bulunmak üzere kullanmakla suçlamışlardır.

62. Yargıtay, 26 Haziran 2007 tarihli kararında Patrikhane'yi beraat ettirmekle beraber, Türk hukukunda 'ekümenik' sıfatının kullanılması için hukuki bir temel bulunmadığını ve Patrikhane'nin tüzel kişiliğinin olmadığını hatırlatmıştır. Ekim 2007 tarihli bir kararda, Avrupa Parlamentosu bu karar hakkındaki kaygılarını ifade etmiştir. (…)

63. Türk makamlarının, Patrikhane'nin 'ekümenik' unvanını tanımaktan kaçınmalarının uzun bir tarihi vardır ve azınlık mensupları ile uluslararası gözlemciler tarafından Patrikhane'nin önemini azaltma girişimi olarak algılanmaktadır. Bununla beraber, Patrikhane, 6. yüzyıldan beri yürürlükte olan bu unvanın hiçbir surette siyasi çağrışımları bulunmadığı hususunda raportörü açıkça bilgilendirmiştir. Patrikhane'ye göre Türk makamları, Lozan Antlaşması'nın 'ekümenik' terimini lağvettiğini öne sürmektedirler; oysa söz konusu Antlaşma bu konuya hiçbir gönderme-

83 Parliamentary Assembly, *Freedom of religion and other human rights for non-Muslim minorities in Turkey and for the Muslim minority in Thrace (Eastern Greece)*, Report, Committee on Legal Affairs and Human Rights, Rapporteur: Mr Michel Hunault, France, Doc. 11860, 21 Nisan 2009.

de bulunmamaktadır. Patrikhane, resmî görevlilerin, yazışmalarda ‘ekümenik’ kelimesinden kaçınmak amacıyla ‘Başpapaz’ terimini kullandıklarına işaret etmiştir.

64. (...) tarihî açıdan, ‘ekümenik’ kelimesi dünyadaki Ortodoks patrikhanelerinin hiyerarşisine gönderme yapmakta; kilisenin iç örgütlenmesine ilişkin sonuçları ve dinî ifade özgürlüğü ile azınlığın özerkliğinin korunmasına ilişkin önemi bulunmaktadır; Türk Hükümeti kısa süre önce meselenin siyasi önemini daha az önemsemiş görünmektedir. (...) Patrikhane, ilk defa, Yunanistan Başbakanı’nın Ocak 2008’deki tarihi ziyareti sırasında Türkiye Başbakanı’nın, Patrik’in unvanının sadece Rum Ortodoks inancına mensup kişilere ait bir mesele olduğunu beyan etmesinden dolayı hoşnut olduğunu belirtmiştir.
(...)”

- *Türkiye’deki dinî cemaatlerin hukuki statüsü ve İstanbul Ortodoks Patrikhane’sinin ‘ekümenik’ unvanını kullanma hakkına ilişkin görüş*, Venedik Komisyonu, Mart 2010.⁸⁴

“(...)”

81. Hukuki analize girişmeden önce, iki hususun kesinliğe kavuşturulması zorunlu görünmektedir. İlk olarak, bizzat Patrikhane kendini ‘ekümenik’ saymaktadır. Konstantinopolis Patriği tarafından 6. yüzyıldan beri kullanılan bu unvan, şehrin Osmanlılar tarafından 1453 yılında fethinden sonra da muhafaza edilmiştir. Resmî ve fiili olarak, Patrikhane bu unvandan asla vazgeçmemiştir ve bu unvanı, kurumun kimlik ve rolü bakımından temel nitelikte saymaktadır.

84 Bkz. “Avis sur le statut juridique des communautés religieuses en Turquie et sur le droit du patriarcat orthodoxe d’Istanbul à user du titre “œcuménique” adopté par la Commission de Venise lors de sa 82e session plénière (Venise, 12-13 mars 2010) sur la base des observations de M. Pieter van Dijk, M. Christoph Grabenwarter M. Fredrik Sejersted”, Avis n° 535 / 2009, CDL-AD(2010)005 Strazburg, 15 Mart 2010.

82. İkinci olarak, İstanbul Ortodoks Patriği, başka ülkelerin Ortodoks kiliseleri (ve başka dinî cemaatler) tarafından da 'ekümenik' olarak tanınmaktadır. Her şeyden önce, birçok başka ülkedeki Ortodoks kiliseleri üzerinde doğrudan idari yetkilere sahiptir ki, bunlara Batı Avrupa ve Kuzey ve Güney Amerika Ortodoks cemaatleri de dahildir. Diğer yandan, diğer özerk ya da otosefal Ortodoks kiliseleri tarafından manevi önder olarak tanınmaktadır. (...). Protokol açısından patrik, diğer Ortodoks episkoposlar üzerinde öncelik hakkına sahiptir, bütün Ortodoks başepiskopos ya da episkopos kurullarına bizzat ya da temsilcisi aracılığıyla başkanlık eder ve bu toplantılara katılarak, özellikle diğer Hristiyan mezhepleriyle olan ilişkiler bakımından Ortodoks cemaatinin birinci sözcüsü rolünü oynamaktadır. Diğer patrikler ve diğer Ortodoks otosefal kiliseler üzerinde doğrudan bir yetkisi bulunmamakla beraber, bazı özel durumların bu patrikler ya da temsilcilerince incelenmesine yönelik olağanüstü sinodları toplama hakkına sahiptir ve son kırk yılda, pek çok katılımcıyı buluşturan panortodoks sinodlar toplamıştır. Bu itibarla, patriğin başlıca işlevlerinden biri, Kilise'nin birliğini muhafaza etmektir.

83. Patriğin ekümenik olup olmadığı noktasında bir yargıya varmak, Venedik Komisyonu'nun işi değildir. Bu husus, Patrikhane ve bizzat Ortodoks Kilisesi tarafından belirlenmek durumundadır. Bununla beraber, Venedik Komisyonu, Ortodoks Kilisesi'nin kabul ettiği anlamda Patrikhane'nin ekümenik bir kurum olduğunu kaydetmiştir. Bu, hükümetlerin, mahkemelerin ya da komisyonların bu hususta sahip olabilecekleri bakış açılarından bağımsız olarak, Kilisesi'nin içyapısında Patrikhane'ye atfedilen bir adlandırmadır. (...)

84. Gördüğümüz gibi, Patrikhane'nin ekümenik niteliği, ilk olarak ve her şeyden önce ruhanî ve Kilise'ye özgü bir

mesele olup, hukuki değildir. Bununla beraber, Türk makamlarının Patrikhane'nin ekümenik unvanını kullanmasını reddetme yönündeki ısrarları (...) Türk Yargıtayı'nın 'Patrikhane'nin Türkiye'deki Rum azınlığın kilisesi olarak sadece dinî yetkilere sahip bulunduğu' ve 'Patrikhane'nin ekümeniklik iddiasının hukuken temelsiz olduğunu' vurguladığı 2007 tarihli kararından beri, mesele bir ölçüde hukuki bir nitelik kazanmıştır. (...).

85. Ekümenik unvanının yetkili makamlarca reddi, Ortodoks cemaatinin din özgürlüğü uyarınca hak sahibi olduğu özerkliğe halel getirmektedir. Gerçekten de bu özgürlük dinî cemaatlerin kendi örgütlenmelerini tercih konusunda, yani iç yapılanma, dinî yetkililerin tayini, ruhbanın seçimi-eğitimi ve hiç azımsanamayacak bir mesele olan, dinî cemaatin resmî adlandırılışı bakımından belli bir özerkliğini de beraberinde getirir. Diğer terimlerin yanı sıra, kiliselerin ya da dinî cemaatlerin 'kilise özerkliği' ya da 'kendi yapılanmasını tayin hakkı' gibi adlarla bilinen bu ilke, pek çok üye devletin anayasası tarafından güvence altına alındığı gibi (...) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadında da tanınmıştır.

86. Bir dinî cemaatin kendi yapısını tayin hakkı, genel olarak örgütlenmesini kararlaştırma hakkını da kapsar. Bu örgütlenme, bölgesel ya da yerel düzeyde alt-bölünme ya da kilise cemaatlerinin oluşturulması gibi, Roma Katolik Kilisesi örneğinde olduğu üzere ulusal bir kilise ya da dinî cemaatin uluslararası ve hatta küresel bir yapıyla bütünleşmesini de beraberinde getirebilir. Bu tür yapı farklılıkların temelinde, bir yandan kilise statüleri, kanonik huktan oluşan cemaatin iç hukuku, diğer yandan ulusal mevzuatlar ve hatta bazı yapı ve adlandırmaları uluslararası kamu hukuku ile uyumlulaştırmaya yönelik anlaşmalar yer alabilir.

87. Bir devlet, bir dinî grubun örgütlenmesinin içsel cep-
helerine müdahale etmeye karar verdiğinde, grubun özerk-
liğine, dolayısıyla [Avrupa İnsan Hakları] Sözleşme[si]'nin
9. maddesinde belirtilen haklara da müdahale etmiş olur.
Birden çok davada Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yük-
sek rütbeli dinî yetkililerin şahsiyetinin, dinî cemaatlerin
mensupları için önem taşıdığını ve bir cemaatin örgütlen-
mesine katılmanın, Sözleşme'nin 9. maddesince korudu-
ğu anlamda 'dinini izhar eylemi' oluşturduğunu vurgula-
mıştır. *Bulgar Ortodoks Kilisesi Sinodu (Metropolit Inokenty)*
ve diğerleri Bulgaristan'a karşı davasında Mahkeme, Sözleş-
me'nin 11. maddesiyle bileşim halinde 9. maddesi uyarınca
müminlerin din özgürlüğü hakkının, 'örgütlenmesine yö-
nelik devletin keyfî müdahalesi olmaksızın' cemaatin barış
içinde faaliyetlerini sürdürebilmesini de beraberinde getir-
diği hususunu bir kez daha teyit etmiştir. Dinî cemaatlerin
özerkliği, 'demokratik bir toplumda çoğulculuk bakımın-
dan vazgeçilmez niteliktedir ve bu itibarla Sözleşme'nin 9.
maddesinin sağladığı korumanın kalbinde yer almaktadır'.
Nihayet, 'cemaatin hayatının örgütlenmesi, Sözleşme'nin 9.
maddesi tarafından korunmasaydı, bundan dolayı bireyin
din özgürlüğünün diğer bütün cepheleri kırılanaşırıdı'.*

88. (...) Adlandırma meseleleri, çoğu zaman, hukuken ya
da bazen sadece fiilen, bazı dinî grupların kabul edilmesine,
ağırlıklarına, geçirdikleri tarihi sürece ve din kurucuları ile
bunların temsilcilerinin imgelerine bağlıdır. İsim meselele-
rinin rakip grupların arasında bazen doğurduğu ihtilafla-
ra kimi zaman kamu makamları da katılıp, bu dini gruplar
karşısında tarafsızlık ilkesini gözetmeyerek böylece Sözleş-
me'nin 9 ve 11. maddelerinde öngörülen hakları ihlal etme
riskini taşımaktadırlar. Bu tür davalarda Avrupa İnsan Hak-

(*) *Holy Synod of the Bulgarian Orthodox Church (Metropolitan Inokenty) and others v. Bulgaria*, (412/03 and 35677/04) (esas) 05/06/2009.

ları Mahkemesi, devletin düzenlemelerinin ya da eylemlerinin, ilgili cemaatin iç örgütlenmesine ve başvuru sahibinin Sözleşme'nin 9. maddesi uyarınca sahip olduğu haklara yönelik hukuk dışı ve haksız bir saldırı oluşturup oluşturmadığını sorgulamaktadır. Bununla beraber, yüksek rütbeli dinî yetkililerin Kilise hukuku açısından meşruiyetini tespit etmek, Mahkeme'nin işi değildir. (...).

89. Bütün vakalarda, devletin müdahale oluşturan kararları ile bu düzeye ulaşmayan eylem ya da ihmalleri arasında bir ayrıma gitmek gerekmektedir. Bir dinin kimliğinin ayrılmaz bir parçası olan bir ismi kullanmanın resmen yasaklanması çoğu zaman 9. madde tarafından güvence altına alınan haklara müdahale ve hatta bu hakların ihlalini oluşturmakla beraber yazışmalarda, resmî olaylar sırasında vs. başka bir ismin kullanılması –koşullara göre– Sözleşme açısından sorun çıkarmayan basit bir siyasi mesele olabilir. Resmî makamların, bir kilisenin ya da dinî grubun önderinin özgül statüsünü yansıtan kelimeyi kullanmamaları halinde de aynı analiz geçerli olacaktır. Ancak her şeyden önce siyasi yerindelik kapsamında düşünülebilecek böyle bir 'isim değişikliği' politikasına, başta 14. maddesi olmak üzere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'yle uyumlu olmayan gerekçelerle dinî gruba yönelik olarak ayrımcılık yapan başka tedbirler de eşlik ettiğinde, (söz konusu politika) bir müdahale derecesine varabilir. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin şu vurgusunu akıllarda tutmak gerekir: Ulusal makamlar, azınlıkların iddiaları halkın gözünde ne kadar sevimsiz olursa olsun, ulusal kamuoyunun bu tezlere zarar verecek şekilde korunmaması için özellikle uyanık ve dikkatli olmalıdır (...)'.

90. Dolayısıyla Türk Hükümeti'nin Patrikhane'nin kendini ekümenik olarak nitelendirme hakkını elinden alması hali, Ortodoks cemaatinin din özgürlüğüne bariz bir müdahale oluşturur. Bu müdahale ise Avrupa İnsan Hakları Sözleşme-

si'nin 9.2. maddesi uyarınca, ancak kanun tarafından öngör÷lmüş, meşru amaçlar bakımından zorunlu ve bu amaçlarla orantılı olması şartlarıyla kabul edilebilir. Böyle müdahalelerin fiilen gerçekleşip gerçekleşmediğini tespit etmek ve boyutlarını ölçmek, Venedik Komisyonu'nun işi değildir. Bununla beraber Komisyon, Türk makamlarının Patriğin ekümenik unvanını kullanmasını doğrudan engellemeye çalıştıklarına dair bir delil tespit etmediği ve bu yönde bir şikâyetin de kendine ulaşmadığı hususlarının altını çizmek ister. Bildiğimiz kadarıyla Patrik, müritleri ya da herhangi bir kişi hakkında, bu unvanı kullandıkları gerekçesiyle kovuşturma başlatılmamıştır. Dahası, kendine bağlı kiliselerin idaresi ya da dinî kudretinin diğer uygulanma biçimleri söz konusu olsun, Patrik'in ekümenik işlevlerini yerine getirmesini engellemeye yönelik doğrudan bir girişim yok gibi görünmektedir. Hatta son zamanlarda bazı değişim işaretleri belirmiş ve kısa süre önce Başbakan Erdoğan'ın verdiği bir beyanda, ekümenik sıfatının kullanımının Ortodoks Kilisesi'nin bir iç meselesi olduğunun vurgulandığı bildirilmiştir.

91. Bununla beraber Venedik Komisyonu, ulusal makamların Patrikhane'nin ekümenik unvanını kullanmasını –doğrudan ya da dolaylı bir biçimde– engellemeye kalkışmaları halinde, bunun 9. maddede güvence altına alınan haklara yönelik bir müdahale oluşturacağı ve bu müdahalenin meşru amaçlarla haklılık kazandığını ve orantılılık ilkesine uygun olduğunu göstermenin zor olacağı hususlarının altını çizer.

92. Yargıtay'ın 2007 tarihli kararına ilişkin olarak Komisyon, hiçbir laik⁸⁵ mahkemenin, yüksek rütbeli bir din adamının 'ekümenik' olup olmadığını yargılamak bakımından yetkili olmadığı kanaatindedir. Bu itibarla söz konusu ka-

85 Metinde kullanılan "séculier" kelimesi; dindışı, dünyevi, cismani vb. anlamlara gelmekte olup burada dinî hukuk değil, laik hukuka göre yargılama yapan bir mahkemeyi nitelendirmektedir – E.Ö.

rar, Patrikhane'yi eskisinden daha fazla ya da daha az ekümenik kılmamaktadır. Ancak Yargıtay kararı endişe vericidir, zira ulusal bir mahkemenin, yüksek rütbeli bir din adamının kilise içindeki statüsüne müdahale etme noktasında kendini yetkili görüyor olması, kolaylıkla 9. maddenin ihlaline götürebilir.

93. Müdahaleyi haklı kılabilecek muhtemel sebepler bakımından Venedik Komisyonu, bir dinin belli bir ismi seçme ve kullanma hakkını reddetmenin, ancak istisnai hallerde haklı görülebileceğini vurgulamaktadır. Komisyon, 9.2. maddede sayılan şartların bu vakada nasıl yerine geleceğini pek kestirememektedir: Patrikhane'nin tarihi unvanını kullanması kamu güvenliğini, düzenin korunmasını ya da ilgili herhangi bir kıtası hiçbir surette ve her hâlükârda devletin müdahalesini haklı kılacak şekilde bozmamaktadır.

94. Türk makamları ve Yargıtay, ekümenik unvanını reddedişlerini, en azından kısmen, 1923 yılında bir yanda Türkiye Cumhuriyeti diğer yanda İngiliz İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp, Hırvatlar ve Slovenlerin Krallığı arasında akdedilen Lozan Antlaşması'na dayandırıyor görünmektedir. (Bu yaklaşıma göre) Patrikhane'nin, ancak ekümenik statüsünden vazgeçmesi şartıyla İstanbul'da kalmasına izin verilmiştir. Bu görüş, Yargıtay'ın 2007 tarihli kararında, Türk Delegasyonu'nun Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Tazip Komisyonu Başkanı'na 2009 yılında gönderdiği mektupta (...) ve Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri'nin 2009 yılında yayımladığı Türkiye'deki azınlıkların haklarına ilişkin raporuna cevaben Türk makamlarının sundukları gözlemlerde vurgulanmıştır.(...) Ancak aşağıda belirtilen gerekçelerden dolayı bu görüş kabul edilebilir nitelikte değildir.

95. İlk olarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Lozan Antlaşması'nın hükümleri arasında çatışma olduğu varsayıl-
sa bile, Lozan Antlaşması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşme-
si'ne üstün değildir: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin
57. maddesince öngörülen çekincenin konulmamış olma-
sı, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 30. maddesi-
nin 3. ve 4. fıkralarının hükümleri ve (Japonya dışında) Lo-
zan Antlaşması'nın bütün taraflarının Avrupa İnsan Hakları
Sözleşmesi'ne de taraf olduğu (...) hususu göz önünde tutu-
lunca, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile hiç-
bir kısıtlama olmaksızın bağlı olduğu noktasında bir tered-
düt kalmamaktadır. Aksine Lozan Antlaşması'nın bütün ta-
raflarının dünya düzeyinde (Medenî ve Siyasi Haklar Sözleş-
mesi) ve –biri eksik olmak üzere– Avrupa düzeyinde (Av-
rupa İnsan Hakları Sözleşmesi) insan haklarına ilişkin ant-
laşmaları onaylamış olmasının, Viyana Sözleşmesi'nin 31.
maddesi anlamında 'sonradan yapılan anlaşma' ve 'sonradan
izlenen uygulama' oluşturduğu hükmüne varılabilir.

96. İkincisi, [Lozan] Antlaşma[sı]'nın hükümlerinde Pat-
rikhane'nin ekümenik niteliğine ilişkin hiç bir şey söylen-
mediği gibi, Patrikhane hiçbir yerde zikredilmemiştir. Bu-
na mukabil, antlaşmanın 38. maddesi, 'gayrimüslim azın-
lıklar'ı sarahaten zikrederek, bütün Türkiye sakinleri baki-
mından genel olarak din özgürlüğünü öngörmektedir. 39.
madde, Türk vatandaşlarına yönelik olarak, diğer sebep-
lerin yanı sıra din ya da dil ayrımcılığını yasaklamaktadır.

97. Üçüncüsü, tamamlayıcı yorum yöntemleri olarak
(bkz. Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 32.
maddesi) Lozan Antlaşması'nın hazırlık çalışmalarına ya
da imzalanışını çevreleyen koşullara başvurulması halin-
de de farklı bir sonuca varılmamaktadır. Aksine söz ko-
nusu tutanakları inceleyen Venedik Komisyonu, tarafla-
rın Patrikhane'nin ekümenik statüsünü lağvetmeyi arzu-

ladıklarını gösterebilecek bir unsurun izine bile rastlanmadığını kaydetmiştir. (...) Türk makamlarının tutanaklarına gönderme yaptıkları 19 Ocak 1923 tarihli toplantıda, tarafların temsilcileri ihtilaflı bir noktayı, yani Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasına izin verilip verilmeyeceği meselesini tartışmışlardır. Tutanaktan açıkça anlaşıldığı gibi, belli başlı meselelerden birini oluşturan ve ileri derecede hassasiyet arz eden bu mesele, toplantı başkanı Lord Curzon'un bir uzlaşım teklifiyle çözüme bağlanabilmiştir. Çözüm, Patrikhane'nin önceden sahip olduğu 'siyasi ve idari niteliğinden' arındırılıp, 'sadece dinî bir kurum' olarak kalmasına izin verilmesine dayanmaktaydı. Böylece Osmanlı İmparatorluğu tarafından Patrikhane'ye bahşedilen idari yetkiler lağvedilmiştir. Ancak Lord Curzon Patrikhane'nin din ve Kilise'ye ilişkin statüsünün tadil edilmesini asla teklif etmemiştir. Diğer temsilcilerin pek çoğu da, Patrik'in Ortodoks dini mensupları bakımından ruhanî önemini açıkça zikretmişlerdir. Bu önem ise ekümenik statüsünün kalbinde yer almaktadır. Lord Curzon'ın teklif ettiği uzlaşımı kabul eden Türk temsilcileri bu hususa asla itiraz etmemişlerdir. Bu itibarla, Türk makamlarının iddia ettiklerinin aksine, müzakerelerin tutanakları, Patrikhane'nin, bütün dünya Ortodokslarına ruhanî yol gösteren bir kurum olarak İstanbul'da kalmasına izin verildiği hususunu teyit edici niteliktedir.

98. Dolayısıyla 1923 Lozan Antlaşması, Patrikhane'nin 'ekümenik' unvanını kullanma hakkını hiçbir surette sınırlamamaktadır.

99. Türk makamları, açıkça, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi uyarınca Patrikhane'nin bu unvanı kullanmasına hiçbir biçimde karşı çıkmama yükümü altında bulunmaktadır. Bununla beraber, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Türk makamlarını bu unvanı resmen tanı-

maya ya da Patrikhane'yi zikrettiklerinde bu unvanı kullanmaya hiçbir surette zorlamamaktadır. Eğer yetkili makamlar bu unvanı kullanmak istemiyorlarsa, bu tercihlerini başkalarına dayatmamak şartıyla, böyle davranmakta Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bakımından tamamen serbesttirler.

100. Hal böyle olmakla beraber, ekümenik teriminin Patrikhane'nin unvanının ayrılmaz bir parçası olduğu, bu uygulamanın 6. yüzyıldan beri süregeldiği ve bu unvanın bütün dünyada geniş ölçüde tanınıp kullanıldığı hususları göz önünde tutulacak olduğunda, yetkili makamların hangi fiili ya da hukuki gerekçeyle Patrikhane'yi tarihî unvanıyla anmaktan kaçındıklarını Venedik Komisyonu anlamamaktadır.

(...)”

Yetimhane Kararı Kapsamında Rum Patrikhanesi'nin Tüzel Kişilik Sorunu

CEM SOFUOĞLU

Yetimhane kararını irdeleyerek, Rum Patrikhanesi'nin hukuk kurallarına göre tüzel kişiliği olup olmadığını ele alacağımız bu kısa denemede, maksadımız Rum Patrikhanesi'nin tüzel kişiliği konusunu kamuoyu nezdinde tartışmaya açmaktır.

Tüzel kişilikler bir toplum içinde yaşayan ve doğduğu andan itibaren bir hukuk öznesi olmaya hak kazanan gerçek kişiler yani insanlar gibi maddi varlıklar değildirler. Tüzel kişilikler, sosyal ve ekonomik ilişkilerin yarattığı toplumsal varlıklardır. Başka bir deyişle tüzel kişilikler etten kemikten olmasalar bile bir toplum içinde yaşayan ve varlığını hissettiren nesneler veya topluluklardır.

Bu nesnelerin kendilerini oluşturan kişilerden bağımsız olarak hak ve borç sahibi olabilmesi için söz konusu yetkinin mevcut hukuk düzeni tarafından bu topluluğa verilmiş olması gereklidir. Bu nedenle tüzel kişilikler, söz konusu hukuk süjesi olma yetkisi yasayla (diğer bir deyişle, bir hükümle) tanınmış olduğu için hükmî şahıslar diye de tanımlanmıştır.

İslâm hukukunun (ve diğer dinî cemaatlerin hukuku) uygulandığı Osmanlı İmparatorluğu döneminde tüzel kişilik kavramı yoktu. Hatta İslâm hukukunun önemli kurumlarından biri olan vakıfların bile tüzel kişiliklerinin olup olmadığı tartışmalıdır. Tüzel kişilik kavramı Cumhuriyet'ten sonra Medenî Kanun'un kabulüyle hukuk düzenimizde yer almaya başlamıştır.

İsviçre Hukuku'ndan esinlenen 1926 tarihli Medenî Kanun'umuzun Hükmi Şahıslar (Tüzel Kişilikler) başlığı altında düzenlenen 45. maddesinde tüzel kişilikler, “Başlı başına mevcudiyeti haiz olmak üzere teşekkül eden (kurulan) cemiyet ve şirketler ile kendilerine has bir mevcudiyeti ve muayyen gayesi bulunan müesseseler (kurumlar), sicillerine kayıtlarını icra ettirmekle (yaptırmakla) şahsiyet iktisap ederler (kazanırlar). Gayeleri kanuna ve ahlaka mugayir olan cemiyet ve şirketler ve müesseseler şahsiyet iktisap edemez” şeklinde tanımlanmıştır.

2001 tarihli Medeni Kanun'umuzun 47. maddesi de “Başlı başına bir varlığı olmak üzere örgütlenmiş kişi toplulukları ve belli bir amaca özgülennmiş olan bağımsız mal toplulukları, kendileri ile ilgili özel hükümler uyarınca tüzel kişilik kazanırlar. Amacı hukuka veya ahlâka aykırı olan kişi ve mal toplulukları tüzel kişilik kazanamaz” diyerek, tüzel kişilikleri bir önceki yasaya göre, daha basit ve pratik bir şekilde tanımlamıştır.

Hal böyleyken, toplumumuzda tarihi yüzlerce yıl geriye giden sosyal ve kültürel ilişkilerin yaratmış olduğu ve ülkemizde yaşayan (yurtdışında yaşayan Ortodokslar da biz istesek de istemesek de buna dahildir) Ortodoksların tanıdıkları ve saydıkları dinî bir varlık olan Rum Patrikhanesi, 1903 yılında adına yapılan bir bağışla, Büyükkada'daki yetimhane binasının sahibi olmuş ve tapuya malik olarak kaydedilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, o tarihte yürürlükte olan İslâm

hukukuna göre, tüzel kişilik kavramı mevcut olmadığı için ortada Patrikhane'nin tüzel kişiliğine ilişkin bir sorun yoktu.

Türkiye Cumhuriyeti, 1923 yılında Lozan Konferansı sırasında feshedilmesini veya nakledilmesini istediği ve yapılan müzakereler sonucunda, sözlü olarak varılan anlaşma gereğince siyasi ve idari mahiyette olan işlerle uğraşmayıp, yalnız Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rumların dinî işleriyle ilgilenmek ve Türk yasalarına tâbi olmak kaydıyla kalmasına izin verdiği kuruluşun mülk sahibi olmasına olanak tanımıştır. 1926 yılında Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinin ardından, 1927 yılında Büyükkada'da yapılan kadastro çalışmaları sırasında yetimhane binası tapuda tekrar Rum Patrikhanesi adına kayıt ve tescil edilerek, üzerinde Rum Patrikhanesi'nin mülkiyet hakkı tanınmıştır.

Zaten Lozan Antlaşması'nın 42. maddesi uyarınca Türkiye, azınlıklara ait kiliselere, havralara, mezarlıklara ve diğer dinî kurumlara her türlü korumayı sağlamayı üstlenmiştir. Böylece Türkiye, Lozan'da vermiş olduğu sözünü tutmuş ve "Bu kuruluşun tüzel kişiliği yok, o nedenle hak sahibi olamaz," deyip söz konusu binaya el koymamıştır.

Ancak 2003 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, Rum Patrikhanesi aleyhine açmış olduğu tapu iptal davası, Büyükkada Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından kabul olunmuş ve söz konusu karar Yargıtay incelemesinden geçerek, 27.06.2005 tarihinde kesinleşmiştir. Bu karara göre Rum Patrikhanesi, 102 senedir maliki olduğu yetimhanenin mülkiyet hakkını kaybetmiştir.

Büyükkada Asliye Hukuk Mahkemesi'nin vermiş olduğu karara karşı Rum Patrikhanesi, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne (AİHM) başvurmuş ve mahkeme önce 08.07.2008 tarihli ve ardından 28.09.2010 tarihli kararlarıyla Büyükkada Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından verilen tapu iptaline ilişkin kararın, İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri

Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesi'nin 1. Protokolü'nün 1. maddesinde yer alan mülkiyetin korunmasına ilişkin hükmünü ihlal ettiği sonucuna varmıştır.

AIHM gerek 08.09.2008 ve gerekse 15.06.2010 tarihli 14340/05 numaralı davayı *Affaire Patriarcate C cum nique/ Turquie* diye adlandırarak Patrikhane'nin davacı sıfatını kabul etmekle kalmamış, bir de ekümenik olduğunu tespit etmiştir. AIHM kararını Türkiye'de uygulamak için Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun 445./11 maddesi uyarınca açılan yargılamanın iadesi davasında yine davacı olarak Rum Patrikhanesi sıfatı kullanılmıştır. Davaya vekil olarak katılmak için tarafımıza Rum Patrikhanesi adına verilen avukat vekaleti de İstanbul Noterli i tarafından onay ve tasdik edilmiştir.

Davalı Vakıflar Genel Müdürlüğü vermiş olduğu cevap dilekçesinde, 2003 yılındaki davada davalı sıfatını yüklediği, dolayısıyla dava ehliyetini ve tüzel kişiliğini tanımış olduğu Rum Patrikhanesi'nin, bu defa tüzel kişiliği olmadığı iddia ve savunmasında bulunmuştur.

Söz konusu savunma herhalde hukuk fakültelerinde hukuk biliminin temeli olan iyi niyet kurallarını öğretirken verecek çok anlamlı ve güzel bir örnek olurdu: Vakıflar Genel Müdürlüğü mülkiyeti talep edip, alırken Patrikhane'nin davalı sıfatı ve tüzel kişiliği var ama Patrikhane mülkiyeti geri istediğinde davacı sıfatı ve tüzel kişiliği yok! Bu iddia ve savunma Mahkeme tarafından kabul görseydi, hukuk sistemimizin çok büyük bir yara alacağı sanıyoruz tartişmasız olurdu. Gerçi Yargıtay 4. Ceza Dairesi E.2005/10694, K.2007/5603 ve 13.06.2007 tarihli kararında aslında dava konusu olmamasına rağmen, Patrikhane için "sadece belli bir azınlığa mensup kişiler üzerinde dinî yetkileri haiz olan ve tüzel kişiliği bulunmayan dinî bir kurumdur" diyerek tartişılan konu bir ceza davası olmasına rağmen, hukuki

bir konuda yorum yapmıştır. Ancak bu hukuki yoruma Büyükada Asliye Hukuk Mahkemesi'nin itibar etmediği anlaşılmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, Patrikhane'nin tüzel kişiliği olmadığına ilişkin savunmasına rağmen, Büyükada Asliye Hukuk Mahkemesi davaya devam etmiş ve 03.11.2010 tarihinde vermiş olduğu karar ile dava konusu yetimhanenin mülkiyetinin Rum Patrikhanesi adına tapuya kayıt ve tesciline hükmetmiştir.

Söz konusu karar kesinleştikten sonra 29.11.2010 tarihinde Büyükada Tapu Sicil Müdürlüğü, Mahkeme hükmünü uygulayarak, Rum Patrikhanesi'ni malik sıfatıyla tapuya kayıt ve tescil etmiştir. Halbuki Tapu Kanunu'nun 2. maddesi, "hükmi şahısların tapu işlerinde merkez veya şubelerinin bulundukları yerin en büyük mülkî amirinden nizamnamelerine (tüzükleri) göre gayrimenkul tasarrufuna iznili olduklarına ve tescil işini yapacak mümessilin (temsilci) salahiyyetine (yetkisine) dair alınacak belgelerin verilmesini mecburi kılmak" tadır. Büyükada Tapu Sicil Müdürlüğü ise Patrikhane'den hiçbir izin ve yetki belgesi talep etmeden tapuda kayıt ve tescil işlemini tamamlamıştır.

Rum Patrikhanesi, mevcut yasalarda tanımlanmış bir tüzel kişiliği olmamasına rağmen, toplumsal yaşamda bir hukuk süjesi gibi hareket eden ve tüzel kişilere özgü nitelikleri olan örneğin, mal varlığı bulunan (yetimhane binası) bir hak süjesi olması dolayısıyla hukuken korunan ismi, şerefi, saygınlığı ve benzeri kişilik hakları olan; en önemlisi, yukarıda değindiğimiz üzere kendisi adına davacı sıfatıyla dava açabildiği gibi, kendisine karşı davalı sıfatıyla da dava açabilen sosyal bir varlıktır. Bu bağlamda Rum Patrikhanesi *de facto* (fiilen) tüzel kişiliğe sahip bir kuruluş gibi toplumsal yaşamda varlığını sürdürmektedir.

Bize göre Büyükada Asliye Hukuk Mahkemesi, Patrikha-

ne'nin tüzel kişiliği konusunda Medenî Kanun'un 1. maddesi uyarınca bir hukuk boşluğu görmüş ve yine 4. madde uyarınca, dava konusu durumun gereklerini ya da haklı sebepleri göz önünde tutarak, hukuka ve hakkaniyete göre karar vermiş ve tesis etmiş olduğu 03.11.2010 tarih ve 2009/- E ve 2010/- K sayılı kararıyla Rum Patrikhanesi'nin tüzel kişiliğini kabul etmiştir. Buna göre hâkim, yine Medeni Kanun'un 1. maddesine göre yetkisini kullanarak, Anglo-Sakson hukukunda sıkça kullanılan şekilde (*judge made law*) hukuk yaratmıştır.

Kaldı ki, yukarıda belirttiğimiz üzere, yetimhane davası süresince ne Yargıtay, ne AIHM, ne İstanbul Noterliği, ne de Tapu Sicil Müdürlüğü Rum Patrikhanesi'nin tüzel kişiliği olmadığından bahisle işlem yapamayacaklarını belirtmişlerdir. Tüm bu kurum ve kuruluşlar, Patrikhane'nin tüzel kişiliğini *de facto* tanımış ve kabul etmişlerdir.

Şimdi yapılacak iş mevcut bu *de facto* durumun hukuki ve yasal çerçevesini çizip, bunu sadece Rum Patrikhanesi için değil, benzer durumdaki tüm kurumları da içine alacak şekilde, *de jure* (hukuken) içini doldurmak için tartışmaya başlamaktır.

KAYNAKÇA

Prof. M. Cemil Bilsel, *Lozan*, 2. cilt, Sosyal Yayınları., 1998.

Prof. Dr. Jale G. Akipek, Prof. Dr. Turgut Akıntürk, Yard. Doç. Dr. Derya Ateş Karaman, *Türk Medeni Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul, 2010.

1926 tarihli Türk Medeni Kanunu.

2001 tarihli Türk Medeni Kanunu.

Önyargılar ve Tekrarlar: Türk Tarih yazımının İstanbul Rum Patrikhanesi Hakkındaki Cehaleti*

ELÇİN MACAR

Giriş

Öncelikle belirtilmesi gereken şey, Türkiye’de “Patrikhane” dendiğinde Rum Patrikhanesi’nin anlaşıldığıdır. Ülkede bir Ermeni Patrikhanesi ve hatta en azından kâğıt üzerinde bir “Türk Ortodoks Patrikhanesi” de varolduğu halde, bu isimden sadece Rum Patrikhanesi’nin anlaşılması, onun tarih yazımındaki yeri ile yakından ilgilidir.

Cumhuriyet döneminde Türkiye yöneticilerinin ve tabii Türk eğitim sisteminden geçmiş bütün Türklerin kafasındaki Patrikhane imajı, Osmanlı’nın son döneminden bugüne istikrarlı bir doğrultuda devam eden tarih yazımının ürünüdür. Bu tarih yazımını ve dolayısıyla Patrikhane imajını belirleyen iki temel dönem vardır: Birincisi Osmanlı dönemi ki, bu dönemin belirleyici gelişmeleri, büyük güçlerin

(*) Bu metin, 8-9 Mayıs 2010 tarihlerinde Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü ile Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü’nün (IFEA) birlikte düzenledikleri “Historiographies in conflict” başlıklı çalıştayda sunulmuş tebliğin gözden geçirilmiş halidir.

Osmanlı Devleti'nin içişlerine gayrimüslimleri bahane ederek müdahalelerde bulunmaları, Balkan milliyetçiliklerinde ruhbanın ön saflarda yer alması ve son olarak da, ulus-devlet olma sürecinde hükümetle Patrikhane'yi karşı karşıya getiren "imtiyazlar sorunu"dur. İkinci dönem ise İstanbul'un işgali ve Kurtuluş Savaşı dönemidir.

Cumhuriyet'in ilk dönemindeki tarihyazımı, dini görmezden gelen, Osmanlı geçmişini atlayıp, İslâmiyet öncesi Orta Asya tarihine yoğunlaşan bir anlayışa sahipti. Bu anlayışın yavaş yavaş terk edilmeye başlanmasının dönüm noktası 1953'teki, İstanbul'un fethinin 500. yıldönümüdür. Bu dönemle birlikte, Kemalist tarihyazımının Osmanlı geçmişi ile yavaş yavaş "barışması" ve Türk tarihine Osmanlı kanalıyla İslâmiyet'in sokulması gözlemlenebilir olmaktadır. Tek tanrı inancı öncesi dönemin tarihyazımındaki baskın yerini giderek Türk-İslâm sentezi alacaktır. *Sebilürreşad*, *Tarih Konuşuyor*, *Türk Kültürü*, *Hayat Tarih Mecmuası* gibi dergilerde vurgu bazen Türklüğe bazen İslâmiyet'e yapılacak, ancak milliyetçi-muhafazakâr çizgi korunacaktır. Böylece erken dönem Kemalist tarih anlayışı ile Türkçü-İslâmcı anlayış uzlaşacaktır. Patrikhane de, tarihyazımının "ötekileri" oluşturulurken, her iki tarafın da üzerinde uzlaştığı başlıca konulardan biridir.

Patrikhane bu yıllarda akademik tarihçiliğin ilgi alanı dışındadır ve genellikle popülist milliyetçiliğin bir yan malzemesi olmaktan öteye gitmemektedir. 1990'lı yılların sonundan itibaren, bu durum değişmeye başlayacak, akademik camiada da ilgi görmeye başlayan Patrikhane konusunda, milliyetçi çizgiyi sürdürenler olduğu gibi, değişmeden gelen önkabullerin, tezlerin sorgulandığı ve eleştirildiği çalışmalar da ortaya çıkacaktır.

Patrikhane hakkındaki kitaplar ve doktora tezleri (1923-2000)

Cumhuriyet dönemi boyunca, 1990'lardaki kırılma dönemine kadar, doğrudan Patrikhane'yi konu alan yayınları şöyle bir listede toplamak mümkündür:

- Behçet Hami, *Tarihimizde Rumlar, Patrikhane, Yunancılık*, İstanbul, Yeni Şark Kitabhanesi, 1341 [1923].

Tespit edilebilen ilk yayındır. Osmanlı döneminde Rumların ne kadar rahat yaşadıkları ama en ufak bir fırsatta Osmanlı'yı nasıl arkadan vurdıkları, "Mora İsyanı" sırasında Patrikhane'nin basılıp, isyana Patrikhane'nin yardım ettiğini "kanıtlayan" mektubun bulunduğu, mektubun içeriği, "şifreleri" anlatılır.¹ Bunu Patrikhane'nin İstanbul'un işgali yıllarındaki faaliyetleri izler.

- Ali Karakurt (haz.), *Fener Patrikhanesi'nin İçyüzü*, İstanbul, Ekicigil Tarih Yay., 1955.

1922'de Meclis Hükümeti Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi (Basın-Yayın Genel Müdürlüğü) tarafından yayımlanmış *Pontus Meselesi* adlı kitabın, Patrikhane ve din adamlarıyla ilgili kısımlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur.

- Bekir Berk, *Patrikhane ve Kıbrıs*, İstanbul, Doğan Güneş Yay., 1962.

Kıbrıs meselesinde Patrikhane'nin Rumları desteklediği şeklinde, 1950'li yıllarda dillendirilmiş iddiaların, kitaplaştırılmış halidir.

- İrfan Kıbrıslıoğlu, *Patrikhane Köstebekleri*, İstanbul, Son Telgraf Matbaası, 1967.

Tam o günlerde, İstanbul'da yaşamakta olan ve sınır dışı edilen Yunanistan vatandaşlarına yönelik politikayı meşrulaştırmak için, *Nutuk*'ta yer alan Mavri Mira'dan, Rumla-

1 Bu mektubun bir kanıt olarak kabulünün eleştirisi için bkz. Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 208.

rın nasıl Türkiye’den para kaçırdıklarından bahseden bir yayındır.

- M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, Ötüken, 1980.

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde hazırlanmış, Türkiye’de Patrikhane konulu ilk doktora tezidir. Son derece yetersiz bir kaynakçası vardır. İlahiyat doktorası olduğu halde, belli çevrelerin beklentisi doğrultusunda, tamamen Patrikhane-siyaset ilişkisine odaklanmıştır. Uzun bir süre, daha sonraki çalışmalarda uzun uzun alıntı yapılan başlıca kaynak olmuştur.

- Sami Emirhan, *Fener Patrikhanesinin Dünü-Bugünü-Yarını*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 1995.

Patrikhane’nin 1990’lı yıllarla birlikte popüleritesinin artması, askerî çevrelerin bu konudaki görüşlerinin yansıtılması gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu yıllarda Harp Akademileri’ndeki derslerde bu konuya özel ilgi gösterildiği bilinmektedir. Bu nedenle askerin konuya yönelik tavrını ve son yıllardaki gelişmeleri nasıl yorumlamak gerektiğini göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Türk tarihyazımının klasik yaklaşımını sürdürmekte olan kitap, bu konudaki bilgisizlik örnekleriyle doludur: Örneğin yazara göre Patrik Dimitrios, 1989’da Moskova’yı ziyaret etmiş ve yazara göre Moskova Metropolitliği’ne patriklik payesi vermiştir. Oysa Moskova Kilisesi, 1589’dan beri bir patrikhanedir. Kitabın sonunda bir yap/yapma kılavuzu bulunmakta, Patrikhane’ye yönelik politikanın devam ettirilmesi ve sıkılaştırılması önerilmektedir.

- Aydın Ömeroğlu, *Türk Devleti ve Rum Patrikhanesi-Kim Kimin Dostu*, İstanbul, Avcı Ofset Matbaacılık, 1995.

Bu kitapçık, Patrikhane’yi, “kin kapısı”nı açmaya, Türkiye’nin “onurunu zedeleyen” “devlet başkanı gibi” karşılandığı törenlerden vazgeçmeye çağırıyor. Devleti de, tarihsel olarak doğru olanı yapmaya, hilafeti kaldırdığına göre, pat-

rikhaneleri ve hahambaşılığı da kaldırmaya; bu olmayacaksa Diyanet İşleri Başkanlığı'na özerklik vermeye ve "dinsel demokratikleşme"ye davet ediyor.

• Yorgo Benlisoy-Elçin Macar, *Fener Patrikhanesi*, Ankara, Ayraç Yayınevi, 1996.

El kitabı niteliğinde, temel bilgileri bir araya getiren bir yayındır. Patriklerin listesi, Patrikhane'ye bağlı metropolitlerin listesi, Lozan Konferansı'nda Patrikhane konusundaki tartışmaların tutanakları, TBMM gizli celselerinde Patrikhane konusundaki tartışmalar, Rum Patrikliği Nizâmâtı gibi bilgi ve belgeleri bir araya getirmektedir. Tüm bu metinler ve listeler, daha sonraki yayınlarda aynen ya da kısmen, üstelik hatalarıyla, iktibas edilmiş ve genellikle de kaynak gösterilmemiştir.

• Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1996.

Kapağına, ünlü "Orta Kapı" zannettiği, Patrikhane'nin yan tarafındaki, zaman zaman çöplerin çıkarıldığı küçük demir kapıyı koymuş bir kitaptır. Türk tarih yazımının Patrikhane konusundaki tüm yanlışları ve cehaleti burada da sergilenmektedir. En inanılmaz olanı ise şudur: "...Patrikhane'de yapılan aramada ele geçen belgeler arasında E. Klisyasteki Altici'nin Kara Kitap'ı da (The Black Book) bulunmaktaydı."

Ekklesiastiki Alithia Patrikhane'nin resmî yayın organı olan dergidir. *Kara Kitap*, Kurtuluş Savaşı yıllarında Rumların mağduriyetini isim isim anlatan, Patrikhane'nin 1920'de yayımladığı, tıpkı *Pontus Meselesi* gibi, biraz da propaganda kokan ünlü kitaptır. Bunlardan haberi olmayan yazar, bunları birbirine karıştırarak, *Kara Kitap'ı*, E. Klisyasteki Altici adlı muhtemelen İtalyan(!) bir yazara ait sanmaktadır.²

2 Ayrıntılı bilgi için bkz: Elçin Macar, "Patrikhane'yi Araştıramayan Bir Kitap", *Tarih ve Toplum*, sayı 157, Ocak 1997 ve "Okurlardan mektup", *Tarih ve Toplum*, sayı 158, Şubat 1997.

• Mehmet Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1998.

Vahim hatalarla dolu olan bu kitapta da, en dikkat çeki- ci nokta yazarın patriğin nasıl seçildiğini bile bilmiyor olu- şudur. Yazara göre, Patrikhane'de seçilen üç aday arasından hükümet istediği kişiyi patrik olarak atamaktadır.

Gerçekte ise Patrikhane'nin gönderdiği aday listesinden istemediklerini gerekçesiz olarak çıkarabilen hükümet, lis- teyi iade ettikten sonra, Patrikhane patrik seçimini bu liste üzerinden yapmaktadır.³

• Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Orto- doks Patrikhanesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens- titüsü, 1999.

Bu tez, Patrikhane üzerine siyasi tarih alanında yapılmış Türkiye'deki ilk doktora tezidir.

• Emre Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu Üzerine Bir İnceleme*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü- sü, 1999.

Heybeliada Ruhban Okulu üzerine Türkiye'de yapılmış ilk doktora tezidir. Yazar subay olduğu için, Ankara'daki il- gili arşivlere girebilmiş, kimsenin ulaşamayacağı bir bilgi yı- ğınını işlemeksizin sunmuştur. Resmî politikanın anlaşıla- bilmesi açısından çok önemli belgeler içermektedir.

• Hakan Alkan, *Fener Rum Patrikhanesi-Uluslararası İliş- kiler Açısından Bir Yaklaşım*, Ankara, Günce Yayıncılık, 1999.

Başlıktaki “uluslararası ilişkiler açısından bir yaklaşım” okuyucuyu yanıltmaktadır, çünkü kitabın böyle bir yakla- şımı bulunmamaktadır. Sadece tarihî bilgiler, yanlış ve ha- talarla malûl bir şekilde sıralanmıştır. Yüz kırk dört sayfa- lık kitabın kırk sayfası, Yorgo Benlisoy ve Elçin Macar'ın

3 Ayrıntılı bilgi için bkz: Elçin Macar, “Patrikhane ve 'Bilimsellik'”, *Toplumsal Tarih*, sayı 60, Aralık 1998.

Fener Patrikhanesi kitabından, patrikler listesi ve Rum Patrikliği Nizâmâtı'nın aynen aktarılması ile oluşturulmuştur. Nizâmât'ın yanlış okumaları ya da okunamayan ve boş bırakılan yerleri bizzat bunu kanıtlamaktadır, ancak herhangi bir atıf bulunmamaktadır.

• Zekai Baloglu, *Grek Devleti, Patrikhane ve Rahipler Okulu*, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, (2. baskı) 2000.

Bu kitaptan, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bulunan ve “teknik” işlerle uğraşması beklenen Talim ve Terbiye Kurulu'nun Heybeliada Ruhban Okulu'nu “Grek yayılcılığının Harp Okulu” olarak nitelendirdiğini öğrenmekteyiz. Zaten yazara göre, Patriklik de “içimizdeki Yunanistan'dır.” Dolayısıyla Patrikhane'nin talepleri aslında Yunanistan'ın talepleridir, kabul edilemez. Devlet bu konuda yekvücut olmalı, Patrikhane'ye yönelik politika ustaca ve tek elden yönetilmelidir.

Cehalet ve bilinçli tekrarlar

Patrikhane konusuna yönelik, 1990'lı yıllarda başlayan ilgi 2000'li yıllarda da devam etti, doktora ve yüksek lisans tezlerinde artış görüldü. Ulusalculuğun yükselişi ile Patrikhane, bu çevrelerin yayın organlarında epey yer buldu, bu kesimin doğrudan hedefi haline geldi.

Patrikhane ile ilgili olarak yıllardır işlenen, bir kısmı konuyla ilgili bilgisizlikten, bir kısmı bir psikolojik savaş yöntemi olarak bilerek tekrarlanan yanlış bilgilerden oluşan bir yumakla karşı karşıyayız.

Osmanlı son döneminin savunma anlayışı ile tarihçilerin Cumhuriyet dönemine aktardıkları bu bilgileri modern dönemde, Enver Ziya Karal'dan başlayarak yukarıda sayılan yayınların birçoğunun da tekrarladığını görmek mümkün. Adeta *motto* haline gelmiş birkaç örnek şöyle sıralanabilir:

- *Mora İsyanı'nda Patrikhane'nin Rolü*: Genellikle Cevdet Tarihî'nden hareket eden klasik Türk tarihçilik anlayışı, bu konuda, Patrikhane'yi baş sorumlu görür. Bu anlayışa göre, Patrikhane isyancılara destek vermiştir ve Bab-ı Âli de kendince karşı önlemlerini almış ve isyancılara yazıldığı ve onları desteklediği kabul edilen bir mektup nedeniyle Patrik'i idam ettirmiştir.

Oysa Patrikhane'nin aslında kendi altını da oyacağını hissettiği bu yeni milliyetçi ideolojiden hiç hoşlanmadığı, bununla ideolojik bir hesaplaşmaya giriştiği konusunda epeyce bir literatür mevcuttur. İsyancıların Patrikhane tarafından aforoz edildikleri de bir vakıadır.⁴

- *Filiki Etairia/Ethniki Etairia*: Filiki Etairia (Dostluk Cemiyeti), Mora İsyanı ve Yunanistan'ın kurulması sırasında, sınırlı da olsa rolünden bahsedilebilecek, 1814'te Odessa'da kurulmuş bir örgüttür. Ethniki Etairia (Millî Cemiyet) ise 1894'te Girit'in bağımsızlığı amacıyla kurulmuştur. İlk kimin bu karışıklığa yol açtığı bilinmemekle birlikte, Türk tarih yazımında Filiki Etairia anılmaz olmuş, Yunanistan'ın kuruluşundaki örgüt Ethniki Etairia haline gelmiştir. Bütün kaynaklar bunu böyle tekrarlamaktadır.

- *Orta Kapı*: 1821 Mora İsyanı'nı destekledikleri gerekçeyle Patrik V. Grigorios idam edilir. Patriğin idam edildiği Patrikhane'nin Orta Kapısı, cesedi denize atılıp bulunamadığı için Patriğin mezarı kabul edilerek Patrikhane tarafından kapatılır ve bir daha kullanılmaz. Türk tarih yazımı, herhangi bir kaynak göstermeye gerek duymaksızın, "bir Türk

4 Bkz. Richard Clogg, "The 'Dhidhaskalia Patriki' (1798): an Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda", *Journal of Middle Eastern Studies*, 5 (1969), s. 87-115; Kemal Karpat da benzer yoruma sahiptir: "Ottoman Views Towards the Orthodox Church", *Greek Orthodox Theological Review*, c. 31, no 1-2, 1986, s. 147. Patrikhane'nin Rigas'ı mahkûm etmesi hakkında bkz: Filippos Iliu, "I Patriarhiki Katadiki tu Rigas", *Ta Istorika*, no 27, Aralık 1997. s. 297-302.

büyüğü burada asılmadan” kapının açılmaması için Patrikhane’de yemin edildiğini, bu nedenle bir “kin kapısı” olarak kapalı tutulduğunu tekrarlamaktadır.

- *Mavri Mira*: Mustafa Kemal’in Nutku’nun ilk belgesinde sözü edilen, İstanbul’un işgali döneminde Patrikhane’de kurulmuş olduğu söylenen bir örgüttür. Ancak Yunan tarih yazımında hiçbir şekilde böyle bir örgütten söz edilmemektedir. Koskoca Kurtuluş Savaşı külliyyatında, mevcut tek kaynağın Nutuk’taki bu tek belge olması düşündürücüdür.

- *Makarios*: Atina Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun olduğu halde, ısrarla Heybeliada’dan mezun olduğu iddia edilerek, bu okul ile Kıbrıs’ta yaşananlar arasında bağ kurmak amaçlanmaktadır.

- *Misyonerlik*: Ortodoks Kilisesi Türkiye’de hiç misyonerlik yapmadığı halde, misyonerlik ve Hristiyanlık konusunda son derece cahil olan bazı kalemler ısrarla Patrikhane’yi misyonerlikle suçlamaktadırlar.

- *Fener Rum Erkek Lisesi’nin fotoğrafı*: Patrikhane’yi hiç görmemiş kişilerin yazılarını yayımlamaktan çekinmeyen bazı gazete ve dergilerde, Patrikhane olarak sunulan Fener Rum Erkek Lisesi fotoğrafına rastlamak mümkündür. Bu bina Haliç’in tepesinde yer aldığı ve daha gösterişli olduğu için Patrikhane sanılmaktadır.

- *Lozan efsanesi*: Güncel tartışmalar vesilesiyle, ne zaman Patrikhane gündeme gelse, Lozan’a gönderme yapmak âdet tendir. Heybeliada Ruhban Okulu’nun açılması konuşulsa, bunun Lozan’a aykırı olduğu söylenir. Patrik, Patrikhane’nin sinoduna kendisinin ruhanî yetki alanından ama Türk vatandaşı olmayan dinadamları atadığında, bunun Lozan’a aykırı olduğu söylenir. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, azınlık vakıfları ile ilgili yeni yasanın mülk edinebilmeleri ile ilgili maddesini TBMM’ye iade ederken yine Lozan’a atıf yapmıştır. Patriğin Türk vatandaşı olma zorun-

luluğu tartışması yaşansa gene Lozan denir. Oysa Lozan'da bu konuların hiçbiri ile ilgili düzenleme bulunmamaktadır.

Sonuç

Patrikhane'nin Türk tarihyazımının önemli "öteki" ögelerinden biri olması, Balkan milliyetçiliklerinin en önemli parçasının din olmasıyla yakından ilişkilidir. Patrikhane bu anlayışa göre, "Batı'nın maşası"dır, "içimizdeki yabancı"dır, "bizimdir, bizden değil"dir.

Devletçi/milliyetçi ya da eğer varsa "resmî" Türk tarihyazımı Kurtuluş Savaşı dönemine sıkışmış kalmıştır. O günün fotoğrafı bugünün de fotoğrafıymış gibi sunulmaktadır. İstanbul'un işgal edildiği dönemde Patrikhane'ye de dışarıdan dayatılmış, milliyetçi bir Patrik'in yaptıkları, bugün hâlâ Patrikhane aynı şeyler yapıyormuş gibi ısrarla işlenmeye devam edilmektedir.

Dünyada Osmanlı Tarihi'nin en önemli ismi kabul edilen Halil İnalcık, ABD'de bulunduğu yıllarda modern tarihçiliğin yöntem ve yaklaşımlarına kendisini uydurmak zorunda hissederken, *Megali Idea* ve Patrikhane hakkında yazmayı nedense Türkiye'ye döndükten sonra tercih etmiştir. Acaba bunları ABD'deyken neden yazmamıştır? Ya da İngilizce olarak neden yazmamaktadır? Bunu, spordan ödünç alınan bir kavramla, "tribüne oynamak" olarak adlandırmak mümkün.

1990'lı ve 2000'li yıllar, bu konuda bir kırılma noktasına işaret ediyor. Bu değişimi ülkedeki siyasi ve ideolojik gidişattan da ayırmak mümkün değil zaten. Bu topyekûn değişim, sol ve sağ şeklindeki saflaşmaları dağıttı ve yeni saflaşmalar ortaya çıkardı. İlginç olan hem solun içinden hem de sağın içinden; ilki, eski tezleri sürdüren ulusalcı olarak nitelenebilecek, ikincisi de bu tezleri reddeden ve daha evrenselci olarak nitelenebilecek iki yeni saflaşmanın çıkması ol-

du. Şu kesin olarak söylenebilir ki, Kemalist tarihyazımının “içimizdeki düşman” örgüsü, gerek azınlıklar gerek Patrikhane açısından artık eskisi gibi ilgi görmüyor. Bu yaklaşımın tutarsızlıkları, düşman söylemi, barışma ve uzlaşma yerine eski gerginlikleri sürdürme ve geçmiş politikaları haklı çıkarma gayretleri her geçen gün daha fazla deşifre ediliyor.

Bu geçiş döneminde, yabancı dil öğrenen, daha fazla yurtdışına giden akademisyen ya da akademisyen adayları, tüm meselelerde olduğu gibi, tarihçilikte de farklı görüşlerle tanışıp klasik anlayışlarla aralarına mesafe koymaya başladılar, var olan tarihçiliği eleştirir ve sorgular oldular. Artık Patrikhane konusunda da fakir Türkçe literatür dışına çıkabilen, konunun gerektirdiği dilleri kullanabilen, Patrikhane konusundaki ezberleri sorgulayan araştırmacılar mevcut.

Tarihyazımı açısından ümit verici yeni bir dönem başlıyor. Türkiye tarihçiliği hem yıllardır ihmal ettiği, belli kesimlere havale ettiği temalarına dönüyor hem de bunu dünya tarihçiliğine katkı sağlayacak düzeyde yapabileceğinin işaretlerini veriyor.

Patrikhane, Patrik Bartholomeos ve Türkiye Kamuoyu: Uluslararasılaşmanın Arkeolojisi

SAMİM AKGÖNÜL

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, ama özellikle 1950'li yıllardan itibaren, İstanbul Patrikhanesi'nin konumu, faaliyetleri ve gerçek ya da hayali amaçları Türkiye'de birçok tartışma ve yorumun ortaya çıkmasına sebep oldu. Kamuoyunda yaşanan bu tartışmalar üç kategoride sınıflandırılabilir. En önemli tartışma Patrikhane'nin hukuki konumu ile ilgilidir. Devlet yetkililerinin ve kamuoyunun büyük bir kısmının gözünde Patrikhane, Türkiye'de yaşayan birkaç bin Rum vatandaşın ruhanî işleriyle uğraşan basit bir yerel kilisedir. Uluslararası kamuoyunda ise Patrikhane, Ortodoks Rumların, en azından ruhanî yönden, ulusüstü bir kurum olarak kabul edilir. Türkiye'de adı Fener Rum Patrikhanesi olarak kabul görülürken, yurtdışında Ekümenik Patrikhane olarak adlandırılır.

Bu hukuki polemik, Patrikhane'nin çalışmalarına yönelik başka bir polemik daha doğurmuştur. Özellikle 1955 ve 1964 yıllarında Yunanistan ve Türkiye arasında önemli kriz-

lerin patlak verdiği, iki ülkeyi karşı karşıya getiren Kıbrıs olayları sırasında kamuoyu olaylar karşısındaki tepkisizliği nedeniyle Patrikhane'ye uzun süre sitemde bulundu. Bu dönemde, kamuoyu Patrikhane'yi, Kıbrıs Kilisesi ve lideri Başepiskopos Makarios'u denetim altında tutmamakla ve daha da kötüsü, adanın milliyetçi militan Kıbrıs Rumlarının Kıbrıs Türk Toplumu'na uyguladığı şiddeti desteklemekle suçladı. 1990'larda ise Patrikhane, tüm dünyada ama özellikle Balkanlarda Müslümanlara karşı şiddet olaylarını kınamadığı iddiasıyla eleştirildi. Elbette bu durum bir çelişkidir. Türkiye'de yetkililer bir yandan Patrikhane'nin dinî bir kurum olduğunun altını çizer ve siyasi ağırlığının olmadığını belirtir, diğer yandan Patrikhane'yi Türkiye'yi ilgilendiren konularda siyasi tavır almadığı için eleştirirler.

Üçüncü tartışma daha yeni. Patrikhane'nin uluslararası platformda gerçekleştirdiği etkinlikler ve ulusüstü düzeyde tanınması yolunda sarf ettiği çabalar milliyetçi çevrelerce İstanbul'da Vatikan tarzında dinî bir devlet kurmayı hedefleyen eylemler olarak yorumlanmış ve bir dizi teori geliştirilmiştir.

Makalenin ilerleyen bölümlerinde Patrik I. Bartholomeos'un çeşitli girişimlerini incelemeye ve özellikle bu çalışmaların kamuoyundaki etkilerini görmeye çalışacağız.

Bartholomeos'un seçilmesi

Türkiye Cumhuriyeti tarihini bir bütün olarak ele aldığımızda, Türkiye'deki Rum azınlığın sayısı azaldıkça tuhaf bir şekilde Patrikhane'nin öneminin arttığını görmek oldukça ilginçtir. Bu sürecin 1991 yılından bu yana hızlandığını söylemek yanlış olmaz. Patrik I. Dimitrios'un vefat ettiği o yıl Patrikhane çevresinde huzursuzluk başladı. Silik kişiliğine rağmen, Dimitros'un görevini yerine getirmiş olduğuna inan-

mak için öldüğü tarihte yayımlanan gazete başlıklarına göz atmak yeterlidir. Örneğin, *Cumhuriyet* gazetesi Dimitrios'u "dünyadaki 300 milyon Ortodoks'un lideri!" olarak tanımlamıştı.¹ O tarihte, devlet Patriğin seçim sürecinin sorunu olacağına farkındaydı.² Dimitrios'un ölümünün hemen ardından, Yoakim geçici olarak yerine baktığı sırada, Amerika Metropoliti Yakovas gibi potansiyel adaylar hakkında dedikodular kulaktan kulağa yayılmaya başlamıştı.³ Yakovas, ABD tarafından destekleniyor gibiydi, çünkü "Washington, Ortodoks dünyasının liderliğini Moskova'ya bırakmak istemiyordu."⁴ Ancak Yakovas'ın adaylığına iki engel vardı. İlki Amerikan vatandaşı olmasıydı. Bu durumda Atenagoras gibi, onun da Türk vatandaşlığına geçmesi gerekiyordu. Ancak kamuoyundaki imajı çok kötüydü. Türkiye'ye giriş yasağı bulunuyordu. Turgut Özal 1985 yılında İmroz'da bulunan aile mezarlığını ziyaret etmesi için Türkiye'ye girmesine izin vermişti, ancak yine de basın onu "hain" olarak nitelendiriyordu. Bütün bunlara rağmen Yakovas, Dimitrios'un cenazesine katılmak için İstanbul'a geldi ve bu ziyaret Türkiye Rumları arasında büyük tartışma yarattı. Rumlar içlerinden birinin seçilmesini istiyorlardı. Kendilerine uzak gördükleri yüksek rütbeli din adamı Yakovas'a kıyasla, Kadıköy Metropoliti Dimitrios Arhondonis'in seçilmesini tercih ediyorlardı. Azınlığa göre, Yakovas'ın seçilmesi azınlık sorunlarından ziyade stratejik kaygılarla ilgiliydi.⁵

Dimitrios'un cenazesinin ardından birkaç gün içinde Ortodoksluğa yakın çeşitli çevrelerde sert bir tartışma ya-

1 *Cumhuriyet*, 04.10.1991.

2 Ermeni Patrikhanesi de her Patrik değişimi sürecini benzer bir şekilde geçirmektedir. Bu konuda 1998'de Karekin II'nin göreve gelme süreci örnek teşkil edebilir. *Agos*, 13.08.1998.

3 *Iho*, 05.10.1991.

4 *Cumhuriyet*, 05.10.1991.

5 *Apoyevmatini*, 06.10.1991.

şandı. Patrikhane'nin iç hiyerarşisi Dimitrios Arhondonis'i destekliyordu. Arhondonis bir önceki Patrik Atenagoras'ın yardımcılığını yapmıştı. 1950'lerde Patrikhane'yi yeniden canlandırmış olan Atenagoras'ın ekibinden olmak Arhondinis'e önemli bir avantaj sağlıyordu. Atina, Yunanistan Kili-sesi ve Patrikhane arasındaki anlaşmazlığı gidermek amacıyla bir arabulucunun seçilmesini tercih ediyordu (Atina'nın gözdesinin Yoakim olduğu söyleniyordu). ABD ve ABD'li Rumlar ise açık olarak Yakovas'ı desteklemekteydi. Bazı kaynaklara göre, Yakovas'ın amacı cenazeye olabildiğince çok ve farklı ülkelerden katılımcının gelmesini sağlamaktı. Böylece Patrikhane'nin uluslararası itibarı artacak, ekümenikliği tescil edilecek ve kendi destekçilerinin sayısı artacaktı. Yakovas Batı dünyasında, Ortodoks dünyadaki tek muhatap olarak görünmek istiyordu.⁶ Yakovas'ın adımları, Dimitrios'un cenazesini fırsat bilerek kendi geleceği adına yaptığı lobi, özellikle kişisel olarak ama aynı zamanda Ortodoksluk adına bulunduğu girişimler Türkiye makamlarını huzursuz ediyordu.⁷ Kaldı ki, Türk Dışişleri Bakanlığı ve özellikle dönemin Atina Büyükelçisi Gündüz Aktan, Arhondinis'i destekler görünüyordu.

İlk davetlilerin İstanbul'a geldiği sırada yaşanan bir olay Türk kamuoyunun sarsılmasına neden oldu. Atina'daki Türkiye Büyükelçiliği Basın Ataşe Yardımcısı Çetin Görgü, o zamanlar gizemini korumakta olan "17 Kasım" örgütü tarafından öldürüldü.⁸ Ancak bu olay, ABD'nin desteğini aldığını giderek daha da hissettiren Yakovas'ın İstanbul'a gelişiy-le ikinci planda kaldı. Her şeye rağmen azınlık ileri gelenleri Yakovas'ın hiçbir şansı olmadığını düşünüyordu.⁹ Azın-

6 Apoyevmatini, 07.10.1991.

7 "Yakovas, Patrik Kulisinde", Cumhuriyet, 06.10.1990.

8 Cumhuriyet, 08.10.1991.

9 Apoyevmatini, 08.10.1991.

lık basınında Yakovas'ın Türk vatandaşı olmamasının Patrik olmasını engelleyeceği ve yetkililerin cenazenin ertesi günü valiliğe teslim edilecek 15 ismin bulunduğu aday listesinde, yalnızca Türk uyruklu kişilerin bulunmasını istedikleri anlatılıyordu. Turgut Özal ile dostluğu bile yetersizdi.¹⁰

8 Ekim 1991'de müteveffa Patrik Dimitrios görkemli bir törenle toprağa verildi.¹¹ Cenazeyi, aralarında Yunanistan Başbakanı Mitsotakis, Dışişleri Bakanı Samaras, Meclis Başkanı Tsaldaris ve Yunanistan'daki muhalefet partilerinin liderlerinin de bulunduğu binden fazla katılımcı izledi. Doğal olarak Moskova Patriği II. Alexis ve Yakovas da hazır bulunuyordu. Türkiye'yi, İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu ve Turgut Özal'ın görevlendirdiği özel bir elçi temsil etti. Yetkililerin sayıca azlığı Ankara'nın Patrikhane'ye uluslararası nitelik kazandırılmasını hâlâ benimsemediğini ve bu kurumun İstanbul Valiliği'ne bağlı olduğunu, başka yetkisinin tanınmadığını gösteriyordu. Ankara'yı rahatlatan, Yakovas'ın tüm çabalarına rağmen ABD'den katılımın az olmasıydı.¹² Cenaze töreninin boyutları medyayı yine de rahatsız etmişti.¹³ Dimitrios, Patrikhane Kilisesi Aya Yorgi'de düzenlenen törenin ardından, Balıklı Rum Hastanesi'nin yakınındaki ayazmasıyla ünlü Meryem Ana Kilisesi mezarlığında toprağa verildi.¹⁴

Cenaze törenlerinin ardından anaakım medya Patrikhane sorununu unutmuş gibiydi. Burada, genel seçimlerden önce Türkiye'nin son düzlüğe girmiş olduğunu ve basının sadece seçim kampanyasına odaklanmış olduğunu belirtmek gerek. Azınlık basınında ise tartışmalar devam ediyor, azınlık ileri gelenleri Yakovas'ın seçilmesine karşı Türk yetkilileri uyarı-

10 A.g.e.

11 *Apoyevmatini*, 09.10.1991.

12 *Milliyet*, 09.10.1991.

13 "Fener Patriğine Bizans Töreni", *Cumhuriyet*, 09.10.1991.

14 *Apoyevmatini*, 10.10.1991.

yor, Arhondinis'i destekleyen açıklamalar yapıyordu.¹⁵ Anaakım medya bu konuyla 22 Ekim 1991'de, Arhondinis'in I. Bartholomeos adını alarak Patrik seçilmesinden hemen sonra tekrar ilgilenmeye başladı. Yakovas adaylığını koymamıştı. Dolayısıyla valiliğe giden 15 isimlik listedeki isimler, aralarından bir tanesinin bile üzeri çizilmeden onaylanmıştı. Bu Cumhuriyet tarihinde bir ilkti.¹⁶

Seçimler sırasında 52 yaşında olan müstakbel patrik Dimitrios Arhondonis bir İmroz yerlisiydi¹⁷ ve öncesinde Kadıköy Metropolitisi olarak görev yapmıştı. Azınlık gazeteleeri Bartholomeos'un seçilmesini büyük bir heyecanla duyurdu. Altı çizilen noktalar, seçilmesinin ardında yatan sinod ittifakı ve hükümet tarafından hiçbir ismin üzerinin çizilmemiş olmasıydı.¹⁸ İlginç olan ise Bartholomeos'u "260 milyon Rum Ortodoks'un" lideri olarak tanıtan gazetelerin bu seçime bu kadar önem vermesiydi.

Bartholomeos'un ilk çalışmaları

1990'lar boyunca Bartholomeos'un çalışmalarının iki yönde yoğunlaştığı söylenebilir. Birincisi, ruhanî evrenselliğini kabul ettirme ve uluslararası arenada meşruiyet ve itibarını artırma amacıyla Batı ve Ortodoks dünyasına yönelik etkinlikler. Diğerisi ise kurumun ulusüstü niteliğini kabul ettirme amacıyla yöneldiği Türkiye Cumhuriyeti Devleti. Patrik, yıllar boyunca Türkiye'de bulunan her çevrenin etkili isimleri arasında mekik dokuyarak küçümsenemeyecek bir ulusal ve uluslararası ağ kurmayı başardı.

Uluslararası düzeyde Patriğin görevi çok zorluydu. Sovyet

15 *Iho*, 13.10.1991.

16 Elçin Macar, "Fener'de Uluslararası Hesap", *İkibine Doğru*, 13.10.1991.

17 Bartholomeos'un otobiyografisi için bkz. Dimitrios Arhondonis, *Bir Patrik Çocukken*, İstanbul: Bizim Deniz, 2006.

18 *Apoyevmatini*, *Iho*, 23.10.1991.

bloğunun yıkılmasıyla birlikte Batı-Doğu siyasetinde ve Ortodoks dünyasında dengeler değişmişti. Rusya’da, Rus milliyetçiliğinin yanı sıra dinî uyanış gerçekleşmiş ve Ortodoks-luk Rus kimliğinin kaçınılmaz unsurlarından biri haline gelmişti. Bununla birlikte eski Sovyet bloğunun Ortodoks toplulukları, dinî konular da dahil olmak üzere Rus hâkimiyetinin her şeklinden kurtulmaya çalışıyorlardı. Bazıları İstanbul’un desteğini istemekten çekinmedi. Diğer taraftan, Patrik, Atenagoras’ın ilişkileri bıraktığı yerden alarak, başta Vatikan olmak üzere kiliselerarası ekümenik faaliyetlerini yoğunlaştırdı.¹⁹ Moskova Patriği ile ilişkiler sertleşmeye başlamıştı. 1991’den sonra Doğu Avrupa Kiliseleri’nin Moskova’nın hâkimiyetinden kurtulmaya çalışması iki patrikhane arasında rekabetin yeniden doğmasına sebep oldu. Örneğin, Moskova erkini kabul etmeyen birkaç Ukrayna cemaati, iki kilise arasında sorun yaşanmasına sebep oluyordu. Ancak asıl Estonya sorunu patrikhaneler arasının tekrar bozulmasına yol açtı. Bu yoğun çekişmeleri anlamakta zorlanan Türk medyası genelde meseleyi basite indirgeyen “Ortodoks cephesi”, “Ortodoks kışkacı” gibi ifadeler kullanmakla yetindi.

Bartholomeos’un çabaları içinde, Ortodoks uzlaşması 1991’den itibaren öncelikli konu olarak karşımıza çıkar. Örneğin, patrik seçiminin ertesi yılı Patrikhane İstanbul’da Ortodokslar arası bir toplantı düzendi. Amaç, Ortodoks dini tarafından kendisine verilen *eşitler arasında birinci* unvanını pekiştirmekti. Ama bu çabalar sıklıkla kendini 200 milyondan fazla Ortodoks’un lideri olarak kabul eden Moskova’nın muhalefeti ile karşı karşıya geliyordu zira Helen Ortodoksların sayısı 15 milyonu geçmiyordu.

Benzer bir şekilde Patrikhane ile ilgili her konuyu basi-

19 Atenagoras’ın uluslararası faaliyetlerini çözümleyecek olursak, bu faaliyetlerin üç ana ilgi merkezi olduğunu görürüz. Bunlar; Rusya, Kuzey Amerika ve Orta ile Doğu Avrupa’dır

te indirgeyen hasmane söylemler Yunanistan'ın Patrikhane ilişkileri konusunda da kamuoyunu yanıltıyordu: "Aslında Patrikhane ve Yunanistan'ın birbirinden farklı olduğunu düşünmek imkânsızdır. Daha önce de belirttiğimiz üzere, Patrikhane, Yunanistan'ın uç karakolu ve Truva Atı'dır. *'Megalo Idea'nın (sic.) sadık hizmetkârıdır...*'"²⁰ İstanbul Patrikhane-si'nin Yunanistan ile, en azından Ortodoks Kilisesi'nde eşitler arasında birinci olmasından dolayı özel bir ilişki içinde olduğu doğrudur. Ancak İstanbul Patrikhanesi ve Yunanistan özerk Kilisesi arasındaki ilişkilerin o kadar da sıcak olmadığını unutmamak gerekir. Yunanistan Kilisesi özerktir ve bu yüzden aralarında organik bir bağ bulunmaz. Dahası Yunanistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan birçok bölge dinî otorite anlamında hâlâ İstanbul'un kontrolü altındadır: Aynoros manastırları, 1947 yılında Yunanistan'a katılan Oniki Adalar ve Girit.²¹ Diğer yandan İstanbul'un yakınlık gösterdiği kurumlar Yunanistan Kilisesi'nin pek hoşuna gitmez. Örneğin 1996'da Bartholomeos, Yunanistan Kilisesi'ne rağmen sürgündeki eski Yunanistan Kralı Konstantin'in torunu, Prens Pavlos'un kızı, Maria'yı vaftiz etmiştir. Ayrıca Yunanistan Kilisesi İstanbul'a nazaran daha az uluslararası ilişkilere girmekte, ulusal kilise rolünü kimilerine göre gereğinden fazla oynamaktadır.

İstanbul bu gergin ilişkilerden rahatsız olduğunu Yunanistan Kilisesi'ne yaptığı sürekli uyarılarla belirtti. İki kilise arasındaki sürtüşmeler, 1998 yılında Başepiskopos Serafim'in vefatı ve aşırı kişiliğiyle İstanbul'u rahatsız eden Hristodulos'un Yunanistan Kilisesi'nin başına geçmesi ile birlikte arttı. Hristodulos'un popülist ve milliyetçi söylemi Yuna-

20 Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: Ötüken, 1996, s. 322, Terimin doğru şekli *Megali Idea*, yani "büyük ülkü"dür. Değişik yorumları bulunsade Türkiye kamuoyu bu ülküyü Bizans'ın ihya edilmesi olarak anlar.

21 Alban Doudelet, *Les orthodoxes grecs*, Brepols, Brüksel, 1996, s. 135 vd.

nistan'da oldukça popüler olmasını sağlamıştı ancak Patrikhane ile yıldızları bir türlü barışmadı. Buna rağmen 28 Ocak 2008'de vefat eden Hristodulos'un cenazesinde Patrik Bartholomeos hazır bulundu. 7 Şubat 2008'de Yunan Kilisesi'nin başına Hieronimos II geçti.

Yunanistan Kilisesi ile "Türk baskısı altında" olduğunu ileri sürdüğü İstanbul arasındaki anlaşmazlıklar her fırsatta gözlemlenebilir. Bu iki kilise arasındaki çekişme özellikle Patriğin 1999'da Atina'ya gerçekleştirdiği tarihî ziyaret sırasında açıkça gözler önüne serildi. Atina'da yaşayan İstanbullu Rumların gazeteleri bu gezide Patriğe geniş bir yer ayırdı. *Anatoli*, Patriğin dilediği gibi hareket edemediği, "çünkü Ankara'nın baskısı altında olduğu"²² fikrini öne sürerken, *O Politis* iki kilise arasındaki anlaşmazlıkları küçümser bir dil kullandı.²³ *Anatoli* bir bakıma Hristodoulos'un bakış açısını destekledi. Türkiye'deki azınlık basını ise Patriğin gezisini sürtüşmelere çok daha az vurgu yaparak izledi.²⁴

Yunanistan ziyaretinde Bartholomeos dinî yetkililer tarafından değil siyasi yetkililer tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Dinî yetkililerin karşılamayı soğuk tutmasının ardında, Atinalıların Bartholomeos'a, itibarını arttırmasına neden olacak bir zafer karşılaması yapmalarını engellemek ya-tıyordu. Sintagma Meydanı'ndaki konuşması sırasında Patriği yalnızca birkaç yüz Atinalı izledi.²⁵ Bu gezinin ardından iki kilise arasındaki ilişkiler daha önce hiç olmadığı kadar gerildi.

Ekim 1999'da Hristodoulos, kendisine bağlı bir cemaatten, ayinler sırasında Bartholomeos'un değil, kendi adını telaffuz etmelerini istedi. Bunun üzerine Bartholomeos, Ati-

22 *Anatoli*, 06.1999.

23 *O Politis*, 06.1999.

24 *Apoyevmatini*, 05.06.1999, 06.06.1999, 07.06.1999.

25 *Radikal*, 05.16.1999.

na sinod üyelerini uyaran, çok sert dille yazılmış bir mektup gönderdi.²⁶ İki kilise arasındaki rekabet 2000 yılında, bazı çevrelere göre esas amacı Hristodoulos'un faaliyetlerini denetim altında tutmak olan Patrikhane'nin Atina'da bir temsilciliğinin açılmasıyla somutlaştı.²⁷

Bir diğer anlaşmazlık Yunan kimliklerindeki din hanesi ile ilgiliydi. Avrupa Birliği ile uyum çerçevesinde, Yunanistan Hükümeti kimlik belgelerindeki bu bölümü kaldırmaya karar verdi. Bu karar, Kilisenin sert tepkisiyle karşılaştı. Kilisenin muhalefetini, Ortodoksların yaşadıkları ülkelerin yasalarına saygı göstermeleri gerekir diyerek eleştiren Bartholomeos'a ilk tepki "Halkımız Ortodoks kimliğini sonsuza kadar muhafaza edecektir," diyen Pire Metropoliti Kalinnikos'dan geldi. Metropolit sözlerine şu şekilde devam ediyordu: "Patrikhane'nin Yunanistan Kilisesi'nin içişlerine karışmaya hakkı yoktur. Artık herhangi bir cemaati bulunmayan Patrikhane, dini Ortodoksluktan farklı olan bir ülkenin topraklarında bulunmaktadır."²⁸

Ancak İstanbul'a en çok rahatsızlık veren, Yunanistan Kilisesi'nin Oniki Adalar cemaati gibi kendisine bağlı olan Ortodokslar üzerindeki baskısıydı. 2001 yılında gazeteler, Patrikhane'nin Yunan topraklarındaki malları konusunda Bartholomeos ve Hristodoulos'un arasındaki tartışmayı yazıyordu.²⁹ Bu nedenle ABD yeni Metropoliti Dimitrios, Hristodoulos'un 25 Mart 2001 günü, ABD Rumları ile birlikte boy göstermek için ABD'ye gelişine tepki gösterdi.³⁰

Patrikhane'nin ABD'deki yoğun çabaları da dikkate değer. Bazı gözlemciler Washington'un İstanbul'a yüklediği

26 *Apoyevmatini*, 24.10.1999.

27 *Apoyevmatini*, 27.10.2000.

28 *Ta Nea*, 03.06.2000.

29 *Ta Nea*, 15.02.2001.

30 *Zaman*, 23.02.2001.

anlamı geçmişte olduğu gibi siyasi kaygılarla açıklar.³¹ Bunlara göre amaç Patrikhane'nin uluslararası gücünü ve itibarını güçlendirerek Slav Ortodoks dünyasına set çekmektir. Nitekim Washington'un İstanbul'a olan ilgisinin 1991'den sonra ivme kazanması bu yaklaşımın işareti olarak görülebilir. Patrikhane ile Washington arasındaki ilişki, Bartholomeos'un Kasım 1997'de ABD'ye gerçekleştirdiği ziyaret sayesinde doruk noktasına ulaştı. Patrik, Olympic Havayolları tarafından tahsis edilen bir uçakla ABD'ye geldi³² ve Başkan Bill Clinton tarafından devlet töreni ile karşılandı.³³ ABD Başkanı onu "dünyadaki tüm Hristiyan Ortodoksların lideri" olarak tanıttı. Bartholomeos ABD'de bir ay kaldı. Patriğin karşılanma tarzı milliyetçi Türk çevrelerini de rahatsız etti.³⁴

Bill Clinton zaten özellikle statüsünün yeniden gözden geçirilmesi, ekümenikliğin tanınması ve Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılması gibi temennilerle, İstanbul'a karşı olan ilgisini daha önce de göstermişti.³⁵ Bu temenniler, Bülent Ecevit'in Washington gezisi ve Bill Clinton'un, 1999'da İstanbul'da gerçekleşen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı zirvesi esnasında Patrikhane tarafından sıcak bir şekilde karşılanması sırasında giderek daha da ısrarcı bir hal almaya başladı. Ertesi yıl, Bartholomeos on günlük bir resmî ziyaret için tekrar ABD'ye gitti.³⁶

31 Örneğin sert bir ABD karşıtı söylem için bkz. Mehmet Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998, s. 3-4.

32 Kimi gözlemciler simgelere aşırı bir önem verir. Patriğin seyahatlerinin en çok eleştirilen yanı Olympic Havayolları uçaklarını kullanması ve bu uçakların çift başlı kartal ile bezenmiş olmasıdır. Bunlara göre, bu bile Patriğin Bizans'ın ihyası için gizli gizli çalıştığının ispatıydı, Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan Yayınları, İstanbul, 1996, s. 212 vd.

33 *O Politis*, 11.1997.

34 *Türkiye*, 21.11.1997.

35 *Milliyet*, 27.04.1994.

36 *O Politis*, 11.2000.

ABD ile yürütölen yoğun ilişkilerin sonuçları oldukça verimli olmuştur. Patrikhane'nin meşruiyeti uluslararası düzeyde tanınmakla kalmamış, Bartholomeos da ABD'ye yakın olan çevrelerde ve hatta Türkiye'nin içinde kendisine beklenmedik müttefikler bulmuştur.

Bartholomeos'un diğör önemli çabası kamuoyuna yöneliktir. Arzulanan cemaatler ve dinlerarası diyalöğe öncelik vererek Patrikhane'nin kamuoyundaki olumsuz imajını değıştirmektedir. Bartholomeos'un çalışmalarının destekçileri arasında iş dünyası, üniversite ve medyanın yanında diğör azınlık dinleri yetkilileri ve ilginç olarak Fethullah Gülen gelir.

Sempozyumlar

Bu çerçevede çevre sorunları ve dinlerarası diyalog Bartholomeos'un öncelikli faaliyet alanları oldu. Bu konulara dikkat çekmek amacıyla, Patrikhane'nin inisiyatif sahibi olduğu birçok resmî etkinlik düzenlendi. Çevre sorunlarıyla ilgili ilk konferans 1992 yılında, Edinburg Dükü Prens Philip'in de katılımıyla Heybeliada Ruhban Okulu'nda gerçekleştirildi.

1994 yılının Şubat ayında, savaş Yugoslavya'yı kasıp kavururken, Patrikhane ile merkezi New York'ta bulunan Call For the Faith Foundation'un girişimiyle, İstanbul'da, Swissotel'de "Barış ve Hoşgörü" adlı bir konferans düzenlendi. Konferansa, semavi dinlerin temsilcilerinin yanı sıra iş dünyasından da yoğun bir katılım oldu. Bu tarihte, Bartholomeos, özellikle ilerici çevrelerde, Patrikhane'nin imajını bir nebze değıştirmeyi başarmıştı. Hatta medya dahi zirveyle ilgili olumlu yorumlar dile getirmişti.³⁷ Ne var ki, milliyetçi basın, bu buluşmayı "Fener'de Vatikan benzeri bir dev-

37 "Dini liderlerden Barışa Destek", *Cumhuriyet*, 09.02.1994; "Dinler İstanbul'da Buluştu", *Milliyet*, 09.02.1994.

let kurulmasına yönelik yeni bir adım” olarak değerlendiren “Türk Ortodoks Patriği” Papa 2. Eftim’in suçlamalarına dayanarak toplantıyı sert bir şekilde eleştirdi.³⁸ Söz konusu buluşma, toplantı basına kapalı gerçekleştiği halde İstanbul’daki azınlık basınında da geniş yankı buldu.³⁹

Toplantıya, kendisine söz verilmediği gerekçesiyle gelmeyen ama aslında Ermenistan Delegasyonu’nun zirveye gelmek üzere vize alamamasını protesto eden Ermeni Patriği dışında, Türkiye’deki farklı dinî cemaatlerin liderleri de katıldı. Zirvenin en dikkat çekici olayı, Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz’ın toplantıya aktif olarak katılması oldu. Farklı İslâmî kesimler, Diyanet İşleri Başkanı’nın toplantıya katılmasına değişik tepkiler gösterdiler. *Milli Gazete* Yılmaz’ın toplantıya katılımıyla ilgili olumsuz bir tavır takınmazken,⁴⁰ *Zaman* gazetesi Patrikhane’yi sertçe eleştirdi.⁴¹

Ayrıca zirveye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel dahil olmak üzere, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Butros Butros Gali, ABD Başkanı Bill Clinton ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev gibi dünyanın dört bir yanından siyaset adamları destek mesajları iletiler. İş dünyasından Rahmi Koç’un yanında birçok işadamı toplantıya katıldı.⁴²

Sorunlar kapanış bildirisi sırasında baş gösterdi. Milliyetçi ve dindar basın bildirinin içeriğinden çok üslubu ile ilgileniyordu. Öncelikle söz konusu bildiride, alışlageldiği üzere zirvenin gerçekleştirildiği kentin (İstanbul) adı değil, “Boğaziçi Deklarasyonu” tabiri yer alıyordu. Kimi yorumculara göre bu durum “İstanbul” ya da “Konstantinopolis” adlarını kullanmamak için seçilmiş bir orta yoldu. Bildirinin bir diğer

38 Türkiye, 09.02.1994.

39 *Apoyevmatini*, 10.02.1994.

40 *Milli Gazete*, 10.02.1994.

41 “Patriğin Cihan Rüyası”, *Zaman*, 09.02.1994. Daha sona Gülen grubuna ait *Zaman* Patrikhane’ye karşı söylemini yüz seksen derece değiştirecektir.

42 *Apoyevmatini*, 09.02.1994.

özelliği ise daha ciddi ve keskin eleştirileri beraberinde getirdi. Metnin aslı İngilizce kaleme alınmıştı ve bildiriye imzalanların başında Bartholomeos'un "Ekümenik Patrik" sıfatıyla imzası bulunuyordu. Oysa bildirinin Türkçe çevirisinde "Fener Rum Patriği" sıfatı yer alıyordu. Milliyetçi çevrelerce kurnazlık olarak nitelendirilen şey, İngilizce bilmeyen Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın, bu bildiriye Türk Hükümeti adına imzalayarak, Patrikhane'nin evrenselliğini bir nevî kabul etmiş gibi gözükmesinde yatmaktaydı.⁴³

Bu noktada, kamuoyunun aşırı hassasiyet gösterdiği, ünvan ve yer adları konusu karşımıza çıkar. Aslında Patrikhane'nin İngilizce düzenlenmiş internet sayfasında "Ekümenik Patrik" tabiri kullanılır.⁴⁴ Üstelik Patrik, tüm yurtdışı gezilerinde doğal olarak bu unvanı kullanır. Bu durum da özellikle sağda yer alan Türk siyasetçileri kızdırmaktadır. Örneğin, Bartholomeos, 1994 yılı Nisan ayında, görkemli bir törenle karşılandığı ve dönem açılış konuşmasını⁴⁵ yaptığı Avrupa Parlamentosu ziyareti sonrasında Strazburg ya da Brüksel'de bir temsilcilik açma istediğini dile getirmişti.⁴⁶ Bu istek Dışişleri Bakanlığı tarafından reddedilmekle kalmamış, bir kaç ay sonra TBMM'de sağ partilerinden oluşan bir grup milletvekili hükümete aşağıda sıralanan soruları yönelterek meclis araştırması başlatılmasını talep etmişlerdi.⁴⁷

– "Lozan Antlaşması gereğince dini faaliyetleri dinle sınırlananan Patrikhane, niçin siyasi faaliyette bulunmaktadır?

– Patrikhane *Megalo Idea* (sic) sabit fikrinin merkezi niteliğinde midir?

43 Türkiye, 10.02.1994.

44 www.patriarchate.org

45 O Politis, 04.1994.

46 Anatoli, 06.1994. Bu tarihten sonra da birçok parlamento delegasyonu Patrikhane'yi ziyaret etmiştir, *Episkepsis*, 30.06.1998.

47 Zaman, 03.11.1994.

– 7-9 Şubat 1994 tarihleri arasında İstanbul’da gerçekleştirilen “Barış ve Tolerans” konferansının esas amacı nedir? Patriğin kapanış bildirisini “Ekümenik Patrik” sıfatıyla imzaladığı doğru mudur?

– Cross Tv yayına başladığı sırada Türksat uydusunun düşmesinde Patrikhanenin rolü var mıdır?

– Patrik, 02.04.1994 tarihinde düzenlenen Avrupa Parlamentosu toplantısına ‘Ekümenik Patrik’ sıfatıyla mı katılmıştır?

– Patriğin, tüm dünya Ortodokslarını Fener Rum Patrikhanesi çatısı altında toplamaya çalıştığı doğru mudur?

– Patriğin, Saraybosna Müslümanlarını katleden Sırp kilisesini, Türk pasaportu ile ziyaret ettiği doğru mudur?

– Ayasofya’nın çevresindeki taşınmaz malların ve 500 arlık arazinin satıldığı doğru mudur? Doğru ise bunun nedeni nedir?

– Bosna Patriğinin (sic), soykırımların başında İstanbul’a geldiği ve Fener Rum Patrikhanesinden talimatlar aldığı doğru mudur?

– Fener Rum Patrikhanesi’nin, başka Hristiyan ve Yahudi ülkelerde yürürlükte olan mali politikalarla, diğer Ortodoks kiliselerini yönlendirmek amacıyla ilgilendiği doğru mudur?”

Açıkça görüldüğü üzere, Patrikhane’ye karşı kullanılan üslup, endişelerin içeriği, güvensizlik ve özellikle Patrikhane’nin âdeta bir beşinci kol gibi kabul edilmesi dönemden döneme pek değişmez. Son tahlilde, çelişkili olarak, Türkiye makamları Patrikhane’nin bir yanda yerel bir Türk kilisesi olduğuna vurgu yaparken diğer yanda Kilise’nin yabancı bir kurum olduğundan emin görünmektedirler!

Patrikhane, 1992 yılında Heybeliada’da başlayan sempozyumlar serisine, Türkiye kıyılarına yakın Patmos Adası’nda,

1995 yılında düzenlenen “Vahiy ve Çevre” adlı sempozyumla devam etti. Bu sempozyum da, dünyanın dört bir yanından gelen kamu ve din adamlarının katılımıyla önemli bir uluslararası başarı elde etti.⁴⁸ Sempozyumun başlangıç tarihinden hemen önce Rahmi Koç, Bartholomeos’un da katılımıyla, deniz temizliği alanında faaliyet gösterecek olan TURMEPA’nın kuruluşunu kutladı.⁴⁹ Sempozyumun başlayacağı gün “Preveli” adlı gemiyle Patmos Adası’na doğru yola çıkan Bartholomeos, bu sırada Türkiyeli Rum gazetecilerle iki endişesini paylaştı. Bunlardan ilki, milliyetçi Türk gazetelerinin “Ekümenik Patrik” sıfatı nedeniyle kendisine karşı yürüttüğü kampanya ile ilgiliydi. Bartholomeos, Patrik seçildikten sonra kendisine yönelik bu imajı değiştirmek için çok çaba sarf ettiğini ama “bu kötü imajın kendisine seleflerinden miras kaldığını” düşünüyordu. Bir diğer endişesi ise Patrikhane’ye bağlı Yunanistan cemaatlerinin başına, Yunanistan Kilisesi’ne yakın olan kişilerin getirilmesi için baskı yapan Yunanistan Başbakanı’nın karısı Liani Papandreu ile ilgiliydi. Patrik, ayrıca faaliyetlerinin siyasi olmadığını, söz konusu etkinliğin sadece dinî bir girişim olduğunu da belirtiyordu.⁵⁰ 25 Eylül 1995 günü, katılımcıları Patmos Adası’na götüren gemi, düzenlenen konseri izlemek üzere Efes’e demir attı.⁵¹ Basında konserin Ortodoksluk ve Yunanlılık propagandası yaptığı öne sürüldü.⁵²

Sempozyum günü, Bartholomeos ve Liani Papandreu arasındaki husumet bir kez daha kendini gösterdi. Ayrıca Batı Kiliseleri’ne mensup bazı kişiler, sempozyuma iş adamları-

48 Katılanlar arasında Clinton’un çevre danışmanı, Prens Philip, Rahmi Koç, Mehmet Dülger, Kriton Curi, Orhan Uslu vardı ancak bu sefer Diyanet İşleri Başkanlığı temsilci göndermemişti, *Apoyevmatini*, 23.09.1995.

49 *Cumhuriyet*, 23.09.1995.

50 *O Politis*, 09.1995.

51 *Apoyevmatini*, 26.09.1995.

52 *Cumhuriyet*, 26.09.1995.

nın katılmasını hoşnutsuzlukla karşıladılar. Sempozyumun son günü milliyetçi basın Bartholomeos'un kendi üstünlüğünü sağlamak amacıyla sempozyumu "kişisel şov" haline dönüştürdüğünü iddia ediyordu.⁵³

Sempozyumlar serisinin en dikkat çekici olanı, 20-28 Eylül 1997 tarihleri arasında Karadeniz'de gerçekleşen toplantı oldu.⁵⁴ "Din, Bilim ve Çevre" adlı bu sempozyum, Giritli bir armatör tarafından ödünç verilen bir gemide (geminin adı Batı Anadolu'nun işgali emrini veren ve daha sonra Lozan Konferansı'nda Yunanistan Delegasyonu'nun Başkanı olan Elefterios Venizelos'tu) yapıldı.⁵⁵ Sempozyum, katılımcılarla birlikte tüm Karadeniz kıyılarının gezilmesi ve her şehirde mola verilmesi şeklinde gerçekleşecekti. İşadamı Rahmi Koç, katılımcıların, yolculuğun başlangıç noktası olan Trabzon'a götürülmesi için kendi özel jetini tahsis etmişti.⁵⁶ Yolculuk güzergâhı (Trabzon, Batum, Novorossisk, Yalta, Odessa, Varna ve sempozyumun son durağı olan Selanik), Patrikhane'nin, bölgedeki her şehri ziyaret düzenlemek yoluyla Pontus Rum İmparatorluğu hayalini canlandırma amacı güttüğünü iddia eden milliyetçileri çılgına çevirdi.⁵⁷

Katılımcıların Trabzon'a gelişi de bir hayli olaylı geçti. Yunanların Trabzon'u istila edeceğine inanan yüzlerce milliyetçi gösterici (geminin adının Venizelos olduğunu bir kere daha hatırlatalım!), katılımcıları taş yağmuruna tuttu. Bu muamele, özellikle yabancı basının ve liberal Türk basınının eleştirilerine neden oldu.⁵⁸

53 Sonuç Bildirisi gene Ekümenik Patrikhane terimini içermekteydi, *Türkiye*, 29.09.1995.

54 Daha öncesinde Patrik, Selanik'teki Ortodoks zirvesine katılmıştı, *O Politis*, 12.1996.

55 *Iho*, 22.09.1997.

56 *Apoyevmatini*, 21.09.1997.

57 Aslında Trabzon Rum İmparatorluğu (1207-1461).

58 *Radikal*, 26.09.1997.

Tüm bu olaylara rağmen, en azından uluslararası katılımcılar dikkate alındığında, sempozyum başarılı geçti. Özellikle, Avrupa Komisyonu Başkanı Jacques Santer ve ABD Başkan Yardımcısı Al Gore sempozyuma destek verdi. Toplam 1,5 milyon doları bulan sempozyum maliyetini ise Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Yunan Ticaret Bankası üstlendi. Sempozyuma katılan 400 kişinin arasında, Patrikhane'nin çalışmalarında her zaman hazır bulunan dönemin Yunanistan Dışişleri Bakanı (ve 2010'da Başbakanı) Yorgo Papandreu'nun yanı sıra Birleşmiş Milletler eski Genel Sekreteri Butros Butros Gali, Ağa Han, Ürdün Prensi Hassan bin Talal, Amerikalı senatör (ve geleceğin başkan adayı) John F. Kerry ve Batı Yahudi camiasından temsilciler vardı. Buna karşılık, Patrikhane'nin davetine rağmen ne Vatikan ne Moskova sempozyuma temsilci göndermişti. Sempozyumu, dünyanın dört bir yanından gelen yüz yedi muhabir izledi.

Gemi İstanbul'dan geçerken de birtakım olaylar baş gösterdi. Din adamlarının sembolik bir öneme sahip olan Aya Sofya'yı ziyaret etmesi, İslâmcı çevreleri kızdırdı.⁵⁹ Aya Sofya'nın hem Türklerin hem de Yunanların zihninde önemli bir yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Milliyetçi ve İslâmcılar Aya Sofya'nın camiye dönüştürülmesini (küçük bir bölümü zaten ibadete açıktır), Yunan milliyetçileri ise yeniden kilise haline getirilmesini talep ederler. Örneğin, Atina'nın en milliyetçi azınlık gazetesi *Anatoli*'nin logosu minareleri olmayan bir Aya Sofya'dır!

Sempozyumun kapanışı, milliyetçi Türkler arasında birçok söylentiye neden oldu. Bunlara göre Selanik'e gelişinde Patriğin resmî törenle karşılanması Atina ve İstanbul arasındaki "suç ortaklığını" da gözler önüne sermekteydi.⁶⁰

59 *Milli Gazete*, 28.09.1996.

60 *Sabah*, 29.09.1997.

Bartholomeos'u Türkiye'de destekleyenler

Bartholomeos, Türkiye'de milliyetçi ve İslâmcı çevrelerin ağır eleştirilerine rağmen faaliyetini destekleyen, farklı dünyalardan iki şahsiyet bulmuştu: Rahmi Koç ve Fethullah Gülen. Rahmi Koç, Patrikhane'ye Batı ve özellikle ABD ile olan ilişkilerinden yararlanarak kendine ticarî çıkar sağlamak için yardım etmekle dahi suçlandı.⁶¹

Bartholomeos ve Fethullah Gülen arasındaki ilişki ise her ikisinin de ABD'de olduğu 1997 yılında başladı. Bazı yorumculara göre, Ortodoks dünyasında Patrikhane'yi destekleyen ve Gülen'in İslâm anlayışının Türkiye'de daha radikal İslâmî akımların doğmasına engel olacağını düşünen Washington, ilişkinin kurulmasında önemli rol oynamıştır. Farklı sebeplerden hem Patrikhane'ye hem de Gülen hareketine karşı olan ulusalcı ve laikçi çevrelere göre Gülen'in iki niyeti vardır. İlki, Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden açılmasını destekleyerek, Türkiye'de kendi okullarının açılması için gerekli zemini oluşturmak; ikincisi Selanik'te, Gülen cemaatine bağlı bir okul açmak. Bu iddiaya göre, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasını destekleyen Gülen, buna karşılık, Yunan yetkilileri ikna etmek için Bartholomeos'un araya girmesini istiyordu. Gülen bu niyetini, resmî internet sitesinde yer alan "Diyalog, Sevgi, Hoşgörü" adlı söyleşide de dile getirmişti.⁶² Gerçekten de Gülen cemaatinin 1996'da Bartholomeos'a yönelik düşüncelerinin bir anda yön değiştirmesi ilginçtir. *Zaman* gazetesinde, 1996 yılı öncesi sonrasında çıkan, gayrimüslimlerle ilgili makalelerin başlıklarını aşağıda sıraladık. Sonuç oldukça şaşırtıcı:

61 Türkiye, 23.11.1997; Ortadoğu, 27.09.1997.

62 <http://www.m-fgulen.org/hayati/gayrimus/gulenbartho/08.htm>.

- “Papa yine sahnede.”⁶³
- “Vatikan ve İngiltere Tarsus’u, ABD ise Patrikhane’yi Hıristiyanlığın merkezi yapmak istiyor.”⁶⁴
- “Patrikhane entrika peşinde... İstanbul’a gelen Yunan milletvekilleri hezeyan kustı: Patrikhane İstanbul’da mahpusmuş.”⁶⁵
- “Bizans Hayali: Bir yıl önce kararlaştırılan ve adım adım hayata geçirilen bir plana göre; 1- Ortodoks dinine mensup Sırp milleti için Sırbistan devleti kurulacak. 2- Hıristiyan halkların tarihlerinin ve geleneklerinin tanıtılması için yoğun faaliyetler yapılacak. 3- Son olarak güçlü bir Ortodoks-Hıristiyan ittifakı ile başkenti İstanbul olacak Büyük Bizans İmparatorluğu kurulacak.”⁶⁶
- “Hıristiyan teşkilatlarının Müslümanlara yönelik çalışmaları endişe ile takip ediliyor. İslâm Dünyası’nda Hıristiyanlık atağı.”⁶⁷
- “PKK-Hıristiyan işbirliği.”⁶⁸
- “Misyonerler, maddi vaatlerle diyalog kurdukları çocukların beyinlerini yıkamaya çalışıyorlar.”⁶⁹
- “İşte misyonerlerin merkezi.”⁷⁰
- “Patrikhane Lozan’ı zorluyor. Bartholomeos ve beraberindeki 13 patrik, Türmepe Başkanı Rahmi Koç’un verdiği yemeğe katıldı.”⁷¹
- “Kiliseden sinsi tuzak; İslâmî değerlere saygılı görünerek Müslümanlara Hıristiyanlığı anlatacaklar.”⁷²

63 Zaman, 22.04.1990.

64 Zaman, 17.05.1990.

65 Zaman, 16.06.1991.

66 Zaman, 11.10.1991

67 Zaman, 31.10.1991.

68 Zaman, 25.02.1992.

69 Zaman, 24.07.1992.

70 Zaman, 24.07.1992.

71 Zaman, 22.09.1995.

72 Zaman, 09.06.1993.

– “Patriğin ekümeniklik rüyası: Gazetemizin sempozyumu izlemesine yasak getiren Fener Rum Ortodoks Patriği Bartholomeos; ‘Rum Fener Patrikhanesi ekümeniktir’ dedi.”⁷³

– “Üzerlerinde çift başlı kartal bulunan Bizans bayrakları ile süslenen Patmos Adası’ndaki kutlamalarda, Patrik Bartholomeos, Sırp Ortodoksları temsilcisi Eirineos’a plaket verdi.”⁷⁴

Bu başlıklarda genel olarak Hristiyan dünyasına ama özellikle Türkiye’deki Hristiyanlara yönelik düşmanca bir üslup kullanılmaktadır. Oysa 1996 yılının ikinci yarısından itibaren aşağıdaki başlıklardan da anlaşılacağı üzere bu üslupta gayet radikal bir değişime şahit olunur:

– “Vatikan’dan sıcak mesaj.”⁷⁵

– “Patrik Bartholomeos ve Fethullah Gülen Hocaefendi toplumsal barışın önemini vurgulayan konuşmalar yaptılar.”⁷⁶

– “Medeniyetler arası diyalog için ilk adım: Fener Rum Patriği Bartholomeos konuşmasının ardından, Fethullah Gülen’e bir hediye takdim etti.”⁷⁷

– “Vatikan’da uzlaşma zirvesi.”⁷⁸

– “Fethullah Gülen Hocaefendi, İslâm ve Hristiyan dünyasını temsilen ‘Dinlerarası Diyalog’ çerçevesinde Papa 2. Jean Paul ile yarım saat görüştü. Bartholomeos: Bu buluşma ile ilgili beklentilerimiz çok.”⁷⁹

73 Zaman, 22.09.1995.

74 Zaman, 27.09.1995.

75 Zaman, 17.04.1996.

76 Zaman, 01.10.1996.

77 Zaman, 02.10.1996.

78 Zaman, 09.02.1998.

79 Zaman, 10.02.1998.

– “Yunanistan’dan gelen 45 delegenin iştirak ettiği toplantıya Fener Rum Ortodoks Patriği Bartholomeos da katıldı. Patrikten hoşgörü mesajı.”⁸⁰

– “Fethullah Gülen’in başlattığı diyalog çalışmaları sürüyor. Gülen, önceki gün İstanbul’da Yahudi Örgütleri Başkanları Konferans Heyetini kabul etti.”⁸¹

– “Fethullah Gülen ile Papa görüşmesi önemli bir olaydır.”⁸²

– “Gazetemize özel açıklamalarda bulunan Protestan Kiliseleri Birliği İslâm Dünyası ile İlişkiler Başkanı...”⁸³

– “3 semavî dinin temsilcileri iftarda buluştu. İftara Rum Ortodoks Patriği Bartholomeos’un yanı sıra, Ermeni Ortodoks Patriği Mutaftyan, İstanbul Musevi Hahambaşısı David Aseo katıldı.”⁸⁴

Bu başlıklar, Hıristiyan dünya ve özellikle Ortodoks Rumlar ile Gülen cemaati arasında, 1996 yılından beri devam eden, ilişkilerdeki değişikliğin ifadeleridir. Değişim, grubun başka yayın organlarında da gözlemlenebilir. Örneğin *Aksiyon* dergisinde “Patrik çizmeyi aştı” başlıklı makalede⁸⁵ Bartholomeos’un, Bizans’ı ihya etmek için sinsice planlar yaptığından, Türkiye için tehlikeli olduğundan ve durdurulması gerektiğinden bahsediliyordu. Bir yıldan az bir süre sonra, aynı dergide “Diyaloga doğru” başlıklı bir yazı yayımlandı.⁸⁶ Makalede, hoşgörü yolunda gerçekleştirdikleri başarılar nedeniyle Bartholomeos ve Fethullah Gülen övülüyordu. Hatta yazar, Bartholomeos ve Fethullah Gülen’in,

80 *Zaman*, 19.02.1998.

81 *Zaman*, 10.03.1998.

82 *Zaman*, 12.04.1998.

83 *Zaman*, 30.11.1998.

84 *Zaman*, 24.12.1998.

85 *Aksiyon*, 01-07.07.1995.

86 *Aksiyon*, 13-19.04.1996.

2004 Olimpiyat Oyunları'nın İstanbul'da yapılmasını sağlamak için beraber çalışacaklarını yazıyordu. Öte yandan, Gülen cemaatinin Hristiyan dünya ile kurduğu ilişki, daha radikal İslâmcı çevrelerin ve durumu hainlik olarak değerlendiren milliyetçilerin öfkesine sebep oluyordu.⁸⁷

Göreve geldiğinden bu yana Bartholomeos'un, Türkiye'deki diğer dinî azınlıklar ile ilişkilere yeni bir boyut kazandırdığını da vurgulayalım. 1991 yılından beri her Ortodoks, Gregoryen ya da Yahudi dinî bayramlarında üç cemaatin liderleri bir araya gelmekte ve birbirlerini kutlamaktalar. Örneğin, Ermeni Patrikhanesi'nin 539. yıldönümü vesilesiyle Hilton Oteli'nde Ermeni Patriği II. Mesrob tarafından verilen kabul Patrik Bartholomeos dışında Musevî Hahambaşılık temsilcisi Hayim Kohen, Vatikan elçisi Luigi Conti, Süryani Kadim Cemaati ruhanî lideri ve Patrik Vekili Yusuf Çetin, İstanbul Katolikleri ruhanî lideri Louis Pelatre, Süryani Katolik Cemaati Temsilcisi Yusuf Sağ, Heybeliada Metropolit Apostolos, Metropolit Yakovos, Alman Protestan ruhanî lideri Gerhard Duncker ve Amerikan Protestan Kilisesi ruhanî lideri Douglas Anderson da katıldı.⁸⁸ Yine aynı şekilde, Hamursuz Bayramı'nda farklı dinlerin temsilcileri bu kez de Hahambaşılığa gitmeye başladılar. Örneğin 23 ve 24 Nisan 2000 tarihinde, Hahambaşı David Asseo'nun davetlileri arasında *Şalom* gazetesinin uygun gördüğü sıfatlarla "Fener Rum Patriği Bartholomeos Hazretleri'nin yanı sıra, Louis Pelatre, Yusuf Sağ, Yusuf Çetin Hazretleri, Türk Ermeni Patrikhanesi sekreteri Çolakyan, Süryani Cemaati temsilcisi Paul Karakaş gibi kişiler vardı".⁸⁹ Ve son olarak, yine aynı isimler Paskalya Bayramı vesilesiyle bu kez de Patrikhane'de bir araya geldiler.⁹⁰

87 bkz. www.hakikat.com

88 *Agos*, 08.06.1999.

89 *Şalom*, 26.04.2000.

90 *Apoyevmatini*, 28.04.2000.

Tüm bu nazik ziyaretler, diyalog faaliyetlerine ve konferanslara toplu katılım, Türkiye’de yeni yeni oluşmaya başlayan bir durumu gösteriyor. Türkiye’de tanınan üç dinî azınlık arasında ezelden beri var olan –en hafif tabiriyle– rekabet de göz önüne alındığında azınlıkların kendilerini bir kader birliği içinde hissetmeye başladıklarından bahsedilebilir. Tartışmasız, 1990’ların ortalarından günümüze kadar gelen bu gelişmenin baş mimarlarından biri Patrik Bartholomeos’tur.

Patrikhane karşıtları

Elbette bu dönemde Bartholomeos’un çalışmalarını sadece destekleyenler yoktu. Aşırı uçlarda olsun olmasın birçok grup, Patriğe, Patrikhane’ye ve Patrikhane’ye bağlı diğer kurumlara yönelik düzenli olarak sözlü ve fiziksel saldırıda bulundu. Bu saldırıları iki başlık altında toplamak mümkündür: Kamusal alanda belli bir konu hakkında yapılan saldırılar ve sinsice gerçekleştirilen sürekli saldırılar.

Ortodoks dünyasında meydana gelen çeşitli olayları protesto etmek üzere Patrikhane önünde gerçekleştirilen gösteriler ilk saldırı şekline örnek teşkil edebilir. Bu çeşit gösteriler arasında düzenli olarak gerçekleştirilenler genellikle, Türkiye Rumlarıyla ilgili⁹¹ ya da Yugoslavya’da Müslümanlarla Ortodoksları karşı karşıya getiren savaş nedeniyle yapılan gösterilerdir.⁹² Kuşkusuz bu gösterileri kamçılayan bir başka olgu da Kıbrıs meselesidir.

Protesto gösterilerinin genelde hep aynı şekilde yapıldığı görülür: Bir grup protestocu Patrikhane’nin ana giriş kapısının önüne siyah çelenk bırakır ve sözcü Patrikhane’nin

91 Sık sık Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği Patrikhane’nin kapısına siyah çelenk bırakıp Batı Trakya’daki müftü seçimi meselesini protesto etmektedir, *Batı Trakya’nın Sesi*, 04.1989.

92 *Sabah*, 12.04.1994; *Cumhuriyet*, 11.02.2000.

sorumluluklarını hatırlatan ve hükümeti misilleme önlemleri almaya davet eden bir konuşma yapar. Patrikhane'nin ana kapısının sembolik bir anlamı olduğunu belirtmeye gerek yok. Bu kapı, Türk tarihyazımında Mora İsyanı olarak nitelendirilen Yunan Kurtuluş Savaşı'nın ilk etabında isyancıları tahrik suçlamasıyla⁹³ Patrik V. Grigorios ve üç metropolitin asılmasından bu yana kapalı tutulur. Bu durum milliyetçi çevreler tarafından Patrikhane'nin Türklere karşı kin duyduğunun ispatı olarak gösterilip kapı "Kin Kapısı" olarak adlandırılmaktadır.⁹⁴

Tabii ki, bahsedilen saldırılardan daha ciddileri de zaman zaman gerçekleşmiştir. Örneğin, 1994 yılında Patrik'in Strazburg'a hareket etmesinden bir gün önce, Patrikhane çevresinde maddi zarara yol açan bir molotof kokteyli patlatıldı.⁹⁵ Bu olaydan iki ay sonra, Patrikhane avlusuna üç tane el bombası atıldı ve Aya Yorgi Kilisesi'nin çatısı zarar gördü.⁹⁶ İki yıl sonra IBDA-C, Patrikhane'yi hedef alan bir başka bombalı saldırıyı üstlendi.⁹⁷ 2 Aralık 1997'de, Patrikhane'de patlayan bir başka bomba maddi zarara yol açmasının yanında papaz Nicolaos Nectarios'un ağır yaralanmasına da neden oldu.⁹⁸ Saldırganların tek hedefi her zaman Patrikhane binası değildi. 1997 yılı Şubat ayında, Imroz'da bulunan Evangelismos Kilisesi faili meçhul kişilerce yağmalan-

93 Ki bu suçlamanın abartılı olduğunu biliyoruz. Patrik, Osmanlı sisteminde Et-nark yani milletbaşı olduğundan Rum milletinin bütün hareketlerinden sorumluydu. Kısacası Bab-ı Âli'nin gözünde cezalandırılması için ayaklanmaya katılmış olması gerekmiyordu: bkz. Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, İstanbul, 1999.

94 Bu durumu eleştiren bir yazı için bkz. Can Dünder, "Kin Kapısı", *Milliyet*, 02.12.2006.

95 *Apoyevmatini*, 01.04.1994.

96 *Apoyevmatini*, 29.05.1994.

97 *Apoyevmatini*, 30.09.1996.

98 *Apoyevmatini*, 05.12.1997.

dı.⁹⁹ Ocak 1998’de, Sultanahmet Meydanı’nda bulunan Aya Therapon Kilisesi’ne düzenlenen saldırıda ikonalar yerle bir edildi ve kilise koruyucusu öldürüldü. Bu, 1955 yılından bu yana şehirde yaşanan ilk Ortodoks din adamı cinayeti idi.¹⁰⁰ Bu olayı takiben Yunanistan’ın Türkiye Büyükelçisi aşağıdaki açıklamayı yapmıştı: “Eğer (cinayeti aydınlatma) çabaları varsa, bu yeterli değildir. Ne bu sefer ne de geçmişte bir tutuklama gördüm. Bu son cinayet, çok vahşice işlenmişti. 78 yaşındaki bir adamı soymak isteyen bir hırsız onu etkisiz hale getirerek alacağını alabilir. Ama cinayetin vahşeti aslında bana caninin zevk için öldürdüğünü gösteriyor. Aşırılık ve aşırılar her ülkede vardır. Biz de Yunanistan’da Müslüman azınlığı hedef alan bazı durumlar yaşadık. Ama en azından birkaç kişiyi tutuklamak mümkün olmuştur.”¹⁰¹

1996 yılının Aralık ayında, Kurtuluş’ta bulunan Aya Lefter Rum Ortodoks Mezarlığı’na zarar verildi ve bu da İstanbul Rumlar da dahil olmak üzere kamuoyunda hoşnutsuzluk ve kızgınlık uyandırdı. Bulunamayan saldırganlar mezarlığa girerek yetmiş iki mezarı yağmalamış, on beş mezarı açmış ve kemik kalıntıları etrafa saçılmıştı. Sinod yayımladığı bildiride, aydınlığa kavuşmayan önceki birçok saldırının arkasından gelen bu olayın faillerinin ve ayrıntılarının ne olursa olsun bulunması gerektiğini vurguladı.¹⁰² Bu mezarlık saldırısı Temmuz ve Ağustos 1993’de Yeniköy Ortodoks Mezarlığı’na gerçekleştirilen iki benzer saldırıyı takiben gerçekleşti.¹⁰³ Doğal olarak bu olayların her biri Yunan milliyetçi basınında “Türk barbarlığı”nın kanıtı olarak geniş yer buldu.¹⁰⁴

99 Iho, 06.02.1997.

100 Apoyevmatini, 14.01.1998.

101 <http://members.tripod.com/~Degirmencioglu/minorities1.html>

102 Iho, 16.12.1996.

103 O Politis, 07.1993; Anatoli, 08.1993.

104 Irili ufaklı bu tip olayların bir listesi için bakınız www.orthodoxpress.com ya da www.diaspora-net.org.

Tüm bu olaylar alt alta sıralandığında, okura Patrikhane ve Türkiye Rumlarının sürekli tehdit altında olduğu izlenimi veren çarpıcı bir liste ortaya çıktığı yadsınamaz. Kasım 2009'da *Taraf* gazetesinin ortaya çıkardığı ve Ergenekon davasıyla ilişkilendirilen Kafes Eylem Planı'nın¹⁰⁵ da gözler önüne serdiği gibi Türkiye'de "derin devlet" olarak nitelenen yapı gayrimüslimleri hedef almış, kamuoyunu kışkırtmış, cinayetler işletmiş, infialler yaratmıştır. Patrikhane'ye yönelik bu sistemli ve sürekli saldırılar da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ama Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yekpare olduğunu düşünmek de yanlış olur. Bu durum Patrikhane'nin bazı devlet otoriteleri ile resmî ilişkilerinde gözlemlenebilir. Örneğin, Kültür Bakanlığı 1999'da, Aya İrini Kilisesi'nde bin yılın sona erişisi vesilesiyle büyük bir yekpare yıl partisi düzenlemeyi düşünürken, Bartholomeos'un itiraz mektubu, kutlamanın 24 saat içinde iptal edilmesine yetmişti.¹⁰⁶ Bununla birlikte, bugün, başta Heybeliada Ruhban Okulu meselesi olmak üzere Patrikhane'nin halen bazı temel sorunları bulunmaktadır. Öte yandan, milliyetçi çevreler, Patrikhane'yi sürekli olarak, Vatikan benzeri bir devlet kurmaya çabalamakla ya da Bizans'ı ihya etmek istemekle suçlarlar. Bu çevreler suçlamalarında, Türkiye Rumlarının Fener mahallesinde, daha sonra Patrikhane'ye bağışlamak üzere, gayrimenkuller satın aldığı ya da Patrikhane'nin eski Bizans şehrinin surlarının onarılmasını desteklediği şeklindeki dayanaksız iddiaları ileri sürerler. Aynı çevreler Patrikhane'nin gelirlerinin yeteri kadar kontrol altında tutulmadığından da yakınır.¹⁰⁷ Patrikhane konusunda milliyetçi söylemin, bir dönemden diğer döneme çok da gözle görülür bir değişiklik göstermediğini söylemek mümkündür.

¹⁰⁵ *Taraf* 19.11.2009

¹⁰⁶ *Sabah*, 26.12.1999.

¹⁰⁷ Süreyya Şahin, *a.g.e.*, s. 334.

Sonuç

Patrikhane'nin "uluslararası bir ulusal kilise" olma niteliğinden, "uluslararası ve çokuluslu bir kilise" haline dönüşme süreci 1990'lardan sonra hızlandı. Bu dönemde, SSCB'nin yıkılışıyla eski Sovyet blokuna bağlı birçok ulus-devlet bağımsızlaştı, bu devletlerden Moskova'nın hâkimiyetinden tamamen çıkmak isteyenler, Moskova Kilisesi'ne alternatif aramaya başladılar ve İstanbul'a yöneldiler. Patrikhane'nin Yunanlı ve Rum olmayan Ortodoks gruplar ve uluslar nezdinde öneminin artmasının sebebi, bir taraftan ulusal bir baskı yapamayacağının bilinmesi (Patrikhane Türkiye'de bulunan bir kurumdur, Yunanistan'da bulunsaydı sıkıntı yaratabilirdi) diğer taraftan da uluslararası itibarının son derece yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Bu kiliseler İstanbul'un otoritesini kabul ettiklerinde, kendilerine Moskova'nın yapacağı gibi hegemonik bir baskı yapılmayacağını bilmektedirler.

Bunun en bilinen örneği Estonya Kilisesi'dir. Estonya Ortodoksları Moskova ve İstanbul arasında paylaşılamamaktadır. Estonya Hükümeti'nin de destek verdiği Estonya Ortodoks Apostolik Kilisesi 1996 yılında Patrikhane tarafından kendisine bağlı özerk bir kilise olarak tanınmış, bu karar Moskova Patrikhanesi tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştı. İstanbul ile çatışan Moskova, kendisine bağlı Estonya Ortodoks Kilisesi dışında hiçbir kiliseyi tanımayacağını, bu Kilisenin temsil edildiği hiçbir panortodoks toplantıya da katılmayacağını açıklamıştı. İstanbul ve Moskova bu iki Eston kilisesi arasındaki mal anlaşmazlığı nedeniyle defalarca bir araya gelip çözüm yolları aradılarsa da bugüne kadar kalıcı bir çözüm bulunamadı.

Elbette bu sorundan daha önemli olan, Rusya'nın arka bahçesi Ukrayna üzerindeki hegemonya arayışıdır. Bu bağ-

lamda Patrik Bartholomeos'un Türkiye'de nedense büyük medyanın hiç mi hiç dikkatini çekmeyen 25-28 Temmuz 2008 Ukrayna ziyareti son derece önemlidir. Patrik, bu geziye Ukrayna Devlet Başkanı Victor Yuşçenko (ve gönüllü Rus Patriği Alexi II) tarafından, kuzey Slavlarının Hristiyanlığa geçişinin 1020. yılı kutlamaları için davet edildi. Ukrayna'ya vardığında Yuşçenko tarafından devlet başkanı protokolüyle bizzat karşılandı. Bu ziyaret için başkent Kiev sokakları Bartholomeos posterleriyle süslendi. Bu protokol, Ukrayna Kilisesi Rus Patrikhanesi'nin yetki alanında olmasına rağmen Patrik Alexi II'den esirgendi. Bunun nedeni, Ukrayna'nın, Rus hegemonyasından çıkmak için iç ve dış siyaset alanında yaptığı hamlelerden biri olarak kendi bağımsız kilisesini kurmak istemesidir. Nitekim Yuşçenko, Patrik Bartholomeos'tan açıkça bağımsız Ukrayna Kilisesi için destek istedi.

İstanbul da hem itibarının artması hem de Türkiye'de konumunun güçlenmesi açısından bu açılımlara müspet yaklaşmakta, ancak başarılı bir stratejist olan Bartholomeos, güç dengelerini birden altüst etmeye de yanaşmamaktadır. Bu nedenle Patrik –şimdilik– Ukrayna Kilisesi'ndeki ayrılık yangınına körükle gitmemeyi tercih etmiştir.¹⁰⁸

Yarım yüzyıldır kademeli bir şekilde elde edilen bu yeni pozisyon, Türkiye'de tartışma yaratmış, tepkiye sebep olmuştur. Türkiye'ye karşı komplo düzenlendiğini iddia edenler olduğu gibi ("Ortodoks kıskacı" edebiyatı), Patrikhane'nin Türkiye'ye kazanç sağlayacağını düşünenler de mevcuttur. Sorun da işte buradadır. Her durumda, Patrikhane'nin faaliyetleri, Türkiye için "kazanç" ve "kayıp" kriterlerine göre değerlendirilmektedir. Realpolitik çerçevesinde kabul edilebilecek bu durum, aslında başka bir çelişkiye işa-

108 Aslı Bilge, Samim Akgönül, "Patrikhane ve uluslararasılık", *Radikal*, 09.08.2008.

ret eder: kendini laik olarak nitelendiren bir devlet dinî bir kurumun dinî niteliğine müdahale etmekte ve bu müdahaleyi faydacı bir anlayışla sürdürmektedir. 1998 yılında, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı, yarı resmî bir dergide yayımlanmış olan bir makalede şu satırları görebiliriz: "1997'de Türkiye'de Fener Rum Patrikhanesi ile ilgili bir tartışma başladı. Buna göre Patrikhane Türkiye'nin hem zararına hem yararına kullanılabilir."¹⁰⁹ Diğer bir deyişle, Türk kamuoyunun Patrikhane hakkındaki fikrini değiştirmesi, popülist basının uluslararası alanda güçlü olan bir Patrikhane'nin Türkiye'ye "faydalı" olduğuna ikna olmasından geçmektedir.

Örneğin, 10 Haziran 2009'te, *Sabah* gazetesinde Erdal Şafak imzasıyla sürmanşetten bir haber yayımlandı. Haber Türkiye'nin o zaman Avrupa Birliği nezdindeki Büyükelçisi Volkan Bozkır'ın gayriresmî bir ortamda yaptığı açıklamaya dayanmaktaydı. Özetle, eğer Türkiye Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılmasına olanak tanırsa, Avrupa Birliği ile imzalanan Ek Protokol uyarınca Türkiye limanlarının Kıbrıs gemilerine açılması, dolayısıyla Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanıması ertelenebilecekti. Bu yoruma aynı ortamda bulunan diğer gazeteciler karşı çıktılar. Ancak bu karşı çıkma sadece Volkan Bozkır'ın rahat bir ortamda söylediği sözlerin çarpıtılarak yansıtıldığı yönünde oldu. Başka bir deyişle diğer gazeteciler, söz konusu açıklamada Kıbrıs, Avrupa Birliği ve Heybeliada Ruhban Okulu kelimelerinin aynı cümle içinde kullanıldığını teyit etmiş oldular. Kısacası, Patrikhane'nin dış dünyaya karşı koz olarak kullanılabilecek "yabancı" bir kurum olduğu fikri yadsınamaz iyileşmelere rağmen hâlâ mevcuttur.

İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi ekümeniktir. Ekümenik olması ruhanî ve dinî bir durumu ifade eder. Dolayısıyla herhangi bir devletin bu durumu kabul ya da reddetmesinin bir hükmü yoktur. Hele ki, söz konusu devlet kendini la-

109 Suat Bilge, "The Fener Greek Patriarchate", *Perceptions*, (3)1, 1998, s. 19.

ik olarak nitelendiriyorsa! Ancak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Ortodoks dini ile ilgili bir konudaki bu tutumu kamuoyuna da yansıtmakta, (Müslüman) kamuoyunda da Patrikhane'nin ekümenik olup olmadığı, ironik bir biçimde, tartışılmaktadır. Söz konusu tartışmalar da dolaylı veya dolaysız Patrikhane'nin dinî misyonunu yerine getirmesine engeller çıkarmaktadır. Sonuç olarak kuramsal açıdan, Patrikhane ekümenik olmak için devlet tarafından bu şekilde tanınmaya ihtiyacı duymaz. Bu Ortodoksluğun dinî bir iç tartışmasıdır. Ama bir tanınmanın uygulamada kurumun meşru dinî misyonunu lâyıkıyla yerine getirmesine faydası olacaktır. Gene uygulamada, bu tanınmanın Türkiye Rum azınlığına dolaylı olarak pozitif bir etkisi olacağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Agos, Aksiyon, Anatoli, Apoyevmatini, Batı Trakya'nın Sesi, Cumhuriyet, Iho, Milli Gazete, Milliyet, O Politis, Ortadoğu, Radikal, Sabah, Şalom, Ta Nea, Türkiye, Zaman.

İkincil Kaynaklar

Adnan Sofuoğlu, *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*, Turan, İstanbul, 1996.

Alban Doudelet, *Les orthodoxes grecs*, Brepols, Brüksel, 1996.

Aslı Bilge, Samim Akgönül, "Patrikhane ve uluslararasılık", *Radikal*, 09.08. 2008

Dimitrios Arhondonis, *Bir Patrik Çocukken*, Bizim Deniz, İstanbul, 2006.

Elçin Macar, "Fener'de Uluslararası Hesap", *İkibine Doğru*, 13.10.1991.

Elçin Macar, *Cumhuriyet Dönemi İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim, İstanbul, 2003.

Herkül Millas, *Yunan Ulusunun Doğuşu*, İletişim, İstanbul, 1999.

Mehmet Çelik, *Türkiye'nin Fener Patrikhanesi Meselesi*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.

Samim Akgönül, *Le Patriarcat grec orthodoxe de Constantinople: de l'isolement à l'internationalisation*, Maisonneuve & Larose, Paris, 2005.

Sibel Özel, *Fener-Rum Patrikhanesi ve Ruhban Okulu*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötügen, İstanbul, 1996.

Ekümenik Patriğin Dinî Otorite Alanı

Patrik I. Bartholomeos ve Sinod'un (Kutsal Meclis) üzerlerinde direkt otoritesi, yani tayin ve azil hakkı olan başepiskoposluk, metropolitlik ve diğer kurumlar:

a) Türkiye'de (faal olanlar)

İstanbul Başepiskoposluğu (Patrik'in kendisi), Kadıköy Metropolitliği, Tarabya Metropolitliği, Adalar Metropolitliği, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada (Tenedos) Metropolitliği

b) Yunanistan'da:

Girit Başepiskoposluğu ve Metropolitlikleri (yarı otonom statüde), Oniki Adalar Metropolitlikleri (Dört metropolitlik: Rodos, İstanbul, Leros&Kalimnos, Karpathos&Kasos), Selanik'te Aya Anastasia ve Çavuş Manastırları, Aynoros'daki 20 manastır, Patmos Manastırı ve Exarhisi. Ayrıca 1928 yılına kadar Kuzey Yunanistan ve diğer Ege adaları da Patriğin direkt otoritesine bağlıydı. Yönetim, vekaleten Yunanistan Kilisesi'ne devredildi ama bu bölgelerde bulunan 36 metropolitliğin manevi sahipliği halen İstanbul Patrikhanesi'ne aittir. Nitekim İstanbul, mütemadiyen Bartholomeos'un otoritesine karşı çıkan bir önceki Yunanistan Başepiskoposu müteveffa Hristodulos'a karşı tayinlerdeki son denetim hakkını, 1928 öncesinde olduğu gibi geri almıştır.

c) Amerika Avrupa ve Uzakdoğu Kiliseleri:

Amerika'da ABD Başepiskoposluğu, Kanada Metropolitliği, Panama Metropolitliği, Buenos Aires Metropolitliği

Avrupa'da İngiltere Başepiskoposluğu, Fransa Metropolitliği, Almanya Metropolitliği, İsveç ve İskandinavya Metropolitliği, Benelüks Metropolitliği, İsviçre Metropolitliği, Avusturya Metropolitliği, İtalya Metropolitliği

Uzakdoğu'da Avusturalya Başepiskoposluğu, Yeni Zelanda Metropolitliği, Hong Kong Metropolitliği

d) Diğer Kurumlar:

Essex Manastırı (İngiltere), Chambésy Ortodoks Merkezi (İsviçre), Dünya Kiliseler Konseyi nezdinde Ortodoks dünyası adına Daimi Temsilcilik (Cenevre), Avrupa Birliği nezdinde Ortodoks dünyası adına Daimi Temsilcilik (Brüksel), Selanik Teoloji Eserleri Enstitüsü, Atina Daimi Temsilciliği.

Patrik I. Bartholomeos'un ve Sinod'un doğrudan otoritesi altında ki mümin sayısı yaklaşık 15 milyon kadardır.

Bu kurumlara ilaveten Patriğin otoritesi altında olmayan otosefal (başına buyruk) Ortodoks kiliseleri liderlerini kendileri seçer, ama bu seçimde meşruiyet, İstanbul'daki eşitler arasında birinci olan ve Ortodoks âleminin bir anlamda koordinatörü konumunda bulunan Patrikhane'den gelir, yani İstanbul Patriği'nin onu tanıması elzemdir. Bu Kiliseler hiyerarşik sıraya göre şunlardır:

İstanbul Patrikhanesi'nden sonra İskenderiye Patrikhanesi, Şam Patrikhanesi, Kudüs Patrikhanesi, Moskova Patrikhanesi, Belgrad Patrikhanesi, Bükreş Patrikhanesi, Sofya Patrikhanesi, Tiflis Patrikhanesi, Kıbrıs Başepiskoposluğu, Yunanistan Başepiskoposluğu, Polonya Başepiskoposluğu, Tiran Başepiskoposluğu, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya Başepiskoposluğu.

Bunlara ilaveten Finlandiya ve Estonya'da iki otonom kilise daha mevcuttur. Bunlar liderlerini İstanbul'a teklif eder ve son seçimi İstanbul yapar.

YAZARLAR

CENGİZ AKTAR 1955 İstanbul doğumlu. Galatasaray Lisesi ve Sorbonne Üniversitesi mezunu. Bu üniversiteden doktorasını 1982'de aldı. 1984-2004 yılları arasında Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nda ağırlıklı olarak Kara Afrika, Ortadoğu ve Balkanlar'da çalıştı. Vatan ve Hürriyet Daily News'da yazıyor. Bahçeşehir Üniversitesi'nde IIBF, Avrupa Birliği bölüm başkanı. Pek çok makaleye ilaveten Türkçede Türkiye'nin Batılılaştırılması (Ayrıntı, 1993), Avrupa Yol Ayrımında Türkiye (İletişim, 2001), Avrupa Okumaları (Kanat, 2004) kitapları ile Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci (İletişim, 2002) derlemesi; Fransızcada ise Occidentalisation de la Turquie (L'Harmattan, 1986), L'appel au Pardon (CNRS Editions, 2010) kitapları ile Lettres aux turco-sceptiques (Actes Sud, 2004) derlemesi yayımlandı.

KÜRŞAT DEMİRCİ 1961 İstanbul doğumlu. 1980'de Fatih Vatan Lisesi'ni, 1985'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nü (Prehistorya ve Eski Önasya Arkeolojisi) bitirdi. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde doçent. Makalelerine ilaveten şu kitapları yayımladı: Hinduizmin Kutsal Metinleri Vedalar (İşaret, 1991), Dinlerin Dejenerasyonu (İnsan, 1996), Dinler Tarihinin Meseleleri (İnsan, 1997), Yahudilik ve Dini Çoğulculuk (Ayışığı, 2000), Bir Hristiyan Mezhebi Olarak Ortodoksluğun Teolojisi (Ayışığı, 2005).

PARASKEVAS KONORTAS 1956 Atina doğumlu. 1978'de Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Paris'te 1978-1981 arasında Kamu Hukuku, Bizans Dünyası ve Post-Bizans Dünya ile Orta-doğu Tarihi ve Uygarlığı yüksek lisansları yaptı. 1981'de Paris Yabancı Diller Yüksek Okulu Türkçe bölümünü bitirdi. Doktorasını Sorbonne Üniversitesi'nden 1985'te aldı. "Konstantinopolis Ortodoks Patrikhanesi ile Osmanlı İdaresi arasındaki hukuki ve siyasi ilişkiler, 1453-1600" başlığını taşıyan doktora tezinde Osmanlı kaynakları ile Yunan kaynaklarını karşılaştırdı. Yunanistan'ın yanı sıra Bulgaristan, Fransa ve Kıbrıs'ta birçok yüksek eğitim kurumunda ders verdi ve vermeye devam ediyor. 2006'dan bu yana Atina Üniversitesi'nde Osmanlı Tarihi profesörü olan Konortas'ın Patrikhane, Ortodoks dünyası ve Osmanlı İmparatorluğu ilişkileri etrafında yayımlanmış pek çok makalesine ilaveten *Othomanikes theoriseis gia to Oikoumeniko Patriarcheio* (Alexandreia, 1998) başlıklı bir de kitabı bulunmaktadır.

PANTELEIMON RODOPOULOS 1929 Atina doğumlu. 1952'de din adamı olarak takdis edildi. Atina Üniversitesi Teoloji Fakültesi'ni bitirdikten sonra Oxford ve Frankfurt üniversitelerinde yüksek lisans, Atina Üniversitesi'nde ise doktora tezlerini tamamladı (1958). Boston'daki Holy Cross Teoloji Koleji'nin müdürlüğünü yaptı (1963-1966), 1968'de Selanik Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde öğretim üyeliğine seçildi. Selanik Üniversitesi'ndeki görevlerinin yanı sıra Lübnan'daki İlahiyat Okulu'nun dekanlığını yürüttü (1972-1979). Selanik Üniversitesi'nde emeritus profesör ve Vlatadon Manastırı başrahibi olan Rodopoulos, Belarus'taki Minsk Teoloji Akademisi ve Slovakya'daki Presov Üniversitesi Teoloji Fakültesi'nde dersler vermiştir. Aynı zamanda merkezi Viyana'da bulunan Pro Oriente Vakfı'nın yönetim kurulu onursal üyesidir. Ruhânî hiyerarşide Tyroloë (Çorlu) ve Serention (İstirınca) Metropolitleri olan Peder Rodopoulos'un birçok makalesi ve kitabı yayımlanmıştır. Kitaplarından bazıları: *The Sacramentary of Serapion* (1967), *An Overview of Orthodox Canon Law* (der. George Dion Dragas ile) (Orthodox Theological Library, 2007).

ALEXIS ALEXANDRIS 1950 İstanbul doğumlu. Fener Rum Lisesi'nden mezun oldu. Yüksek öğrenimini İngiltere'de tamamladıktan sonra, doktorasını King's College'dan aldı. İstanbul'daki Rum

Ortodoks Azınlığı ve Türk–Yunan ilişkileri konusunu kapsayan doktora tezi *The Greek Minority of Istanbul and Greek–Turkish Relations 1918–1974* (Centre for Asia Minor Studies, 1992) adı altında yayımlandı. Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'na girmeden önce Montreal Mc Gill Üniversitesi'nde dersler verdi. Diplomatik kariyeri boyunca, Yunanistan'ın yurtdışındaki birçok temsilcilğinde bulunan Alexandris, 2003–2008 yılları arasında Yunanistan'ın İstanbul Başkonsolosu olarak da görev yaptı. Diplomatik görevleri dışında Türk–Yunan ilişkileri, Patrikhane, azınlık konuları ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum milleti gibi konularda pek çok çalışması mevcuttur.

BASKIN ORAN 1945 İzmir doğumlu. Saint Joseph ve İzmir Atatürk Lisesi'nden sonra 1968'de bitirdiği Mülkiye'de asistanken 12 Mart döneminde bir kere, 12 Eylül döneminde üç kere görevden atıldı; her seferinde Danıştay kararıyla döndü. Uluslararası ilişkilerde 1991'de doçent, 1997'de profesör oldu. Milliyetçilik, azınlıklar ve Türk dış politikası üzerine çalışıyor ve *Agos* ile *Radikal* İki'de Bodrum'daki matrak şeylerden Türk dış politikasına kadar çeşitli konularda yazıyor. Seksen kadar makalesi ve şu kitapları yayımlandı: *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği-Kara Afrika Modeli*; *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*; *Atatürk Milliyetçiliği-Resmî İdeoloji Dışı Bir İnceleme*; *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları* (2 cilt); *Nerde O Eski Mapusaneler*; *Devlet Devlete Karşı*; *Kalkık Horoz-Çekiç Güç ve Kürt Devleti*; *Yunanistan'ın Lozan İhlalleri*; *Küreselleşme ve Azınlıklar*; (ed.) *Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (2 cilt); *Dalavera Mehmet'in Bodrum Tarihi*; *Enişte Gözüyle Bodrum*; *Türkiye'de Azınlıklar-Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*; *M.K. Adli Çocuğun Tehcir Anıları -1915 ve Sonrası*; *Türkiye İnsan Hakları Bilançosu-2006 İzleme Raporu*; *Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar* (yay. haz. Ülkü Özen).

EMRE ÖKTEM Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı öğretim üyesi. Galatasaray Lisesi (1988) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1992) bitirdi. Kamu Hukuku yüksek lisansını İstanbul Üniversitesi'nde (1995), doktoraasını Galatasaray Üniversitesi'nde (2001) tamamladı. 2008 yılında doçent unvanını aldı. *Uluslararası Hukukta İnanç Özgürlüğü* (Li-

berte Yayınları, 2002) ve Terörizm, İnsan Hakları ve İnsancıl Hukuk (Derin Yayınları, 2007) başlıklı iki kitabı olan Öktem'in azınlık hakları, milliyetçilik, terörizm, uluslararası hukukta tanıma, hallefiyet, iç hukuk-uluslararası hukuk ilişkileri ve dinlerarası diyalog gibi konularda makaleleri yayımlanmıştır. Öktem, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na bağlı Din ve İnanç Özgürlüğü Danışma Kurulu üyesidir.

CEM MURATSOFUOĞLU 1957 İzmit doğumlu. Saint Joseph Fransız Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde "AB Hukuku ve Kurumları" üzerine yüksek lisans yaptı. İstanbul Barosu Avrupa Birliği Hukuku Komisyonu kurucusu ve başkanı oldu. Yine İstanbul Barosu'nda İnsan Hakları Merkezi Genel Sekreterliği görevini yürüttü. Çeşitli günlük gazetelerde makaleleri çıkan Sofuoğlu'nun, edebiyat dergilerinde ve kendi mesleği ile ilgili dergilerde yayımlanmış yazıları da bulunmaktadır. İngilizce, Fransızca ve İtalyanca bilen Sofuoğlu halen serbest avukatlık yapmaktadır.

ELÇİN MACAR 1968'de İstanbul'da doğdu. 1989 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2000 yılından beri Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF-Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde çalışmaktadır. Yayımlanmış kitapları şunlardır: Fener Patrikhanesi (Yorgo Benlisoy ile birlikte) (Ayraç, 1996), İstanbul'un Yok Olmuş İki Cemaati: Doğru Ritli Katolik Rumlar ve Bulgarlar (İletişim, 2002), Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi (İletişim, 2003), Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler (rapor, Mehmet Ali Gökaçtı ile birlikte) (TESEV, 2005), İşte Geliyor 'Kurtuluş': Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda Yunanistan'a Yardımları (1940-1942) (İzmir Ticaret Odası, 2009), Beyaz Rus Ordu-su Türkiye'de (Oya Dağlar Macar ile birlikte) (Libra, 2010).

SAMİM AKGÖNÜL Tarihçi ve siyaset bilimci. Strazburg Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Enstitüsü ve Türk Etüdları Bölümü öğretim üyesi. Galatasaray Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi ve Yeditepe Üniversitesi'nde azınlıklar, milliyetçilik, din devlet ilişkileri, Türk Yunan ilişkileri konularında dersler verdi. Halen Syracuse Üniversitesi'nde de eski yeni azınlıklar, göç ve dinsel çatışmalar konu-

larında ders vermekte. Azınlıklar ve göçmen topluluklar hakkında Avrupa Konseyi, AGİT, Birleşmiş Milletler gibi kurumlara uzmanlık yapan Akgönül, UNESCO Kültürel Çoğulculuk Kürsüsü Yönetim Kurulu üyesi. Bilimsel hakemli dergilerde Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca, Yunanca elliye yakın makalesi yayımlandı. Brill Yayınevi'nin Yearbook of Muslims in Europe serisinin editörlüğünü de yapmakta. Kitapları arasında şunlar sayılabilir: Tartışılan Laiklik, Türkiye'de ve Fransa'da İlkeler, Algılamalar (Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011), Azınlık: Türk Bağlamında Azınlık Kavramına Çapraz Bakışlar, (BGST, 2011), Reciprocity and Greek and Turkish minorities: Law, Religion, Politics (Bilgi University Press, 2008), De la nomination en turc actuel : appartenances, perceptions, croyances (Isis, 2007), Türkiye Rumları: Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci (İletişim Yayınları, 2007), Religion de Turquie, religions des Turcs : nouveaux acteurs dans l'Europe élargie (L'Harmattan, 2006), Le Patriarcat grec orthodoxe de Constantinople : de l'isolement à l'internationalisation (Maisonneuve&Larose, 2005), Une minorité, deux États : la minorité turco-musulmane de Thrace occidentale (Isis, 1999).